

NACIONALNA STRATEGIJA

ODRŽIVOG RAZVOJA

("Sl. glasnik RS", br. 57/2008)

I UVOD

1. Osnovne postavke održivog razvoja

Savremeni svet je već uveliko suočen sa zajedničkom odgovornošću i nužnošću da svoj razvoj uskladi s potrebama ljudi i prirode i sa svešću da se Zemlja mora sačuvati kako za sadašnju generaciju tako i za buduće generacije ljudi. Obaveza današnje generacije da ostavi potomstvu bar onoliko šansi za razvoj koliko ih ona ima proističe iz fundamentalnog principa moralne pravde, a to je da svi ljudi imaju podjednaka prava na najšire osnovne slobode koje ne ugrožavaju slobodu drugih. Sadašnja generacija ima pravo na resurse i zdravu životnu sredinu, ali ne sme ugroziti isto takvo pravo narednim generacijama.

Nacionalna strategija održivog razvoja (u daljem tekstu: Strategija) definiše održivi razvoj kao ciljnoorijentisan, dugoročan, neprekidan, sveobuhvatan i sinergetski proces koji utiče na sve aspekte života (ekonomski, socijalni, ekološki i institucionalni) na svim nivoima. Održivi razvoj podrazumeva izradu modela koji na kvalitetan način zadovoljavaju društveno-ekonomske potrebe i interese građana, a istovremeno uklanjaju ili znatno smanjuju uticaje koji prete ili štete životnoj sredini i prirodnim resursima. Dugoročni koncept održivog razvoja podrazumeva stalni ekonomski rast koji osim ekonomske efikasnosti, tehnološkog napretka, više čistijih tehnologija, inovativnosti celog društva i društveno odgovornog poslovanja obezbeđuje smanjenje siromaštva, dugoročno bolje korišćenje resursa, unapređenje zdravstvenih uslova i kvaliteta života i smanjenje zagađenja na nivo koji mogu da izdrže činioci životne sredine, sprečavanje novih zagađenja i očuvanje biodiverziteta. Jedan od najvažnijih ciljeva održivog razvoja jeste otvaranje novih radnih mesta i smanjenje stope nezaposlenosti, kao i smanjenje rodne i društvene nejednakosti marginalizovanih grupa, podsticanje zapošljavanja mladih i lica sa invaliditetom, kao i drugih rizičnih grupa.

Održivi razvoj podrazumeva i usklađivanje različitih razvojnih aspekata i suprotstavljenih motiva sadržanih u programima pojedinih sektora. Za celishodno rešavanje takvih konflikata potrebni su politička volja i opredeljenost. Ključne pretpostavke neophodne za prihvatanje i primenu koncepta održivog razvoja privrede i društva, kao i za njegovo uspešno ostvarenje jesu odgovarajuće vođstvo, široka politička, socijalna i medijska podrška, kao i društvena saglasnost s tim da je neophodno prihvatiti taj koncept. Pri tome, jaka politička volja, posvećenost Vlade i podrška javnosti predstavljaju najneposrednije faktore uspeha. Karakteristika održivog razvoja je i veće uključivanje javnosti u donošenje odluka o rešavanju problema životne sredine. Nije dovoljno da se samo vlast deklarativno opredeli za to, već se i mora posebno podsticati javnost, pre svega pravovremeno informisati i obučavati da bi objektivno mogla da utiče na ishod rešavanja problema za koji je zainteresovana.

Cilj Strategije je da uravnoteži tri ključna faktora, tj. tri stuba održivog razvoja: održivi razvoj ekonomije, privrede i tehnologije, održivi razvoj društva na bazi socijalne ravnoteže i zaštitu životne sredine uz racionalno raspolaganje prirodnim resursima. Istovremeno, cilj strategije je da spoji ta tri stuba u celinu koju će podržavati odgovarajuće institucije.

Strategija značajno doprinosi usklađivanju mogućih suprotstavljenih ciljeva utvrđenih s različitim aspektima društveno-ekonomskog razvoja, premošćavanju jaza između sektorskih politika, kao i uspostavljanju sistema uzajamnih prednosti. To je postignuto jer su u izradi Strategije učestvovala sve ključne društvene grupe.

2. Sadržaj Strategije

Strategija se sastoji od osam delova.

U prvom delu prikazana je metodologija izrade Strategije i osnovni podaci o usvojenim strateškim dokumentima Republike Srbije na kojima se zasniva Strategija. Šematski su prikazane funkcionalne veze između elemenata Strategije (ekonomije, društva i zaštite životne sredine), kao i njihovi uzajamni uticaji.

Drugi deo Strategije definiše strateško opredeljenje za održivi razvoj i obuhvata viziju razvoja, nacionalne prioritete i principe Strategije. U tom delu data je polazna SWOT analiza.

Treći deo bavi se ekonomijom, kao jednim od tri "stuba" održivog razvoja. U njemu su date osnove privrede Republike Srbije zasnovane na znanju, kao i konkretni ciljevi i prioritet u makroekonomskom upravljanju i izbor odgovarajuće ekonomske politike, tranzicionih tokova, održive proizvodnje i potrošnje, obrazovanja za održivi razvoj, informaciono-komunikacionih tehnologija i ekonomije zasnovane na znanju, održivosti naučnotehnološke politike i zaštite intelektualne svojine.

Četvrti deo Strategije bavi se društveno-ekonomskim uslovima i perspektivama koje otvara održivi razvoj u Republici Srbiji. U tom delu se navode ciljevi, mere i prioriteti koji se odnose na različite oblasti društvenog razvoja i njihove veze i uticaje na ekonomski razvoj i zaštitu životne sredine u Republici Srbiji - društvene vrednosti, kvalitet života i društveno blagostanje, populacionu politiku, socijalnu sigurnost, siromaštvo i socijalnu uključenost, politiku jednakih mogućnosti, rodnu ravnopravnost, javno zdravlje, stanovanje i stambenu politiku, regionalne i lokalne aspekte održivog razvoja, kao i informisanje i učešće javnosti u odlučivanju.

Peti deo posvećen je pitanjima zaštite životne sredine i očuvanja prirodnih resursa u Republici Srbiji, kao i uticajima ekonomskog razvoja na životnu sredinu. U tom delu dati su ciljevi, mere i prioriteti vezani za zaštitu prirodnih resursa (vazduha, vode, zemljišta, biodiverziteta, šuma, mineralnih resursa i obnovljivih izvora energije), zaštitu od delovanja različitih faktora rizika po životnu sredinu (klimatskih promena i oštećenja ozonskog omotača, otpada, hemikalija, udesa, jonizujućeg i nejonizujućeg zračenja, buke i prirodnih katastrofa), zaštitu od delovanja faktora rizika po životnu sredinu u različitim ekonomskim sektorima (industriji, rudarstvu, energetici, poljoprivredi, šumarstvu, lovstvu i ribarstvu, saobraćaju i turizmu), kao i uvođenje čistije proizvodnje.

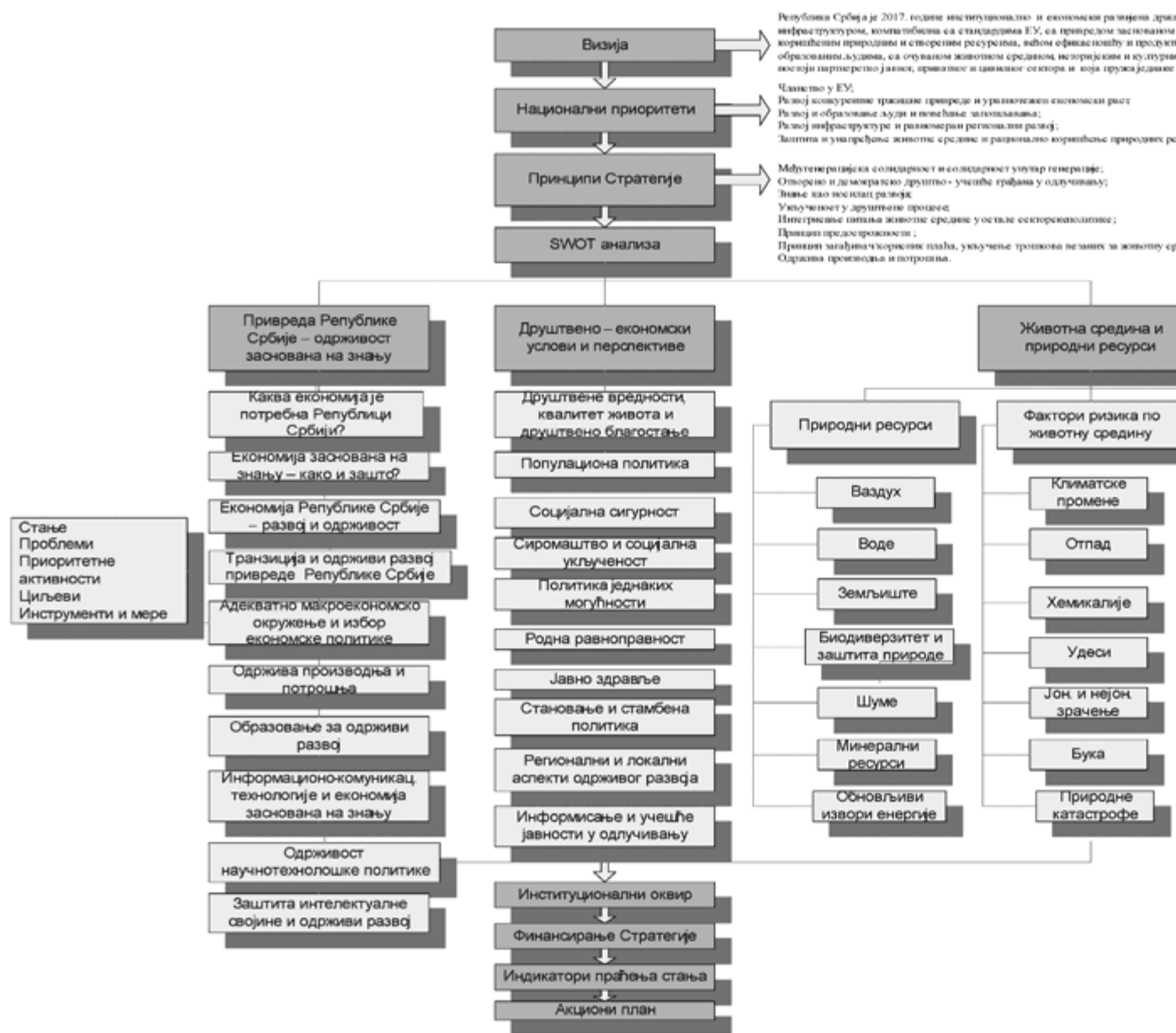
U šestom delu strategije dat je institucionalni okvir i mehanizmi za primenu Strategije, s posebnim osvrtom na osnivanje novih institucija i jačanje postojećih za sprovođenje Strategije, kao i jasni mehanizmi međusobne podele odgovornosti i nadležnosti u sprovođenju i praćenju sprovođenja Strategije.

U sedmom delu prikazani su izvori finansiranja Strategije.

U osmom delu data je metodologija praćenja sprovođenja Strategije s jasno definisanim indikatorima održivog razvoja po pojedinim oblastima kojima se Strategija bavi i navedene su institucije koje su nadležne za praćenje tih indikatora.

Na slici 1. data je šema Strategije, dok su na slici 2. prikazane funkcionalne veze elemenata Strategije.

NACIONALNA STRATEGIJA ODRŽIVOG RAZVOJA

Slika 1. Šema Strategije.

CEDAW - *Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women* / Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena;

CITES - *Convention on International Trade in Endangered Species* / Konvencija o međunarodnoj trgovini ugroženim vrstama;

CPI - *Corruption Perceptions Index* / indeks percepcije korupcije;

EEA - *European Environmental Agency* / Evropska agencija za životnu sredinu;

EIA - *Environmental Impact Assessment* / procena uticaja na životnu sredinu;

EIONET - *European Information and Observation Network* / Evropska mreža za informisanje i posmatranje stanja životne sredine;

EMS - *Environmental Management System* / sistem upravljanja životnom sredinom;

EMAS - *Environmental Management and Audit Scheme* / sistem upravljanja i provere životne sredine;

ESCO - *Energy Service Company* / kompanije za pružanje usluga u energetici, koje razvijaju, izvode i finansiraju tržišno zasnovane projekte energetske efikasnosti;

HACCP - *Hazard Analysis Critical Control Points* / standardi bezbedne hrane: analiza rizika kontrolom kritičnih tačaka u proizvodnji;

HDI - *Human Development Index* / indeks ljudskog razvoja;

IBA - *Important Bird Areas* / područje za ptice od međunarodnog značaja;

IESCR - *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights* / Konvencija Ujedinjenih nacija o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima;

IPA - *Important Plant Areas* / područje za biljke od međunarodnog značaja;

IPPC - *Integrated Prevention and Pollution Control* / integrisano sprečavanje i kontrola zagađivanja životne sredine;

LCA - *Life Cycle Analysis* / analiza životnog ciklusa;

MOP - materijalno obezbeđenje porodice;

NAFTA - *North American Free Trade Agreement* / Severnoamerički sporazum o slobodnoj trgovini;

OECD - *Organisation for Economic Co-operation and Development* / Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj;

ODA - *Official Development Assistance* / zvanična razvojna pomoć;

PPP - *Purchasing Power Parity* / paritet kupovne moći;

PPP - *Public Private Partnership* / saradnja javnog i privatnog sektora;

SIDA - *Swedish International Cooperation Agency* / Švedska agencija za međunarodnu razvojnu saradnju;

SWOT - *strength, weaknesses, oportunities, threats* / analiza prednosti, slabosti, šansi i pretnji;

toe - *tone of oil equivalent* / tona ekvivalentne nafte;

UNDP - *United Nations Development Programme* / Program Ujedinjenih nacija za razvoj;

UNFCCC - *United Nations Framework Convention on Climate Change* / Okvirna Konvencija UN o klimatskim promenama;

USD - američki dolar;

BDP - bruto domaći proizvod;

EU - Evropska unija;

GMO - genetski modifikovani organizmi;

MOP - materijalno obezbeđenje porodice;

MOR - Međunarodna organizacija rada;

MSP - mala i srednja preduzeća;

MHE - male hidroelektrane;

NVO - nevladine organizacije;

NIP - Nacionalni investicioni plan;

OIE - obnovljivi izvori energije;

SZO - Svetska zdravstvena organizacija;

UN - Ujedinjene nacije.

3. Metodologija izrade Strategije

Izrada Strategije pokrenuta je kao direktan odgovor na Svetski samit o održivom razvoju, na predlog švedskog ambasadora u Beogradu, a započeta je u julu 2005. godine u

saradnji Kabineta potpredsednika Vlade, UNDP i SIDA. Osnovni cilj projekta jeste da se kroz širok participativni proces izradi Strategija koja će biti sveobuhvatan strategijski razvojni dokument Vlade, zasnovan na postojećem strategijskom okviru.

Metodološki postupak koji je primenjen u izradi Strategije prikazan je i verifikovan u stručnoj međunarodnoj javnosti.

Saglasno međunarodnoj praksi, Strategija je stvarana u participativnom procesu, uz angažovanje velikog broja zainteresovanih strana u srpskom društvu. Drugim rečima, potvrđujući dosadašnja saznanja o konceptu održivog razvoja kao procesu koji se zasniva na uzajamnom učenju i povezivanju brojnih iskustava i ekspertiza u sinergiju usmerenu ka unapređenju svih aspekata života, predviđena je izrada Strategije u saradnji i interakciji brojnih relevantnih institucija i zainteresovanih strana srpskog društva, uz nesumnjivu vodeću ulogu Vlade.

Pri izradi Strategije najviše se oslanjalo na akademsku zajednicu da bi se izbegla moguća politizacija i vezivanje uspešnosti izrade (i primene) Strategije za bilo koju političku opciju. Uspešno rukovođenje izradom Strategije zahtevalo je od samog početka visok politički senzibilitet i veštinu iznalaženja opšteprihvatljivih rešenja kada su brojne zainteresovane strane imale različite, a često i suprotstavljene stavove prema ključnim segmentima izrade Strategije. Pored toga, bilo je neophodno obezbediti i kontinuitet u složenim društveno-političkim odnosima i nametnuti izradu Strategije kao jedan od prioriteta ne samo aktuelne nego i buduće Vlade, pošto se ima u vidu činjenica da je održivi razvoj dugoročan proces, duži od mandata bilo koje Vlade.

U uvodnoj fazi izrade Strategije, mnogobrojne zainteresovane strane, pojedinci i institucije upoznati su sa izvornom idejom i konceptom Strategije. Polazna osnova izrade Strategije bila je da se uz uvažavanje postojećih usvojenih strategijskih dokumenata izradi koncept održivog razvoja koji sinergijski povezuje sve tri komponente - ekonomiju, društvo i životnu sredinu. Da bi se to postiglo, prvo su analizirane postojeće sektorske i međusektorske strategije da bi se utvrdile smernice za dalji tok izrade Strategije. Usledila su još dva radna dokumenta: Povezanost ekonomskog razvoja i zaštite životne sredine i Veze između životne sredine i određenih socijalnih pitanja.

Formirane su tri radne grupe od predstavnika relevantnih institucija, a po pozivu za učešće u izradi Strategije koji je uputio Kabinet potpredsednika Vlade. Radne grupe, tri stuba projekta, odgovaraju komponentama održivog razvoja - ekonomija zasnovana na znanju, socijalna pitanja i životna sredina. Izrada Strategije je bila otvorena za sve zainteresovane strane. U saradnji s najvećim mrežama udruženja, odabrano je devet aktivnih udruženja iz oblasti održivog razvoja, koja su imala značajnu ulogu u izradi, promociji i ocenjivanju radnih verzija Strategije.

Pred početak izrade Strategije održana je Nacionalna konferencija o održivom razvoju, marta 2006. godine, sa zadatkom da se uz pomoć javnosti i na osnovu konsultacija sa zainteresovanim stranama i institucijama kreira vizija Republike Srbije 2017. godine i utvrde prioriteta pojedinačnih stubova Strategije. Konferenciji je prisustvovalo 130 učesnika - predstavnika brojnih institucija Vlade, akademske zajednice, poslovnog sveta i nevladinog sektora. Zajedničkim radom i razmenom ideja, iskustava i saznanja, utvrđeni su ključni nacionalni prioriteta i principi na kojima se zasniva Strategija.

Svaka radna grupa analizirala je polazno stanje za ostvarenje održivog razvoja za svaki utvrđeni prioritet, utvrdila ključne probleme i definisala željeno stanje. Istovremeno, radne grupe su svoj doprinos dale u utvrđivanju prioriteta i strateških ciljeva održivog razvoja, kao i načina pružanja podrške ostvarenju ciljeva i instrumenata pomoću kojih će se ta podrška pružati. Posebna pažnja posvećena je potrebnom institucionalnom okviru za sprovođenje Strategije. Utvrđen finansijski plan za primenu Strategije određuje okvirnu količinu sredstava neophodnih za primenu prioriteta i mera koje proističu iz Strategije. Time će se omogućiti dugoročno planiranje postavljenih aktivnosti u budžetu Republike Srbije i obezbediti osnova za dobijanje kredita ili za donacije. Detaljan akcioni plan za sprovođenje Strategije usmeriće aktivnosti i mere na dostizanje ciljeva koji su utvrđeni u Strategiji.

U pripremi tematskih celina Strategije učestvovao je veliki broj stručnjaka čije su specijalnosti odgovarale utvrđenim temama. Zajednička izrada, tj. učešće velikog broja zainteresovanih strana, javnosti i predstavnika državne uprave, bio je jedan od ključnih izazova u izradi Strategije. U izradi Strategije učestvovao je veliki broj zainteresovanih strana: stručnjaka, predstavnika institucija, relevantnih ministarstava, civilnog društva, opština, privatnog sektora, udruženja itd. i bilo je neophodno izgraditi osećaj da ona podjednako pripada svima. Radne grupe su od septembra 2006. do februara 2007. godine održale više sastanaka da bi utvrdile elemente i okvir za izradu Strategije da bi se obezbedila platforma za širi participativni proces.

Kao što je navedeno, bila je neophodna politička podrška tom procesu jer je Vlada nosilac promena i razvoja zemlje. Novoizabrana Vlada, odnosno Kabinet potpredsednika, nastavio je maja 2007. godine saradnju sa UNDP i SIDA na kompletiranju elemenata za Strategiju. Pod političkim vođstvom iz Kabineta potpredsednika Vlade, pošto su potvrđeni nacionalni prioriteti, izrađen je prvi nacrt Strategije i o njemu je započeta javna rasprava u velikom broju gradova Republike Srbije. To je doprinelo stvaranju konsenzusa o osnovnoj viziji i prioritetima budućeg razvoja u Republici Srbiji.

Time je Republika Srbija dospela na prag ispunjenja jednog važnog uslova za pridruživanje EU. Ne treba, međutim, zaboraviti da je održivi razvoj dugoročan i neprekidan proces i da samo stalno praćenje sprovođenja Strategije i njene pravovremene revizije vode sigurnom uspehu i napretku.

4. Veza s drugim strategijama

Rešenja u Strategiji u skladu su sa evropskim integracijama: Strategijom održivog razvoja EU (usvojena 2001. godine i obnovljena 2006. godine) i Lisabonskom strategijom (usvojio Savet Evrope marta 2000). Strategija je usklađena s Milenijumskim ciljevima razvoja (UN) i Nacionalnim milenijumskim ciljevima razvoja u Republici Srbiji, koje je Vlada Republike Srbije usvojila 2006. godine.

Strategija se usvaja u periodu u kojem Republika Srbija sprovodi ili usvaja različite strateške dokumente i/ili akcione planove razvoja - kako one dokumente koji imaju multisektorski karakter, tako i različite sektorske razvojne dokumente.

Strategija polazi od reformskih ciljeva utvrđenih u strateškim dokumentima koje je donela Vlada. Strategija je u potpunosti usklađena s principima i ciljevima koji su

utvrđeni u Nacionalnoj strategiji Srbije za pristupanje Srbije i Crne Gore Evropskoj uniji (usvojila Vlada juna 2005. godine) i Strategiji za smanjenje siromaštva (usvojila Vlada 2003), kao i strategijama koje uređuju privredni razvoj Republike Srbije i programima zaštite životne sredine.

Nacionalna strategija za pristupanje Srbije i Crne Gore Evropskoj uniji jedan je od strateških dokumenata koji opredeljuje celokupnu državnu politiku u narednom periodu i veoma je značajna za politiku održivog razvoja. Strategija za smanjenje siromaštva predstavlja srednjoročni razvojni okvir usmeren na smanjenje ključnih oblika siromaštva i sadrži analizu uzroka i karakteristika siromaštva u Republici Srbiji, kao i glavne strateške smernice za društveni razvoj i smanjenje broja siromašnih u narednim godinama. Strategija za smanjenje siromaštva predviđa privredni razvoj i rast, sprečavanje novog siromaštva usled restrukturiranja privrede i brigu o ustaljeno siromašnim grupama. Strategijama privrednog razvoja Republike Srbije predviđaju se osnovni razvojni prioriteti Republike Srbije i načini njihovog ostvarivanja, a rešenja baziraju na efikasnoj tržišnoj privredi i povećanju konkurentnosti. U programima zaštite životne sredine definisani su opšti, kratkoročni (2007-2011), kontinuirani (2007-2016) i srednjoročni (2012-2016) ciljevi politike zaštite životne sredine i instrumenti za dostizanje postavljenih ciljeva.

Strategija je usklađena i sa sledećim strateškim dokumentima:

- Nacionalnom strategijom zapošljavanja za period od 2005. do 2010. godine (usvojila Vlada 2005);
- Strategijom razvoja poljoprivrede Srbije ("Službeni glasnik RS", broj 78/05);
- Strategijom razvoja turizma Republike Srbije ("Službeni glasnik RS", broj 91/06);
- Strategijom podsticanja i razvoja stranih ulaganja ("Službeni glasnik RS", broj 22/06);
- Strategijom razvoja informacionog društva u Republici Srbiji ("Službeni glasnik RS", broj 87/06);
- Nacionalnom strategijom za rešavanje pitanja izbeglih i interno raseljenih lica (usvojila Vlada maja 2002);
- Strategijom reforme državne uprave u Republici Srbiji (usvojila Vlada novembra 2004);
- Strategijom razvoja socijalne zaštite ("Službeni glasnik RS", broj 108/05);
- Strategijom lokalnog održivog razvoja (usvojena na Generalnoj skupštini Stalne konferencije gradova i opština decembra 2005);
- Strategijom razvoja malih i srednjih preduzeća i preduzetništva u Republici Srbiji 2003-2008 (usvojila Vlada 2003);
- Strategijom razvoja šumarstva Republike Srbije ("Službeni glasnik RS", broj 59/06);

- Nacionalnom strategijom upravljanja otpadom, sa programom približavanja EU (usvojila Vlada juna 2003);
- Nacionalnom strategijom za borbu protiv HIV/AIDS-a (usvojila Vlada 17. februara 2005);
- Strategijom razvoja stručnog obrazovanja u Republici Srbiji ("Službeni glasnik RS", broj 1/07);
- Strategijom razvoja obrazovanja odraslih u Republici Srbiji ("Službeni glasnik RS", broj 1/07);
- Strategijom regionalnog razvoja Republike Srbije za period od 2007. do 2012. godine ("Službeni glasnik RS", broj 21/07);
- Strategijom unapređenja položaja osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji ("Službeni glasnik RS", broj 1/07);
- Strategijom razvoja energetike Republike Srbije do 2015. godine (utvrdila Vlada Odlukom - "Službeni glasnik RS", broj 44/05);
- Nacionalnom strategijom za borbu protiv korupcije (utvrdila Vlada Odlukom - "Službeni glasnik RS", broj 109/05);
- Vodoprivrednom osnovom Republike Srbije (utvrdila Vlada Uredbom - "Službeni glasnik RS", broj 11/02);
- Nacionalnim planom akcije za decu (usvojila Vlada 2004).

Strategija je takođe uzela u obzir ciljeve i principe utvrđene u Nacrtu strategije za integraciju i davanje novih ovlašćenja Romima i u Nacrtu nacionalne strategije reforme sistema zdravstvene zaštite - "Bolje zdravlje za sve u trećem milenijumu".

II STRATEŠKO OPREDELJENJE ZA ODRŽIVI RAZVOJ

1. Vizija održivog razvoja Republike Srbije

Republika Srbija je 2017. godine institucionalno i ekonomski razvijena država sa odgovarajućom infrastrukturuom, kompatibilna sa standardima EU, s privredom zasnovanom na znanju, efikasno korišćenim prirodnim i stvorenim resursima, većom efikasnošću i produktivnošću, bogata obrazovanim ljudima, sa očuvanom životnom sredinom, istorijskim i kulturnim nasleđem, država u kojoj postoji partnerstvo javnog, privatnog i civilnog sektora i koja pruža jednake mogućnosti za sve građane.

Ovakva vizija proistekla je iz strategijskih ciljeva održivog razvoja, na osnovu temeljne analize potencijala Republike Srbije, kao i uslova i ograničenja u kojima se ostvaruju razvojni ciljevi. Ovu viziju moguće je ostvariti ako se dosledno budu primenjivali temeljni, strateški i dosledni ciljevi koji se zasnivaju na potrebama građana Republike Srbije da se dostigne kvalitetnije življenje i bolji životni standard. Društveni konsenzus podrazumeva

da svi nivoi vlasti uvide svoju ulogu u ostvarenju vizije razvoja Republike Srbije do 2017. godine i da svi zajedno utiču na institucije države da bi se postigli strateški ciljevi održivog razvoja.

Saglasno viziji, utvrđeni su nacionalni prioriteti Strategije, kao i strateški i sektorski ciljevi održivog razvoja i razvojni instrumenti i aktivnosti koji su neophodni za njihovo ostvarivanje. Strateški i sektorski ciljevi, prioritetne aktivnosti i razvojni instrumenti prikazani su u poglavljima koja slede.

2. Nacionalni prioriteti održivog razvoja Republike Srbije

Strategija nastaje kada su već usvojene: Nacionalna strategija Srbije za pristupanje Srbije i Crne Gore Evropskoj uniji, Strategija za smanjenje siromaštva i sektorske strategije i kada su već pripremljene određene nacionalne razvojne strategije i programi koji su za nju važni (Nacrt nacionalne strategije privrednog razvoja Srbije za period od 2006. do 2012. godine sa Akcionim planom i Nacrt nacionalnog programa zaštite životne sredine).

Mogućnost ostvarivanja održivog razvoja Republike Srbije je u uvođenju, prilagođavanju i primeni principa koji dominiraju u EU, odnosno u povećavanju konkurentnosti koja se zasniva na znanju, inovacijama i preduzetništvu, kao što je utvrđeno u Lisabonskoj strategiji.

fKjo

3. Principi Strategije

Strategija se zasniva na globalno prihvaćenim principima koji su definisani u Deklaraciji o održivom razvoju iz Johanesburga, Milenijumskim ciljevima razvoja i u Strategiji održivog razvoja EU. To su:

1) Međugeneracijska solidarnost i solidarnost unutar generacije. Zadovoljiti potrebe sadašnjih generacija, ali tako da se ne ugroze prava budućih generacija da zadovolje svoje potrebe. Solidarnost unutar generacije postići demokratski usaglašenom raspodelom raspoloživog prirodnog i stvorenog kapitala tako da se obezbede osnovne ljudske potrebe za sve društvene grupe;

2) Otvoreno i demokratsko društvo - učešće građana u odlučivanju. Garantovati građanska prava, obezbediti pristup informacijama i osigurati dostupnost pravde. Obezbediti odgovarajuće konsultacije s građanima i učešće građana u donošenju odluka. Braniti stabilnost demokratskih institucija na osnovama mira, bezbednosti i slobode;

3) Znanje kao nosilac razvoja. Promovisati prosperitetnu, inovativnu, konkurentnu i ekološki efikasnu ekonomiju zasnovanu na znanju, koja obezbeđuje visok životni standard i punu i visokokvalitetnu zaposlenost. Promovisati obrazovanje i razvijanje javne svesti o održivom razvoju;

4) Uključenost u društvene procese. Promovisati punu integraciju građana u društvo, podsticati jednake mogućnosti za svakoga tako što će se promovisati ljudska prava, posebno rodna ravnopravnost i boriti protiv svih oblika diskriminacije afirmativnim merama za marginalizovane grupe i smanjenjem siromaštva. Razlike i podeljenost među članovima društva treba svoditi na najmanju moguću meru i stalno se boriti protiv socijalne isključenosti ljudi i siromaštva;

5) Integrisanje pitanja životne sredine u ostale sektorske politike. Promovisati integraciju ekonomskih, socijalnih i ekoloških pristupa i analiza, te podržati korišćenje instrumenata kao što je strateška procena životne sredine. Podsticati socijalni dijalog, društveno odgovorno poslovanje i javno-privatno partnerstvo;

6) Predostrožnost. Zahtevati očuvanje prirodne ravnoteže kada nema pouzdanih informacija o određenom problemu. Svaka aktivnost mora biti planirana i sprovedena tako da prouzrokuje najmanju moguću promenu u životnoj sredini. Preventivno delovati da bi se sprečili mogući znatni negativni uticaji na životnu sredinu, osobito ako bi bila ugrožena dobrobit ljudi i životinja;

7) Zagađivač/korisnik plaća - uključenje troškova vezanih za životnu sredinu u cenu proizvoda. Internalizovati troškove vezane za životnu sredinu, tj. uključiti troškove uništavanja životne sredine u ekonomske troškove zagađivača/korisnika, tj. primeniti princip zagađivač/korisnik plaća. Tako se postiže puna ekonomska cena koja pokriva troškove proizvodnje, upotrebe i odlaganja proizvoda tokom čitavog njegovog "životnog" ciklusa;

8) Održiva proizvodnja i potrošnja. Poštovati uravnotežene odnose u eksploataciji prirodnih resursa i obezbediti visok nivo zaštite i poboljšanja kvaliteta životne sredine. Smanjiti zagađenje životne sredine i promovisati održivu potrošnju i proizvodnju, ali ekonomski rast ne sme da uzrokuje proporcionalni porast degradacije životne sredine.

4. SWOT analiza

SWOT analiza daje prikaz prednosti, slabosti, šansi i pretnji za održivi razvoj Republike Srbije. Ona omogućava da se uoče pozitivni i negativni faktori koji utiču na ostvarenje opredeljenja i uspostavlja ravnotežu između internih sposobnosti i eksternih mogućnosti.

Prednosti:	Slabosti:
- dobar geografski položaj zemlje; - potencijalno kvalitetna radna snaga; - uspostavljene pravne osnove demokratskog i otvorenog društva; - reformski procesi započeti u najvećem broju sektora; - rast privatnog sektora; - uspostavljanje poverenja na regionalnom nivou i podizanje ugleda Republike Srbije u regionu; - porast svesti o potrebi planiranja održivog razvoja na lokalnom nivou;	- nedovoljan nivo opšteg poverenja građana u institucije; - visok stepen razlika u regionalnom razvoju; - spor proces privatizacije; - nedovoljan broj <i>greenfield</i> investicija; - nedovoljno ulaganja u razvoj privrede; - nedostatak saobraćajne i komunalne infrastrukture; - nastavak odliva mozgova i nakon 2001. godine; - veoma niska stopa izdvajanja za obrazovanje i nauku iz BDP-a;

- smanjenje tekućih disbalansa u finansiranju fondova socijalnog i penzijsko-invalidskog osiguranja; - visok stepen biološke raznovrsnosti; - raznovrsni prirodni resursi; - visok stepen kulturne infrastrukture i kulturnih vrednosti; - postojanje ekspertski i finansijski značajne dijaspor; - očuvana životna sredina u neindustrijalizovanim oblastima.	- niska stopa izdvajanja iz BDP-a za oblast socijalne zaštite; - nedostatak konsenzusa o pravcima dalje regionalizacije i decentralizacije; - etnocentrizam u delu vladajuće elite; - nepovoljan društveno-ekonomski položaj mladih; - nizak nivo učešća građana; - neplanska eksploatacija prirodnih resursa; - prekomerno zagađenje voda, vazduha i zemljišta; - loša praksa upravljanja otpadom; - nedostatak podsticaja za smanjenje zagađenja.
Šanse:	Pretnje:
- integracija u EU; - uključivanje u fondove EU; - saradnja s dijasporom; - uvođenje normi i standarda EU kojima se obezbeđuje kvalitet životne sredine; - završetak privatizacije; - dalji razvoj i jačanje demokratskih institucija u oblastima društvenog razvoja; - smanjenje korupcije i povećanje transparentnosti; - jaka politička volja da se sprovedu zakonske reforme; - povećanje javno-privatnog partnerstva; - uvođenje čistije proizvodnje; - unapređenje energetske efikasnosti, racionalno korišćenje sirovina i smanjenje saobraćajne intenzivnosti.	- rastuća netolerancija i društvena podeljenost; - porast nezaposlenosti, siromaštvo, zaduženost i usporen privredni razvoj; - zaostajanje za regionom usled nerešenih političkih pitanja; - mogućnosti nove izolacije zemlje (otvorene ili prikrivene); - nerešena pitanja borbe protiv korupcije i organizovanog kriminala; - nepovoljni demografski trendovi; - moguće odsustvo političke volje da se sprovedu zakonske reforme; - nedovoljna informisanost javnosti i nedovoljno razvijena javna svest; - princip "ne u mom dvorištu"; - nedostatak investicija za izgradnju infrastrukture; - pokretanje industrijske proizvodnje zastarelim tehnologijama (stvaranje "raja za zagađivače"); - rastući nivo saobraćaja uz korišćenje goriva lošeg kvaliteta.

III PRIVREDA REPUBLIKE SRBIJE - ODRŽIVOST ZASNOVANA NA ZNANJU

1. Uvodne napomene

Sadašnja privreda Republike Srbije funkcioniše na bazi ekonomske strukture, s datim prirodnim i finansijskim resursima, tehnologijom i ljudima, te je i dalje nepovoljna. Svi ti resursi su relativno oskudni. Deo ograničenja potiče od relativno slabe prirodne, tehnološke i finansijske osnove. Republika Srbija sa 7.397.651 stanovnikom (procena od 1. januara 2007. godine) i bruto domaćim proizvodom od 29,5 milijardi evra (procena za

2007. godinu) nije zemlja značajnog tržišta ili velikih ekonomskih potencijala, posmatrano na svetskom ili evropskom nivou.

Međutim, sve govori da bi uz primenu odgovarajućih strategija koje se tiču privrednog aspekta i drugih aspekata razvoja (ekoloških, tehnoloških, socijalnih itd.) mogla bitno da poboljša relativno loše mesto u odnosu na referentne zemlje u tranziciji, pogotovu u odnosu na one iz jugoistočne Evrope. Taj napredak u narednoj fazi razvoja srpskog društva, države i privrede ne bi smeo da bude kratkog daha i nepredvidivih posledica. To znači da je Republici Srbiji neophodan održiv privredi razvoj zasnovan na porastu grupe ključnih ekonomskih pokazatelja (rast BDP-a, zaposlenosti, spoljnotrgovinske razmene, konkurentnosti i izvoza, investicija, standarda stanovništva) uz smanjenje ekonomskog opterećenja po osnovu spoljnog duga, kao i uz ostvarivanje trajne makroekonomske stabilnosti, boljeg kvaliteta života, ekološkog stanja i opšteg blagostanja društva.

U opštem smislu, održivi privredni razvoj našoj državi treba da omogući stalni dugoročni ekonomski rast koji neće biti zasnovan na prekomernoj upotrebi prirodnih resursa ili s neprihvatljivim ekološkim posledicama koje bi dovele u pitanje njegovu održivost, kao i ekonomske izgleda budućih generacija. To konkretno znači da se razvoj srpske ekonomije u pravcu održivosti može sagledati samo na osnovu ostvarivanja ekonomskog rasta, pre svega na osnovu znanja, informacija, ljudi, obrazovanja i kvaliteta veza među ljudima i ustanovama.

2. Pretpostavke

U Republici Srbiji ustanovljena su posle 2000. godine elementarna pravila igre koja važe u svetu tržišne privrede, vladavine zakona i političke demokratije. Međutim, ta pravila još nisu preovladala u realnom ekonomskom, političkom i socijalnom životu. Mnoge ekonomske tendencije koje su u vezi sa aktuelnom prekomernom potrošnjom, nedovoljne investicije, povećanje uvoza, povećanje unutrašnjeg i spoljnog duga, nezaposlenost, finansijska (ne)disciplina, ukazuju na to da pretpostavke trajnog i kvalitetnog ekonomskog rasta (i održivog razvoja) još nisu ostvarene.

Ponašanje preduzeća i građana na tržištu, u procesu ekonomskih reformi (pred državnim organima, sudom i policijom) nije uvek u skladu s potrebama zajednice. Ekonomski sistem koji je uspostavljen posle prve faze institucionalnih ekonomskih reformi nije dovoljno stabilan niti održiv. Lošu sliku o ovdašnjem ekonomskom ambijentu šalju neprimenjivanje zakona, nedovoljno poštovanje vlasničkih prava, ugovora, neplaćanje poreza i doprinosa, netransparentan sistem javnih prihoda i rashoda i finansijska nedisciplina, nedostatak socijalnog dijaloga i nepovoljne reakcije radnika i sindikata na ekonomske reforme, kršenje radnih prava, problemi s lošim privatizacijama, masovna korupcija i organizovani privredni kriminal koji i dalje postoji.

3. Kakva je ekonomija potrebna Republici Srbiji

Pitanje razvoja nacionalnih ekonomija danas, na početku XXI veka umnogome je evoluiralo i prevazišlo teorijska razmatranja koja su važila u drugoj polovini prethodnog veka. Naime, od nekadašnje teorije razvoja zasnovanog na "prirodnim" ograničenjima u ostvarivanju visokih stopa rasta u dugom vremenskom roku, na početku poslednje decenije XX veka uobličava se u danas važeći razvojni koncept - koncept održivog razvoja. Taj koncept zasnovan je na novoj teoriji rasta u čijem su centru primenjeno

znanje i kompleks naučnotehnološkog razvoja. Umesto starog koncepta prirodnih komparativnih prednosti, u modernom shvatanju razvoja dominiraju ostvarene komparativne prednosti, umesto prirodnih resursa ključne odrednice brzine rasta i razvoja nacionalne ekonomije postaju brzina uvođenja inovacija i sposobnost privrede da ostvarena teorijska znanja pretvori u pronalaskе i nove tehnologije. Nekadašnje shvatanje bogatstva mereno je fizičkim i finansijskim kapitalom (tone proizvedene robe i milioni stečenog novca), a danas je ključna odrednica nacionalnog bogatstva sposobnost ostvarivanja novih znanja, ideja, inovacija i tehnologija, odnosno stvaranje ljudskog kapitala i raspolaganje njime.

Paralelno sa ubrzanjem razvoja u svetskim razmerama stvaraju se globalne alijanse i povezuju se čitavi regioni da bi se stekao što jači položaj na svetskoj ekonomskoj i finansijskoj pozornici. Oni koji ne učestvuju u tim procesima, sasvim sigurno ostaju dugoročno marginalizovani, izopšteni iz glavnih tokova informacija i znanja, a propuštene šanse se sve teže nadoknađuju s protokom vremena.

Kao osnovne karakteristike svetske privrede na početku XXI veka mogu se navesti sledeće:

- globalizacija ukupnih svetskih robnih i finansijskih tokova uz koncentraciju moći globalnog odlučivanja u nekoliko svetskih centara;
- liberalizacija robnih i kapitalnih tokova na globalnoj sceni pod pritiscima najmoćnijih svetskih ekonomija, uz istovremeno zadržavanje restrikcija za slobodno kretanje radne snage;
- harmonizacija, koordinacija i regionalizacija ekonomskih politika zemalja članica različitih ekonomsko-političkih grupacija, kao što su EU, ASEAN, NAFTA i sl.

Takav razvoj globalne ekonomije omogućen je pre svega time što se u svakodnevnom životu primenjuju bazični pronalasci iz perioda tzv. treće tehnološke revolucije, koja je najburnija bila tokom poslednje tri decenije XX veka, pre svega u tehnološki i ekonomski najrazvijenijim zemljama i regionima sveta. Razvoj informacionih i komunikacionih tehnologija, proizvodnje i upotrebe novih materijala, mikroelektronike, robotike, ekspanzije biotehnologije, genetskog inženjerstva i drugih najpropulzivnijih privrednih sektora stvorio je neslućene mogućnosti umrežavanja i povezivanja robnih, a naročito finansijskih tokova, koji se doskora nisu mogli ni zamisliti. Umesto prirodnih resursa, plodne zemlje, mineralnih izvora i raspoloživog kapitala, dominantni činioci razvoja savremene ekonomije u gotovo čitavom svetu postali su primenjeno znanje, obrazovanje i nauka.

Republika Srbija danas ne može da bira hoće li se uključiti u svet globalizovane ekonomije i novih tehnologija, odnosno hoće li nastaviti započete tržišne i političke reforme. Ona se već opredelila za priključenje EU sa svim ekonomsko-pravnim, političkim, administrativnim i ekološkim posledicama takvog izbora.

Međutim, Republika Srbija može i treba da bira, tj. da pažljivo trasira strateške koordinate svog privrednog, tehnološkog i socio-kulturnog razvoja, u skladu sa zatečenim okolnostima i potrebama budućih generacija. S obzirom na to da globalne promene u strukturi proizvodnih faktora pokazuju sve veću dominaciju i superiornost tzv.

nematerijalnih faktora ekonomskog rasta, kao što su znanje, informacije, organizacija, kultura, informisanje, obrazovanje, pravni sistem, Republici Srbiji ne preostaje ništa drugo nego da prihvati strategiju oslonca na razvoj ljudskog kapitala. To, prema iskustvima ekonomsko-tehnološki najnaprednijih zemalja, donosi najveću stopu dodatne vrednosti po jedinici uloženog rada i kapitala.

Zbog toga je izbor Republike Srbije danas opredeljenje za ekonomiju zasnovanu na znanju koja će već sutra dominirati njenom privredom. Našoj državi treba široko korišćenje znanja u svim aspektima života. To znanje treba da proističe, pre svega, iz tržišne ekonomije, tj. da ga finansiraju privatni izvori, a naročito konkurentski sektor usluga, ali i da ga podstiče država.

Znanje može podsticati razvoj privrede i društva u našoj zemlji i na osnovu napretka komunikacija, boljih sistemskih informacija i ustanovljenja modela elektronske vlade (e-vlade). Takvu ekonomiju Republika Srbija može da zamisli i sprovodi kao strateški zadatak, definišući sledeća područja i pravce promena radi održivog razvoja društva:

- privredu zasnovanu na znanju, kao kvalitativnu odrednicu strateškog razvojnog procesa;
- strukturu i kvalitet održive ekonomije i privrednog sistema;
- način ostvarivanja i dovršetka održivih ekonomskih reformi;
- adekvatno makroekonomsko okruženje i izbor ekonomske politike;
- sistem održive proizvodnje i potrošnje;
- unapređenje sistema obrazovanja i vaspitanja;
- razvoj i unapređenje informaciono-komunikacionih tehnologija;
- održivu naučnotehnološku politiku i sistem;
- zaštitu i unapređenje intelektualne svojine.

4. Ekonomija zasnovana na znanju - zašto i kako

Danas su "ekonomija zasnovana na znanju", odnosno "ekonomija znanja" i "društvo znanja" postali prepoznatljivi i veoma popularni termini u svetu. Ne samo u teoriji već i u većini ekonomski relevantnih međunarodnih organizacija, realizovane su brojne studije u kojima se ukazuje na njihov značaj. Danas nema skoro nijedne ekonomski razvijene zemlje sveta koja nema posebnu politiku ili strategiju podsticanja ekonomije zasnovane na znanju.

Pošto je više puta spomenula značaj ekonomije zasnovane na znanju, EU je 2000. godine u Lisabonskoj strategiji i istakla da EU "do 2010. godine treba da postane najkonkurentnija i najdinamičnija svetska ekonomija zasnovana na znanju, sposobna za održiv ekonomski rast s više radnih mesta i s bolje plaćenim radnim mestima". EU je pri

tom istovremeno osmislila i oko pedeset specifičnih mera i politika čije bi ostvarenje trebalo da vodi ka pomenutom cilju.

Međutim, sam privredni razvoj, istorijski posmatrano, bio je zasnovan najpre na dominantnom učešću prirodnih faktora i fizičkog rada u agrarnom društvu. U vreme širenja industrijskog društva, kako u proizvodnji tako i u trgovini, najvažniji proizvodni faktor bio je realni i finansijski kapital (novac, industrijska oprema, energija itd.). Usled tehnološkog razvoja postepeno se gubio značaj fizičkog rada, pa i same materijalne tehnologije, kao i prirodnih i finansijskih resursa. Zbog toga se u XX veku počelo govoriti o "postindustrijskom društvu", "informatičkom društvu" odnosno o tzv. "bestežinskoj ekonomiji" u kojoj dominiraju nematerijalni faktori. U društvu čija se ekonomija zasniva na znanju kao glavnom osloncu i komparativnoj prednosti ključni proizvodni faktor postaje čitav skup ili kompleks nematerijalnih činilaca (informacija, saznanje, veština, kultura rada i dr.) koji ostvaruju sve veći ekonomski učinak i dobijaju sve veću tržišnu vrednost.

Dominantna ekonomska delatnost zavisno od uticaja proizvodnih faktora bila je najpre poljoprivreda, a zatim industrija, a danas je gotovo svuda ključni postao treći sektor, sektor usluga, kako za ukupnu zaposlenost, tako i za ostvarivanje dohotka.

Sa širenjem sektora usluga bitno se menja nastanak, prikupljanje, stvaranje, prerada i korišćenje informacija. Masovna ponuda i sve veća dostupnost usluga na bazi informacija utiču na to da brzo pojeftinjuju, a to omogućava praktično neograničenom broju ljudi u celom svetu da ih koristi. To znači da znanje i informacije danas nisu ograničeni na sektor usluga. Naime, savremena poljoprivreda i industrija sve više zavise od istraživanja, odnosno korišćenja informacija i znanja pri utvrđivanju proizvoda, kao i robnih i finansijskih tržišta.

Promena ekonomske strukture od dominacije primarnog sektora, koji čine uglavnom poljoprivreda i ekstraktivna industrija, preko sekundarnog sektora (dominacija prerađivačke industrije), ka tercijarnom sektoru u kome dominiraju usluge, dovodi do rasta proizvodnje, zaposlenosti i životnog standarda, tj. društvenog blagostanja. Međutim, pošto je u industriji i poljoprivredi porasla produktivnost usled tehnološkog progresa i povećanja kvaliteta radne snage, u ekonomiji zasnovanoj na znanju najviše zaposlenih je upravo u trećem sektoru. Pri tome je treći sektor produktivniji od ostalih, s obzirom na to da je u njemu veća i efektivnija upotreba informacija i znanja. S druge strane, snažan treći sektor podstiče produktivnost poljoprivrede i industrije, u kojima se smanjuje relativni broj zaposlenih da bi i one postale profitabilnije i konkurentnije.

S obzirom na to da je tržišno vrednovanje ključni faktor ekonomskog učinka, sve više pažnje se poklanja prikupljanju, analiziranju i prodaji tržišno važnih informacija. Zahvaljujući tim informacijama, uticaju novih tehnologija i znanja menja se organizaciono i institucionalno izgled, veličina, struktura i funkcionisanje firmi. Rezultat toga je da firme trećeg sektora najčešće postaju manje, fleksibilnije, često sa samo elektronski povezanim radnim celinama, ali s mnogo obrazovanim zaposlenima, koji su naročito povezani u sektoru istraživanja i razvoja.

Uporedo s povećanjem broja ekonomskih subjekata, posebno zahvaljujući širenju trećeg sektora i uticaju informacija i znanja, povećava se opšta konkurencija i konkurentnost u privredi i društvu.

Društvo znanja i ekonomija zasnovana na znanju, međutim, ne podrazumevaju rigidno, faktografsko, školsko, odnosno udžbeničko znanje, već skup veština, sposobnosti i zainteresovanosti (kompetencije) kojima se stvaraju inovacije, rešavaju problemi, sarađuje s drugima i deluje u cilju opšte dobrobiti. U tom smislu, važno je uzeti u obzir različite vrste znanja, koja odgovaraju ne samo na pitanje "šta" ili "ko" već i "zašto" i "kako". Naime, znanje može biti manje ili više ekonomski efikasno, zavisno od toga kako je postavljen odnos znanja koje predstavlja javno dobro i znanja koja su privatno dobro.

Pri tome je sa ekonomskog stanovišta bitno sledeće:

- za društvo i privredu je dobro da se znanje kao javno dobro što šire i lakše koristi u interesu opšteg napretka, da bude što više i što lakše dostupno svim potencijalnim korisnicima;
- znanje kao privatno dobro treba da bude efikasno zaštićeno kao intelektualna svojina da bi moglo biti komparativna tržišna prednost i da bi omogućilo ostvarivanje dobiti za onoga ko ga poseduje.

Korišćenje znanja uslovljeno je odgovarajućim plaćanjem. Bez takvih pretpostavki, investitori ne bi imali interesa da ulažu sredstva da bi se došlo do novih saznanja i pronalazaka.

Za efikasnu ekonomsku upotrebu znanja bitna su subjektivna i organizaciona svojstva korisnika (pojedinaца i preduzeća) i odgovarajuće institucionalno okruženje, kao što su zakoni i obezbeđenje njihovog sprovođenja, državne institucije i udruženja. Od svojstava tog okruženja najviše zavisi koliko će se efikasno koristiti ti resursi na nacionalnom i regionalnom nivou.

Da bi se iskoristile prednosti koncepta ekonomije znanja na nacionalnom nivou, nije dovoljno samo da se ostvare efekti tržišnog vrednovanja novih proizvodnih faktora i spontano restrukturiranje privrede ka sektorima u kojima se znanje najviše koristi. Da bi se taj koncept ostvario, prema iskustvima najnaprednijih ekonomija sveta u tom pogledu, najbitniji su sledeći faktori:

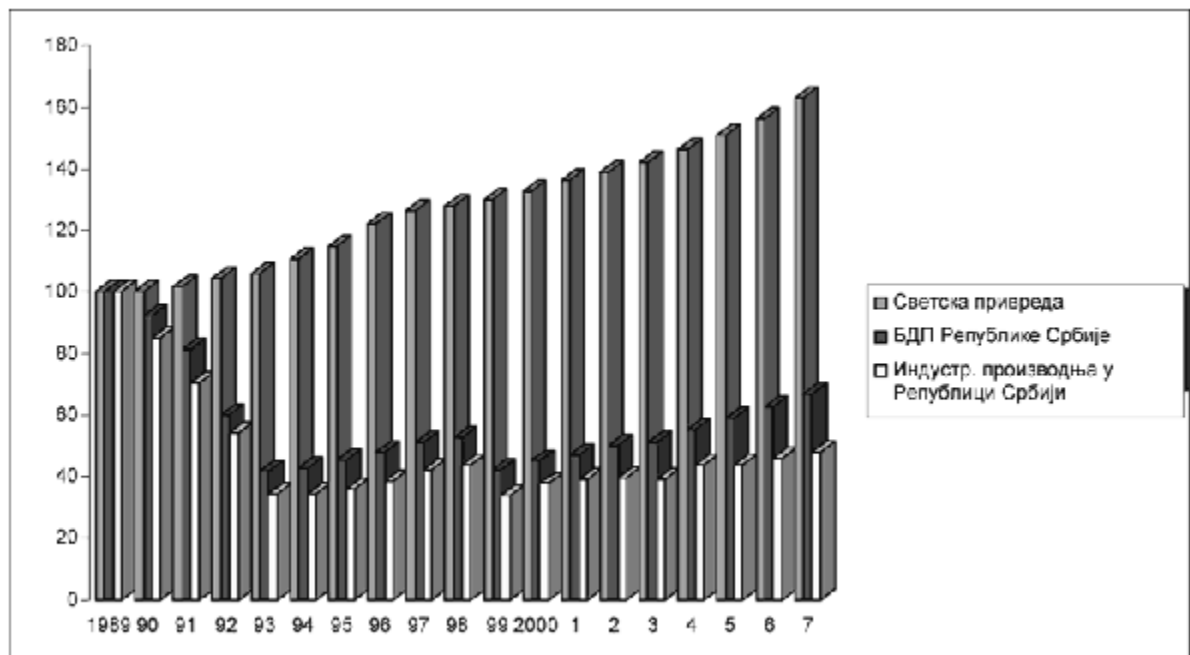
- moderno obrazovanje i neprekidno usavršavanje;
- sredstva za istraživanje i razvoj, posebno ulaganja u moderne industrije (računari, biotehnologije, farmakologija itd.);
- odgovarajuća naučnotehnološka i kulturna politika društva;
- adekvatno upravljanje ekonomskim promenama u skladu s promenama u svetu i okruženju;
- izbor makroekonomske politike, sistemskih i strukturnih ekonomskih rešenja;
- telekomunikacije, masovna upotreba računara i drugih savremenih tehničkih sredstava;

- sektori visokih tehnologija i definisanje podsticajnih mera za privlačenje stranih ulaganja u te sektore;
- zaštita vlasničkih prava, a posebno intelektualne svojine;
- društvena odgovornost poslovanja preduzeća.

Svakom od tih činilaca i pretpostavki ekonomije zasnovane na znanju, u daljem tekstu Strategije posvećuje se posebna pažnja.

5. Ekonomija Republike Srbije - razvoj i održivost

Ekonomski razvoj Republike Srbije u poslednjoj deceniji prethodnog veka odvijao se pod snažnim uticajem neekonomskih faktora, razorne hiperinflacije i *de facto* vođenja ratne ekonomije. To je dodatno pogoršalo ionako slab položaj zemlje u međunarodnom okruženju. Bitno je narušena struktura stvaranja i upotrebe BDP-a uz porast dominacije primarnog sektora, zapostavljanje i propadanje industrije i stagniranje sektora usluga. Značajan deo privredne aktivnosti prešao je u "sivu zonu" poslovanja. Od 2001. do 2006. godine ekonomija se ubrzano oporavila i ostvarena je relativno visoka stopa rasta BDP-a, ali se njegova struktura stvaranja i upotreba sporije menjala nego što se očekivalo nakon demokratskih promena u zemlji. To sugerise potrebu da se definiše drugačija razvojna strategija Republike Srbije u narednom periodu koja bi bila orijentisana na ulazak Republike Srbije u krug zemalja koje svoj razvoj kreiraju pre svega na znanju, nauci, inovacijama i savremenim tehnologijama.

Izvor: Republički zavod za statistiku, 2007.

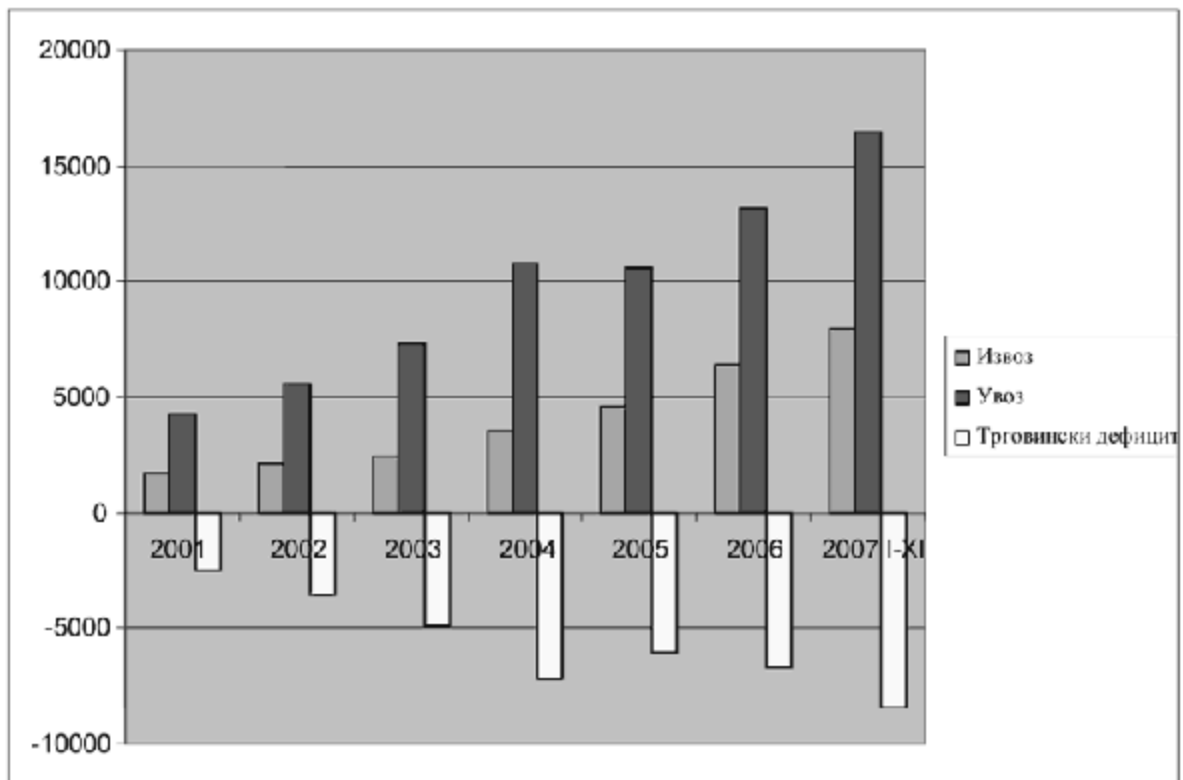
Slika 3. Neodrživost makroekonomskih tokova u Republici Srbiji - poređenje sa svetom (1989-2007).

U načinu upotrebe BDP-a od 2001. godine do danas, bez obzira na poboljšanja u odnosu na prethodnu praksu, postoje tendencije dominacije lične i kolektivne potrošnje, odnosno nedovoljno investiranje u odnosu na potrebe društva. Posledica toga je neadekvatna raspodela BDP-a i usporen ekonomski rast i tehnološki razvoj investicija u raspodeli BDP-a. Zvanični podaci o učešću investicija u raspodeli BDP-a nisu dovoljno pouzdani (pre svega zbog nepotpune evidencije promena u privatnom sektoru), ali se procenjuje da je to učešće između 16 % i 18 %. Za dostignuti nivo razvoja na kome se sada nalazi Republika Srbija, te da bi se dugoročno održale visoke stope rasta i sprovele neophodne strukturne promene, neophodno je da investicije u BDP-u učestvuju sa 22-25 %.

Pri tome, domaća štednja dovoljna je samo za manji deo investicija, dok se glavnina pokriva inostranom akumulacijom pribavljenom na osnovu kredita iz inostranstva. To znači da će otplata dospelih rata inostranih kredita i kamata biti dodatni teret našim budućim generacijama.

Saldo izvoza i uvoza dobara i usluga u stalnom je i visokom deficitu koji se pokriva neizvesnim i privremenim izvorima (inostranim doznakama i prihodima od privatizacije), ali i dodatnim spoljnim zaduživanjem, što opterećuje buduću ekonomsku aktivnost naše države. Ako se ozbiljnije ne poveća *greenfield* inostranih investicija, našoj privredi preči kriza spoljne likvidnosti.

Dodatni problem današnje faze ekonomskog razvoja Republike Srbije jeste nedovoljna integrisanost domaće ekonomije u ekonomsko-finansijske tokove evropske i svetske privrede. Neophodan stepen učešća uvoza i izvoza u BDP-u, za nivo razvoja današnje privrede trebalo bi da bude najmanje 50 %, kako na strani izvoza tako i na strani uvoza. Sve to je uzrokovalo izrazitu tehnološku zaostalost domaćih preduzeća, nisku produktivnost i nedovoljnu konkurentnost proizvoda, posebno za strana tržišta.

Izvor: Republički zavod za statistiku, 2007.

Slika 4. Neodrživost spoljnoekonomskih tokova - nedovoljan izvoz i trajan rast deficita (2001-2007).

Pri tome je stopa ulaganja u istraživanja i razvoj, kao i za obrazovanje, veoma niska i za potrebe zemlje nedovoljna, čak i u pogledu ispunjavanja obaveze izdvajanja iz BDP-a za te namene koje su predviđene usvojenim razvojnim dokumentima.

Izgradnja otvorene tržišne privrede integrisane u svoje okruženje, cilj je svih reformi koje se sprovode u Republici Srbiji od početka demokratizacije zemlje 2000. godine. Premda su ciljevi održivog razvoja u najvećoj mjeri kompatibilni sa otvorenom tržišnom privredom, iskustva ostalih zemalja u tranziciji pokazuju da se ispoljavaju i određene "greške" (disfunkcionalnosti) tržišnog mehanizma koje se moraju otklanjati kroz aktivnu ulogu savremene države. Sa stanovišta savremenih razvojnih strategija koje se primenjuju u svetu, uloga države ne meri se samo obimom državne intervencije već pre svega strukturom i kvalitetom obavljanja funkcija koje zahteva savremeni razvoj.

Da bi se pravilno definisali mesto i uloga savremene države u razvojnim tokovima, nužno je analizirati da li država ostvaruje osnovne funkcije u pogledu: makroekonomske stabilizacije, ispravljanja tržišnih deformacija redistribucije dohotka, otklanjanja prevelikih regionalnih dispariteta i pomoći u hvatanju koraka sa savremenim privredama.

Danas je u svetu teže uhvatiti korak u trci s naprednim ekonomijama savremenih tržišnih privreda nego u prošlosti. Ipak, barem teorijski, veruje se da je to moguće zbog sledećih okolnosti:

- informatička revolucija je učinila da je znanje danas daleko jeftinije nabaviti nego ranije;
- usled strukturnih promena koje su se odigrale u poslednjih dvadesetak godina fizički kapital je postao mnogo manje značajan faktor privrednog razvoja, naročito za najnaprednije grane sektora proizvodnje (bazirane na znanju);
- vrednost koncepta ekonomije obima danas ima mnogo manji značaj u praksi nego pre informatičke revolucije.

U tako postavljenom novom sistemu vrednosti pred državu se postavljaju sledeći ciljevi:

- 1) ostvarivanje dinamičke ekonomije zasnovane na znanju i obrazovanim pojedincima koji imaju jednake šanse za uspeh, ostvarivanje ekonomije u kojoj država ne zapoveda, već omogućava i podstiče, a motorna snaga razvoja je tržište koje služi jednako i privatnom i javnom sektoru;
- 2) razvoj sistema društvene odgovornosti poslovnog sektora, privrednih kompanija, preduzeća i ustanova, pre svega putem podsticanja društveno odgovornog poslovanja, kako na planu zaštite životne sredine tako i u smislu humanizacije i kulture rada;
- 3) podsticanje razvoja civilnog društva u kojem se država pojavljuje kao partner dobrovoljnih udruženja i organizacija građana;
- 4) stvaranje efikasne moderne državne vlasti zasnovane na saradnji, decentralizaciji i poštovanju ljudskih prava, posebno jednakih prava za sve društvene grupe.

Imajući to u vidu, Republika Srbija mora da sledi sledeće osnovne ciljeve održivog razvoja na osnovu izgradnje privrede zasnovane na znanju:

- 1) suštinska transformacija nacionalne ekonomije tako da jača mesto i uloga najuspešnijih sektora, što znači dominaciju sektora usluga i industrije zasnovane na inovativnoj delatnosti preduzetnih pojedinaca;
- 2) obezbeđivanje visokog učešća investicija u raspodeli BDP-a, pre svega na osnovu porasta nacionalne štednje, da bi se privreda u potpunosti restrukturirala;
- 3) izgradnja modernog i efikasnog obrazovnog sistema koji će moći da bude oslonac buduće efikasne i konkurentne privrede zasnovane na znanju;
- 4) realizacija Programa podsticanja inovativnog i preduzetničkog ponašanja, kao i razvoj preduzetničke kulture u najširim slojevima stanovništva.

Ovako definisani ciljevi razvoja nacionalne privrede mogu se ostvariti samo ako se uključe najširi slojevi stanovništva u razvojni proces. Tako bi veći broj građana

učestvovao u odlučivanju, čime bi se obezbedio neophodni minimalni konsenzus o bitnim razvojnim pitanjima.

Privreda Republike Srbije koja ostvaruje nizak dohodak mora da pronađe novac za pomenute namene pre svega iz sledećih izvora:

- mobilizacijom neiskorišćenih sredstava stanovništva, uključujući i prilive od doznaka u legalne finansijske tokove, putem programa stimulisanja ulaganja u znanje, obrazovanje i samozapošljavanje preduzimljivih pojedinaca;
- korišćenjem inostranih izvora finansiranja, pre svega na bazi zajedničkih ulaganja sa zainteresovanim partnerima;
- preraspodelom i efikasnijim korišćenjem postojećih javnih prihoda.

6. Tranzicija i održivi razvoj privrede u Republici Srbiji

Reforme u srpskoj ekonomiji, naročito nakon 2001. godine, donele su početak vladavine institucija. Međutim, one još nisu dovoljno funkcionalne. Usvojen je novi Ustav, kao i desetine reformskih zakona, uravnotežen je budžet, uveden porez na dodatu vrednost, reformisana socijalna politika. Međutim, u Republici Srbiji tržišna privreda još ne funkcioniše na održiv način, pa čak ni na nivou naprednijih zemalja u tranziciji, budući da je mešanje politike u velikoj meri odlučujuće za ekonomski položaj, naročito preduzeća i ustanova u javnom sektoru.

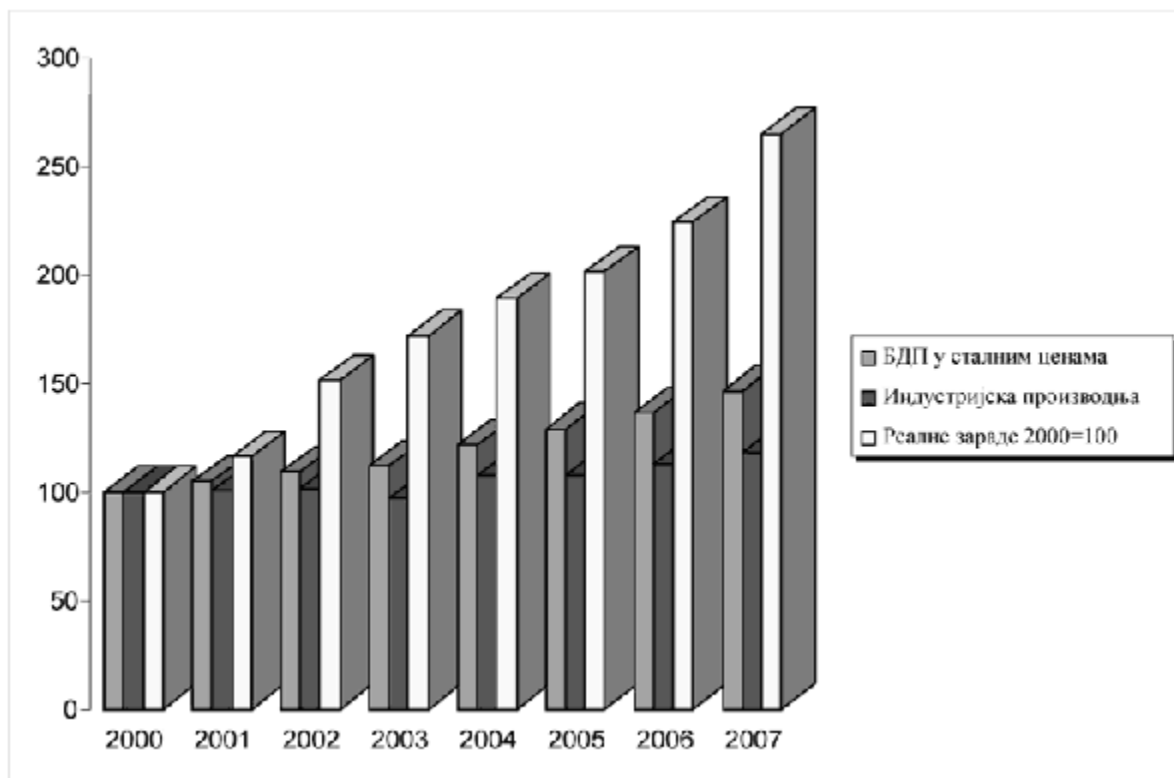
Naplativost duga je veoma niska, naročito od javnog i društvenog sektora i to ne samo zbog lošeg zakonodavstva već i zbog neefikasnosti i nedovoljne osposobljenosti pravosuđa, policije i klijenata. Postignuta je veoma krhka makroekonomska stabilnost, pre svega na osnovu visokog deviznog priliva i politike "jakog" dinara, odnosno restriktivne monetarne politike, ali ne i na osnovu trajnih i održivih rešenja u privrednom sistemu, odnosno u izjednačenom položaju ekonomskih subjekata i njihovom tržišnom ponašanju.

Privatizacija društvene svojine došla je kao rezultat njene neodrživosti i potrebe da se promeni privredna struktura. Međutim, prodaja nacionalnog kapitala radi privatizacije u dosadašnjem tranzicionom periodu obavljala se dobrim delom radi popunjavanja planiranih visokih budžetskih prihoda koji su na taj način stvarali privid budžetske ravnoteže. Najveći problem je održivost tog stanja s obzirom na činjenicu da su to neponovljivi i jednokratni prihodi, koji u najvećoj meri odlaze u potrošnju.

Privreda je nedovoljno konkurentna i zbog spore deregulacije i nedovoljno efikasne privatizacije društveno-državnog kapitala, odnosno i dalje prevelikih ekonomskih intervencija koje se ogledaju posebno u visini državne pomoći (subvencija) koju dobijaju tzv. velika javna preduzeća koja prave najveće gubitke. Druga bitna činjenica koja odslikava problem nedovoljne otvorenosti i konkurencije jeste relativno visoka monopolizacija domaćeg tržišta. Konkurentnost je slaba zbog toga što je još jako prisustvo državnih monopola, naročito javnih preduzeća na nacionalnom i lokalnom nivou, kao i preduzeća sa specijalnim i isključivim pravima, zbog toga što se formiraju privatni monopoli, odnosno povezuju politička i privredna sfera javnog života.

Monopolske strukture u Republici Srbiji u velikoj meri sprečavaju efikasno i održivo sprovođenje ekonomske tranzicije.

To znači da je aktuelni reformski model u dobroj meri nedovoljan i neodrživ i da se tek moraju ostvariti temeljne promene privrednog sistema, zakonodavstva, pa i ekonomskog ponašanja da bi Republika Srbija postepeno gradila održivu ekonomiju zasnovanu na znanju. Rezultati ostvarenih reformi i rasta od 2000. do 2006. godine, kao što pokazuju relevantne domaće analize i empirijska istraživanja, ukazuju na to da je "vođena strategija frontalnog napada na sve prepreke" rasta, a posledica toga je "konfuzija u ekonomskoj politici i odsustvo jasne strategije rasta".

Izvor: Republički zavod za statistiku, 2007.

Slika 5. Kolebljivi rast ekonomije i vrlo brz porast prosečnih realnih zarada (2000-2007).

Analize "dijagnoze rasta" nakon 2000. godine upućuju na veoma oskudne rezultate "prinosa na socijalni kapital". Naime, na osnovu rezultata istraživanja, konstatuje se veoma nizak nivo obrazovanosti prosečno uposlene radne snage i stanovništva, odnosno nizak kvalitet ljudskog kapitala. Najvažniji pokazatelji nedovoljnog prinosa od socijalnog kapitala (ljudi, njihovih znanja, veština i međusobnih veza) jesu: sklonost ka povećanju zarada iznad rasta produktivnosti rada, slaba fleksibilnost i teritorijalna pokretljivost radne snage, problemi sa socijalističkim nasleđem u formiranju i tretiranju radnih mesta i radnih obaveza, "mekoća" poslodavaca i političara prema širim socijalnim slojevima u reformama, kao i prema "žrtvama tranzicije", odnosno prema svima onima koji su imali privilegije u ekonomskom i socijalnom modelu društva koji je funkcionisao

do 2000. godine. Ne manje važan dodatni uzrok lošeg prinosa na socijalni kapital jesu zaostala infrastruktura i nedovoljno razvijene telekomunikacije.

Među faktore koji su negativno uticali na rezultate tranzicije spadaju mnogi "mikrorizici", a pre svega korupcija, po kojoj je Republika Srbija, prema rezultatima za 2004. i 2005. godinu, zauzela 97. mesto među 145 zemalja i pri tome zabeležila najlošije rezultate u regionu. Poboljšanja na tom planu zabeležena su 2006. godine, kada smo rangirani na 90. mesto, a 2007. godine Republika Srbija je u rangu Hrvatske, koja je 2006. godine bila na 69. mestu.

Svojinska prava su veoma daleko od realizacije, ne samo u kontekstu kašnjenja i stvarnih efekata privatizacije već i posebno zato što ne postoji zakon o povraćaju imovine i zato što se ne rešava vlasništvo na zemlji.

Najopštiji uvid u predočenu stvarnost upućuje na to da su problemi, odnosno rizici održivosti sadašnjih reformi sadržani u:

- strukturi budžetskih prihoda, odnosno činjenici da se znatan deo budžeta posredno zasniva na jednokratnim i neponovljivim prihodima od privatizacije;
- prinosima od privatizacije kojima se nazire kraj iako proces privatizacije još nije dovršen, pa preostaje onaj teži deo posla u kome na red dolaze prezadužena i tržišno besperspektivna preduzeća, kao i deo nešto vrednijeg državnog sektora;
- javnoj potrošnji i budžetskom balansu u Republici Srbiji, ako se ima u vidu da javna potrošnja stalno iznosi više od 45 % BDP-a, ukupni javni rashodi i izdaci 2006. godine iznose 38,4 %, a 37,5 % po planu za 2007. godinu, pri čemu treba naglasiti da su trenutni izdaci za obrazovanje samo 4,2 % BDP-a, a za zaštitu životne sredine se izdvaja svega 0,3 % BDP-a i da je to mnogo manje nego što se izdvaja za te namene u naprednim zemljama u tranziciji;
- neodrživoj ekspanziji uvoza i daljem produbljivanju trgovinskog i platnog deficita, što se može tumačiti kao izraz nesrazmerne visine domaće neproduktivne potrošnje, ali i nedovoljne konkurentnosti srpske privrede;
- nedovoljnom investiranju, pogotovo iz domaćih izvora akumulacije, pri čemu je gotovo zanemarljiv iznos *greenfield* investicija u odnosu na investicije od privatizacije postojećih preduzeća, jer investicije iz budžeta koje se alimentiraju na osnovu privatizacionih prihoda, na osnovu NIP-a, nisu trajno i održivo rešenje za rast i razvoj ekonomije Republike Srbije;
- nedovoljnom razvoju tržišta kapitala, ako se ima u vidu da je ukupna tržišna kapitalizacija Beogradske berze u decembru 2006. godine iznosila svega 1,2 milijarde evra, a učešće te vrednosti u BDP-u znatno je niže nego u naprednim zemljama u tranziciji, uključujući i zemlje jugoistočne Evrope;
- nemogućnosti sticanja prava vlasništva nad građevinskim zemljištem po tržišnim uslovima, što je osnovna prepreka za poboljšanje uslova investiranja u Republici Srbiji.

Svi pomenuti rizici ukazuju na to da je neophodno strateško upravljanje ekonomskim reformama.

Ciljevi održivog razvoja privrede Republike Srbije koji su u vezi s dovršetkom ekonomskih reformi obuhvataju:

1) Ekonomski rast - pravo ljudi da žive bolje. Bez obzira na prošlost, sadašnje stanje i perspektive budućih generacija, osnovno ekonomsko polazište realistične strategije glasi: ekonomija Republike Srbije mora i treba da raste, a stanovništvo ima pravo da koristi ekonomski i tehnološki razvoj zasnovan na rastu proizvodnje, zaposlenosti i standarda. Da bi ostvarila održivi rast zasnovan na ekonomiji znanja, Republika Srbija će u narednim decenijama morati mnogo više da se oslanja na privatni sektor koji bi morao da ostvari kvalitetniji ekonomski rast i kvalitativne razvojne efekte: tehnološki napredak, strukturne promene, produktivno zapošljavanje i jačanje konkurencije. Zbog svega toga će mnoge privilegije i monopoli nastali na osnovu prethodne prakse ili interesnog spajanja privatnog i javnog sektora u periodu tranzicije doći u pitanje.

Mere za postizanje ovog cilja treba da budu orijentisane ka podsticanju domaćih i stranih investicija, ubrzanju privatizacije i restrukturiranju javnog sektora na konzistentan i socijalno odgovoran način, što znači da treba:

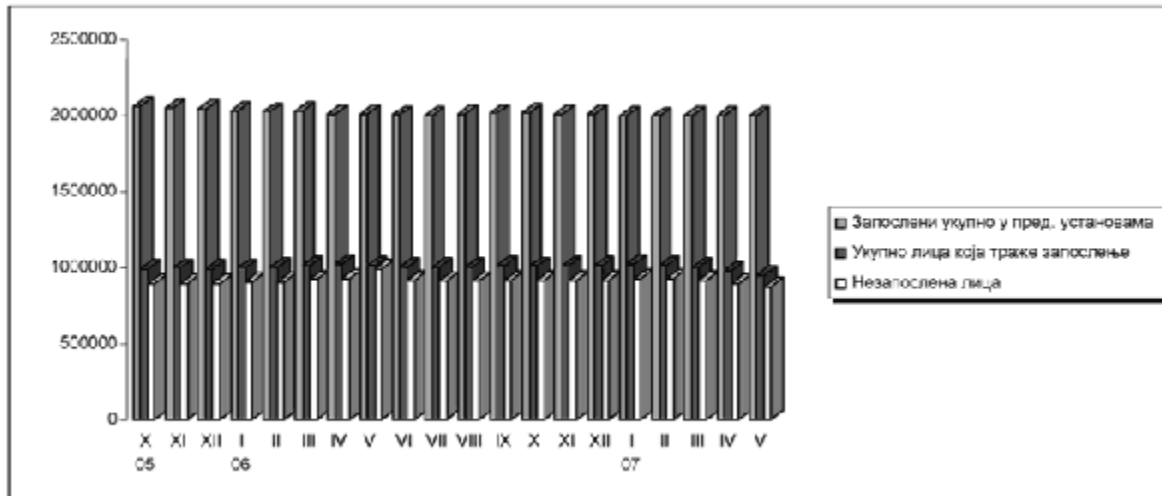
- usvojiti zakon o restituciji;
- pratiti sprovođenje mera finansijskog podsticanja i institucionalnog unapređenja preduzetništva;
- dalje razvijati konkurenciju na bazi odgovarajućih promena zakona i u skladu s praksom EU, kao i na osnovu jačanja kapaciteta nadležnog regulatornog tela;
- stimulisati naučnoistraživačke delatnosti u preduzetništvu i konkurenciji.

2) Rast zaposlenosti i smanjenje nezaposlenosti - mogućnost ljudi da žive od svoga rada. Ljudi u Republici Srbiji imaju pravo da žive u ekonomskom sistemu koji će im omogućiti da lakše dođu do posla i da pristojno žive od svog rada, kao i od preduzetništva, pameti, stručnosti, umetničkih i drugih kreativnih ideja. Osnovna pretpostavka za porast zaposlenosti i smanjenje stope nezaposlenosti jeste rast ekonomije, naročito u sektoru usluga, ali na osnovu primene znanja i nove tehnologije, odnosno ekonomije koja je konkurentna u međunarodnim okvirima.

Da bi se podstaklo zapošljavanje, treba preduzeti sledeće mere za:

- osmišljeno stimulisanje razvoja malih i srednjih preduzeća;
- dalje poresko rasterećenje privrede;
- poresko i administrativno olakšanje stranih investicija uz posebne stimulacije za ulaganja srpske dijaspe, ne samo putem pojednostavljenja procedure već i putem posebne promocije na međunarodnom nivou;

- stimulisanje poslodavaca radi zapošljavanja siromašnih građana i pripadnika ranjivih grupa, kao i mere aktivne socijalne politike koje su usmerene na smanjenje siromaštva;
- dalje reforme tržišta rada i povećanje njegove fleksibilnosti;
- efikasniju zaštitu radnih prava i promociju korporativne društvene odgovornosti;
- rodno orijentisanih radi ravnopravnog uključivanja oba pola kao i marginalizovanih društvenih grupa.

Izvor: Republički zavod za statistiku, 2007.

Slika 6. Broj zaposlenih i nezaposlenih lica u Republici Srbiji po mesecima (2005-2007).

3) Stabilna i reformisana privreda - održiva privredna struktura. Građani Republike Srbije žele da rade u stabilnim ekonomskim uslovima u privredi obnovljene, moderne i racionalne ekonomske strukture. Republika Srbija će morati da u krakom roku koncipira model dovršetka privatizacije društvenog kapitala i dobrog dela državnog kapitala. Novi Ustav Republike Srbije, donet 9. novembra 2006. godine, uklonio je odrednicu društvene svojine, ali ona nije prestala da na svoj način funkcioniše u praksi. Okončanje funkcionisanja društvene svojine kroz dovršetak privatizacije i preostalo restrukturiranje očekuje Republiku Srbiju sa svim izazovima u bliskom narednom periodu.

Da bi se ostvario ovaj cilj, treba sprovesti:

- doslednu primenu načela čvrstog budžetskog ograničenja ("trošiti samo zarađeno"), kako za privatni tako i za javni sektor, ali i za domaćinstva, koje treba da se uvede kao princip u raspolaganju javnim i privatnim sredstvima na svim nivoima potrošnje;
- hitno usvajanje strategije dovršetka privatizacije i reorganizacije javnog sektora, pri čemu najstručniji tim stranih i domaćih eksperata, zajedno s predstavnicima sindikata treba da koncipira restrukturiranje javnih preduzeća;

- stečajni postupak prema zakonu;

- stvaranje neophodnog pravnog okvira za uređenje mogućnosti sticanja prava (vlasništva) nad građevinskim zemljištem po tržišnim uslovima, za šta je potrebno usvojiti nove i izmeniti postojeće propise;

- brže otklanjanje preostalih cenovnih dispariteta i prelazak na ekonomske cene energije, kao i prilagođavanje evropskom tržištu električne energije.

4) Uravnotežen regionalni razvoj - smanjenje uticaja "prokletstva teritorijalnog porekla". Regionalne razlike u Republici Srbiji postaju sve veće, što je rezultat tržišnih i političkih, demografskih i drugih faktora. Jug i istok Republike Srbije su u najtežem položaju. Svi građani Republike Srbije, bez obzira na geografski položaj, nacionalnu, versku, socijalnu i kulturnu strukturu, imaju pravo da žive u Republici Srbiji koja podstiče održivi razvoj i ekonomiju zasnovanu na znanju na celoj teritoriji. Zato je potrebna posebna politika podsticaja održivog razvoja regiona. Ovi podsticaji se moraju činiti pre svega popravljanjem infrastrukture, obrazovanja, komunikacija i informisanja. Osposobljavanje i prekvalifikacija nezaposlenih treba da se organizuje prema prioritetu najviših stopa realne nezaposlenosti, odnosno prema stanju u organizovanoj i sivoj ekonomiji. U tom smislu, neophodno je da se formira savetodavno telo, u skladu sa usvojenom Strategijom regionalnog razvoja, koje bi pratilo i podsticalo uravnoteženje regionalnog razvoja Republike Srbije.

Da bi se ostvario ovaj cilj, najbitnije je da se sprovedu:

- analiza stanja razvijenosti, zaposlenosti i relativnog razvoja Republike Srbije po funkcionalnim regionima;

- komparativna analiza regionalnih komparativnih prednosti, obnovljivih i neobnovljivih resursa po regionima, s projekcijama mogućnosti promene aktuelne ekonomske strukture i održivosti razvojnih projekata;

- analiza relativnih troškova poslovanja, stanja infrastrukture, tržišta, stanja radne snage i njihovo predstavljanje stranim investitorima i potencijalnim partnerima iz srpske dijaspore;

- podsticaji regionalnog razvoja zaostalih okruga tako što će se finansirati održivi projekti zasnovani na korišćenju relativnih ekonomskih prednosti;

- realizacija posebnih projekata za osposobljavanje radne snage i njeno prilagođavanje potrebama tržišta rada, naročito okruga i opština s najvećom nezaposlenošću da bi se produktivno zapošljavala i zadržavala mlađa i kvalifikovana radna snaga;

- podsticaji koji se tiču obrazovanja i kulture nerazvijenih regiona i opština Republike Srbije;

- podsticaji daljoj izgradnji decentralizovanog sistema podrške ekonomskom razvoju u celini, kao i integralnom ruralnom razvoju, posebno u marginalnim i nerazvijenim oblastima.

5) Socijalna odgovornost, društvena ravnoteža i veća socijalna kohezija. Republika Srbija bi morala da realistično procenjuje sopstvene mogućnosti, kako u pogledu materijalnih, finansijskih, prirodnih i tehnoloških resursa kojima raspolaže, tako i u pogledu oslanjanja na ljude. Budući ekonomski razvoj Republike Srbije mora da se zasniva i na načelima socijalne pravde i socijalne odgovornosti zajednice za svakog pojedinca. U tranziciji, kada su drastično smanjena socijalna davanja to nije nimalo lako izvesti, ali se ukupno socijalno stanje može dosta unaprediti, a socijalna kohezija u dobroj meri poboljšati boljim zakonima, mehanizmima principijelne i efikasne socijalne zaštite, kao i socijalno pravičnijim sprovođenjem tranzicije.

Ovaj cilj se mora ostvarivati stalno, uporedo sa ekonomskim reformama i budućim razvojnim i socijalnim protivrečnostima, prvenstveno sledećim merama:

- Republika Srbija mora da koncipira preostale i buduće reforme u skladu sa mogućnostima privrede i stanovništva da apsorbuju viškove zaposlenih;
- one koji su bez posla jednim delom će institucionalno materijalno podržavati i privremeno izdržavati oni koji rade;
- drugi deo te pomoći nezaposlenima sastoji se od različitih programa osposobljavanja s ciljem da što pre dođu do posla;
- socijalna odgovornost društva u tranziciji sastoji se i u doslednoj kontroli isplate minimalnih zarada, odnosno ciljanom merenju i kontroli porodičnog dohotka;
- posebna pažnja neophodna je da bi se tranzicioni gubitnici prilagodili uslovima tržišne privrede, u smislu njihovog prilagođavanja tržištu rada, ali i u pogledu načina obezbeđivanja sredstava za programe podrške;
- razvijanje partnerstva i saradnje između Vladinog i nevladinog sektora i sektora privrede i horizontalno i vertikalno povezivanje svih nosilaca razvoja u državi radi podele društvene odgovornosti za održivi razvoj;
- analiza ravnopravnosti polova na tržištu rada, kao i podsticanje zapošljavanja žena, odnosno muškaraca.

Da bi se ostvario cilj socijalno odgovorne ekonomije, Republika Srbija mora da unapredi sav ekonomski ambijent i da predoči bolje šanse za nezaposlene, siromašne i socijalno osetljive kategorije, naročito da onima koji zaista hoće da rade omogući da realizuju svoje sposobnosti.

6) Život u društvu i privredi s manjim rizicima na makro i mikro planu. Građani i privreda Republike Srbije mogu i treba da žive u zemlji u kojoj su ukupni rizici manji, a šanse za ekonomski, tehnološki i kulturni razvoj veće. Za Republiku Srbiju je u tom smislu neophodno da svom ekonomskom razvoju priđe bez ideoloških odrednica, razvijajući tržišnu privredu i društvo jednakih šansi, sa ciljem uspostavljanja stabilnog poretka i perspektivne privrede. Da bi to postigla, Republika Srbija bi morala da obezbedi socijalnu saglasnost za dalje reforme. U sistemu s podnošljivim i održivim rizicima na makro i mikroplanu mora da se obezbedi trajna razvojna usmerenost ka međunarodnoj i evropskoj ekonomskoj i tehnološkoj saradnji, posebno radi integracije u EU. Naročito je

važna veća politička stabilnost, brže i efikasnije smanjenje kriminala i korupcije i bolje funkcionisanje pravnog sistema.

Stoga će biti neophodno preduzeti sledeće mere:

- povećanje državnih napora da se smanji kriminal tako što će se osposobiti i modernizovati policija, pravosuđe, građani i privreda;
- tehnološko unapređivanje bezbednosti i kontrole socijalne ravnoteže;
- promene u krivičnom zakoniku, naročito u delu koji se tiče privrednog kriminala i njegovo efikasnije sprovođenje;
- u daljoj privatizaciji, naročito javnog sektora, treba promeniti zakone i obezbediti da se iz vrednosti prodatog kapitala obeštete prethodni vlasnici kojima je imovina oduzeta po raznim osnovama (izuzev ako im je oduzeta zbog kriminala);
- jačanje instituta socijalnog dijaloga, prvenstveno kroz unapređivanje zakona i trajne saradnje državnih službi, sindikata, udruženja, asocijacija potrošača i penzionera;
- razvoj obrazovanja i širenje znanja o promenama u duhu društvene i lične tolerancije i zajedništva u razlikama;
- unapređenje informisanja i širenja znanja o socijalnim konfliktima i socijalnoj patologiji, kao i o mehanizmu društvene kooperacije, socijalnog dijaloga i tolerancije.

7. Adekvatno makroekonomsko okruženje i izbor ekonomske politike

Uspešan ulazak u novu konkurentsku eru ekonomskih odnosa na globalnom, regionalnom, nacionalnom, pa i na lokalnom nivou, pretpostavlja ekonomiju zasnovanu na znanju. Za Republiku Srbiju veoma je bitno da svoju ekonomsku politiku, poslovno i makroekonomsko okruženje za aktuelne reforme i dalji razvoj privrede zasniva na odgovarajućem ekonomskom i drugom znanju.

Makroekonomski učinak privrede zasnovane na znanju predstavlja kumulativni stok koristi, veština i informacija dobijenih od primaoca koji ih koristi, odnosno od svih korisnika. Taj učinak se ne može svesti samo na sektor informaciono-komunikacionih tehnologija. Ekonomija znanja podrazumeva pozitivan i podsticajan uticaj znanja na celokupnu mrežu ekonomskih i razvojnih faktora i procesa - od proizvodnje znanja, preko prenosa, do njegovog adekvatnog korišćenja.

Prema novoj teoriji ekonomskog rasta, model ekonomije znanja razlikuje se od tradicionalne privrede po sledećem:

- ekonomiju više ne karakteriše retkost već izobilje jer, za razliku od opipljivih resursa koji su ograničeni, informacije i znanje se zajednički koriste i deljenjem uvećavaju;
- u uslovima globalizacije, znanje ne trpi tiraniju mesta, već se ubrzano širi;

- zakoni, barijere i porezi u ekonomiji znanja teško su primenljivi na nacionalnoj osnovi jer znanje ide ka ekonomskim mestima gde je tražnja najviša, a barijere za njegov transfer najniže;
- proizvodi u koje je ugrađen viši nivo znanja donose izuzetnu zaradu jer sadrže dodatnu vrednost za korisnike koja nadmašuje vrednost proizvoda sa opipljivim resursima;
- vrednovanje i ocenjivanje znanja mnogo zavisi od konteksta jer u različitim institucionalnim okruženjima i na različitim nivoima razvoja, donosi različite prinose;
- čovek i njegova kompetentnost najznačajnija su osnova ekonomije znanja.

Sama primena modela ekonomije zasnovane na znanju pretpostavlja određene strukturne makroekonomske promene. One se ogledaju u sledećim najznačajnijim tendencijama i procesima:

- rast tražnje za visokokvalifikovanim radnicima koji poseduju razvijene socijalne i saznavne veštine, koji su spremni na promene, razvoj i uvođenje novih ideja, kao i na doživotno učenje;
- veći oslonac na informacione i komunikacione tehnologije koje omogućavaju nove radne aranžmane (rad od kuće, rad sa skraćenim i fleksibilnim radnim vremenom), povećanje upotrebe i učinka kodifikovnog znanja, kao i smanjivanje troškova širenja znanja;
- sve veće otvaranje prema svetskoj privredi koje donosi enorman rast međunarodne razmene dobara i usluga, kao i trgovine znanjem, uz sve veći oslonac na strane direktne investicije;
- internacionalizacija proizvodnje koja nameće korišćenje novih formi znanja da bi se kontrolisale i integrisale poslovne jedinice kompanija;
- promena strukture proizvodnje koja podrazumeva smanjenje učešća primarnog i sekundarnog sektora ekonomije, odnosno sve veće učešće tercijarnog sektora (naročito sektora obrazovanja), kao i onih sektora u kojima raste dodata vrednost;
- povećanje značaja međunarodnih ekonomskih i tehnoloških mreža, alijansi i partnerstava među privrednim kompanijama i drugim akterima;
- sve veći značaj ulaganja u istraživanja i razvoj, inovacije i u obrazovanje.

Republika Srbija će biti prinuđena da prihvati vladavinu institucija koje treba da obezbede uspostavljanje adekvatnog makroekonomskog okruženja za razvoj ekonomije znanja. To znači da će joj biti neophodne takve institucije koje:

- uspostavljaju i šire svojinska prava u društvu;

- ograničavaju oduzimanje nečijeg dohotka ili imovine i u najvećoj mogućoj meri obezbeđuju jednake šanse za najšire slojeve društva u domenu zapošljavanja, socijalne sigurnosti i ljudskih prava.

Prema osnovnim funkcijama, institucije ekonomije zasnovane na znanju dele se na:

- tržišno nastajuće institucije koje uspostavljaju i štite svojinska prava bez kojih nema tržišta;

- tržišno regulišuće institucije koje se bave regulacijom, eksternalijama, ekonomijom obima, nesavršenim informacijama;

- tržišno stabilizujuće institucije koje umanjuju ekonomsku nestabilnost i efekte finansijskih kriza;

- tržišno legitimizujuće institucije koje obezbeđuju socijalnu zaštitu, zdravstveno i penziono osiguranje.

Sve forme institucija Republika Srbija će morati da razvija i primenjuje u svom makro i međunarodnom ekonomskom okruženju. Ekonomiju zasnovanu na znanju u međunarodnim ekonomskim odnosima karakteriše "sabijanje vremena i prostora". Zbog toga se pred Republiku Srbiju danas i sutra prirodno nameće strateška orijentacija koja podrazumeva:

- prostorno traganje za nišom koja bi se mogla najviše ekonomski i politički eksploatisati;

- vremenski fleksibilno reagovanje na izazove tehnoloških i ekonomskih promena iz okruženja, uz oslonac na opipljive i nematerijalne resurse;

- širenje, uvišestručavanje i zbijanje veza društva i državne ekonomije zasnovane na znanju;

- produbljivanje međuzavisnosti i povezanosti ekonomskih i socijalnih aktera razvoja ekonomije zasnovane na znanju;

- sabijanje prostora i vremena tako da prostor ekonomskog delovanja postaje svetski, univerzalan, a vreme reagovanja se bitno skraćuje;

- izmeštanje ekonomije zasnovane na znanju iz lokalnog okruženja i njeno restrukturisanje.

Perspektive održivog razvoja makroekonomskog okruženja u Republici Srbiji mogu se nedvojbeno sagledati pomoću modela male otvorene privrede koja svoj položaj i konkurentnost na međunarodnoj sceni treba da gradi tako što će prihvatiti teorijske postulate makroekonomije i iskustva uspešnih malih, ali efikasnih ekonomija zasnovanih na znanju. To su zemlje koje imaju do 10 miliona stanovnika i nacionalni dohodak oko 5.000 USD po stanovniku koje izvoze najmanje 50 % BDP-a i u kojima je ključni resurs znanje.

Postupno pristupanje reformama i stalno prilagođavanje globalnim ekonomskim i tehnološkim promenama elementi su Strategije bez kojih je nezamisliv održivi razvoj Republike Srbije u određenom makroekonomskom i globalnom okruženju.

Stabilnost i rast kao najvažniji pokazatelji performansi privrede, prioritet su za Republiku Srbiju. Pri tome je bitno razlikovati kratkoročne rezultate od dugoročnog blagostanja na koje najviše utiču rast, zaposlenost, strukturno prilagođavanje i stvaranje nematerijalnih resursa i odgovarajuće raspolaganje materijalnim i neobnovljivim resursima. Polazne premise u određivanju ekonomske politike treba da budu sledeće:

- s obzirom na različite posledice prema pojedinim socijalnim grupama, ne postoji superiorna politika koja obezbeđuje bolji život svim pojedincima nego što je sada;
- različite grupe prinuđene su da snose rizike, pogotovo one koji su u vezi sa gubicima i dobicima;
- s obzirom na različite posledice ekonomije zasnovane na znanju, u središtu održive makroekonomske politike mora biti parlamentarna odgovornost.

8. Održiva proizvodnja i potrošnja

Svet je već poslednje tri decenije XX veka na različite načine pokušavao da izgradi sistem održive proizvodnje i potrošnje. Koncept se zasniva na proizvodnji što veće dodatne vrednosti uz što manji utrošak materijala i energije i sa što manje negativnih posledica po životnu sredinu da bi se ostavile bolje šanse budućim generacijama. Počelo se od posledica (rešavanje pitanja otpada, smanjenje posledica štetnih emisija, "zelena" pakovanja, reciklaža postojećih nusprodukata) da bi se nešto kasnije analiza usredsredila na čistu, materijalno i energetske štedljivu proizvodnju.

Današnji globalno upotrebljiv koncept odnosi se na održivu proizvodnju i potrošnju koja uključuje ekološku, materijalnu i energetske efikasnost u svakoj fazi proizvodnje dobara i usluga - od dizajniranja, proizvodnje, preko primarne i sekundarne upotrebe, do reciklaže i odlaganja. Taj model je poznat kao "životni ciklus proizvoda" i na njega su upućeni kako dizajneri, inženjeri, tehnolozi, tako i ekonomisti, pravnici, kulturolozi. U svakom momentu postojanja proizvoda njegovi proizvođači, distributeri i potrošači moraju biti svesni svih njegovih ekoloških, socio-kulturnih i drugih posledica i moraju biti odgovorni za njih. Pri tome, transparentnost ekoloških karakteristika proizvoda i načina njegove potrošnje, kao i široka participacija javnosti imaju prvorazredni značaj za njegovu održivost.

Republika Srbija je na veoma nezavidnom mestu kada je reč o održivoj proizvodnji i potrošnji. Dobra i usluge na njenom tržištu proizvode se i upotrebljavaju tako da proizvode prekomeran i opasan otpad (divlje deponije i velika prigradska smetlišta). Energetske efikasnost je veoma niska bez obzira na deficit energije zemlje u celini, pa se može reći da se energija u Republici Srbiji, što zbog ekonomskih, što zbog tehnoloških faktora, velikim delom rasipa. U proizvodnji robe i usluga u Republici Srbiji previše se koristi materijal, a obim reciklaže je beznačajan, što deluje negativno i na iscrpljivanje resursa i na troškove upravljanja otpadom.

Republika Srbija mora odmah da preduzme veoma oštre mere restrikcije "prljave" proizvodnje kao i mere protiv proizvodnog i potrošnog razbacivanja energije i materijalnih, naročito neobnovljivih resursa. Neke od tih mera su višeznačne, kao što je ekonomska cena električne energije sa internalizovanom ekološkom i prirodnom rentom. Druge se odnose na zaustavljanje gomilanja polietilen-teraftalatne ambalaže (PET - *polyethylene teraphthalate*), tj. na smanjivanje njene upotrebe radi konačnog obustavljanja korišćenja nerazgradivih polietilenskih (PE - *polyethylene*) i polivinilhloridnih (PVC - *polyvinyl chloride*) kesa, kao i olovni benzina i drugih ekološki neprihvatljivih goriva. Uporedo s tim, potrebne su državne, poreske i druge stimulacije za "zelena pakovanja", biorazgradivi materijal, smanjivanje i separaciju otpada, povećavanje energetske i ekološke efikasnosti proizvodnje, za programe koji štede energiju. Te, pre svega kao stimulativne (a po potrebi i restriktivne) mere, moraju biti okrenute ka proizvođačima/potrošačima. To sistematski podrazumeva:

- ekonomske intervencije - plaćanje ukupne cene (uključujući eksternalije) energije, kao i prirodnih, naročito neobnovljivih resursa, dobara i usluga, pre svega na osnovu promena zakonodavne aktivnosti, u skladu s principom "zagađivač plaća" i "korisnik plaća";
- stimulativne mere - podsticanje proizvodnje, što šire upotrebe i potrošnje "zelenih" i ekološki podobnih materijala (koji se mogu reciklirati) i obnovljive energije;
- donošenje odgovarajućih zakona kojima se reguliše ekološki štetna i neprihvatljiva proizvodnja i potrošnja, odnosno uvoz i izvoz ekološki nepodobnih proizvoda i usluga;
- edukaciju i obrazovanje za održivu proizvodnju i potrošnju na širokom frontu;
- standardizaciju prihvatljivih proizvoda i usluga sa stanovišta ekološke i druge zaštite potrošača;
- široku medijsku kampanju za održivi način proizvodnje i potrošnje;
- demonstraciju zdravog života i sistema održive potrošnje korišćenjem efikasnijeg, ekonomičnijeg i čistijeg prevoza (gradski prevoz i bicikli umesto privatnih automobila);
- podsticanje ljudi na odgovarajući odnos prema potrošnji energije, vode, hrane, zaštiti prirode i očuvanja biodiverziteta, kulturnih i drugih trajnih vrednosti;
- odgovarajuću zaštitu potrošača i njihovo uključivanje u utvrđivanje mera i aktivnosti za sprovođenje koncepta održive proizvodnje i potrošnje.

9. Obrazovanje za održivi razvoj

Znanje koje je u osnovi ekonomije i društva stvaraju ljudi koji su svojim obrazovanjem osposobljeni da kreativno i kritički misle, rešavaju probleme i međusobno sarađuju i koji će moći da stvaraju novu ekonomiju, stabilan društveni sistem i održivi razvoj. Novi ekonomski sistem i savremena struktura ekonomskih faktora podrazumevaju obrazovane ljude koji brzo uče, koji su inovativni i kreativni i koji menjaju sopstvene sposobnosti u skladu s tehnološkim razvojem i globalnim trendovima razvoja.

Tako povećani zahtevi traže temeljne reforme obrazovanja čiji standardi zaostaju za evropskim, ali i odgovor na neposredne potrebe sadašnje srpske privrede.

Obrazovna politika u Republici Srbiji nije dovoljno jasno usmerena na stvaranje ljudskih resursa i ona ne odgovara ciljevima Lisabonske strategije postavljene za 2010. godinu u obrazovanju i obuci (povećan kvalitet i efektivnost, osiguranje dostupnosti znanja svima i otvorenost za širi svet). Pored toga, obrazovanje u Republici Srbiji nije u dovoljnoj meri finansijski podržano. Izdvajanje za potrebe obrazovanja u Republici Srbiji 2006. godine iznosilo je 4,2 % BDP-a, dok se u zemljama OECD preporučuje da to bude 6-8 %.

Obrazovna struktura stanovništva u Republici Srbiji je veoma nepovoljna, što direktno ugrožava razvoj Republike Srbije pošto više od petine stanovništva starijeg od 15 godina nema potpuno osnovno obrazovanje, a skoro polovina stanovništva nema kvalifikaciju za zanimanje.

Ponuda sadašnjeg obrazovnog sistema u Republici Srbiji ima mnogo manjkavosti. Znatan deo populacije i dalje nije uključen u obrazovni sistem, što se naročito odnosi na visok procenat dece iz socijalno osetljivih grupa, kao i seoskog stanovništva među kojim se oseća jaka potreba za obrazovanjem odraslih. Ne koriste se u celini prednosti ranog obrazovanja (sistem predškolskog obrazovanja nije dovoljno razvijen), osnovno obrazovanje ne pruža učenicima intelektualne veštine neophodne za samostalno učenje, kritičko mišljenje i rešavanje problema, nastava se ne oslanja u dovoljnoj meri na moderna saznanja o prirodi učenja i ne pruža dovoljno prilike za relevantne misaone aktivnosti učenika, niti za negovanje istraživanja i inovacija. Tako su rezultati osnovnog obrazovanja u Republici Srbiji, mereni 2006. godine PISA (*Programme for International Student Assessment* - Program međunarodnog testiranja učenika) istraživanjem jezičke, matematičke i naučne pismenosti, mnogo ispod evropskog proseka.

Takođe, odnos između opšteg i stručnog obrazovanja u srednjim školama veoma je nepovoljan na štetu opšteg, čije učešće bi trebalo povećati sa 26 %, bar na 40 %. Pored toga, ogroman je i neodrživ broj ponavljanja razreda u srednjim, pa i u osnovnim školama Republike Srbije. Mnogi neuspešni učenici srednjih škola pojavljuju se kasnije na tržištu rada kao nekvalifikovani radnici. Svaka trinaesta generacija mladih ljudi (u proseku) iz sistema školovanja izlazi bez kvalifikacija.

U sistemu visokog obrazovanja u Republici Srbiji relativno je veliki broj mladih ljudi koji studiraju ili su pokušali da studiraju, ali je veoma mali procenat onih koji završavaju studije u roku koji se može smatrati korisnim i prihvatljivim za društvo (8-10 % od ukupno upisanih). Broj studenata koji ponavljaju prvu godinu studija je blizu 30 %.

Ukupno gledano, sistem obrazovanja je neodrživ, nije dovoljno efikasan, ne obuhvata svu decu i omladinu i nema dovoljno kvalitetan ishod ni na jednom nivou. Posledica toga je nizak opšti obrazovni nivo, veliki procenat osipanja đaka iz školskog sistema na svim nivoima obrazovanja, veliki odliv školovanog kadra u inostranstvo, nedostatak standarda za osiguranje kvaliteta, rigidan i zastareo program, nedostatak složenih i savremenih veština neophodnih u obrazovnom procesu, kako među nastavnicima tako i među đacima/studentima.

U tom smislu se u ovoj strategiji pod pojmom obrazovanje za održivi razvoj podrazumeva ne samo primena sadržaja o održivom razvoju u sistemu obrazovanja već

i takav (novi) sistem obrazovanja koji podržava ekonomiju zasnovanu na znanju i predstavlja neophodnu pretpostavku održivog razvoja privrede i društva u celini.

Međutim, i širenje znanja o održivom razvoju u užem smislu jeste preduslov i važno oruđe za dobro upravljanje, donošenje odluka i promociju demokratije, jačanje kapaciteta pojedinaca, grupa, zajednica, udruženja i države u prosuđivanju i prilikom izbora u korist održivog razvoja. Da bi se to postiglo, obrazovanje za održivi razvoj mora da osigura integraciju znanja iz svih relevantnih sektora (životna sredina, ekonomija, društvo) s posebnim akcentom na primeni tih znanja da bi se obezbedio kvalitetniji život za sve građane. Ono mora da ojača bazična i primenjena znanja kao pretpostavku prilagođavanja tržištu rada, da osigura dostupnost kvalitetnog obrazovanja za sve, da ojača rano obrazovanje i razvije sistem stalnog obrazovanja za očuvanje životne sredine, kao i da ostvari široke sposobnosti obrazovanih ljudi u skladu s promenama u tehnologiji i promenama ekonomskog ambijenta. Ono treba da integriše znanja i način iznalaženja najboljih tehnika i metoda u svim sferama ljudskog života, da obezbedi uslove neophodne za primenu koncepta interdisciplinarnog obrazovanja za održivi razvoj i veće učešće civilnog sektora. To znači da ono mora da osigura učešće i međusobnu saradnju svih interesnih grupa (škole, privrede, donosilaca odluka, civilnog društva itd.) i intenzivno jačanje međunarodne saradnje s relevantnim naučnoobrazovnim institucijama.

Da bi se uspostavio održiv sistem i način obrazovanja za XXI vek, Republika Srbija mora uz strogu racionalizaciju upotrebe javnih sredstava i reformu njihove upotrebe da poveća ulaganje u obrazovanje najmanje na 6 % BDP-a, da poveća opštu pismenost stanovništva, smanji broj stanovnika bez zanimanja i da uskladi obrazovni sistem s potrebama tržišta rada i reformi, ali i s potrebama budućih generacija zasnovanim na novim tehnologijama i načinu komunikacije, kao i da poboljša efikasnost samog sistema obrazovanja u celini.

Neposredni zadaci su promena sistema finansiranja, izjednačavanje privatnog i javnog sistema obrazovanja, modernizacija obrazovnih programa, uvođenje sistema osiguranja kvaliteta, stvaranje modernih kadrova koji će raditi u obrazovanju, uspostavljanje socijalnog partnerstva za obrazovanje, kao i sprovođenje licenciranja, sertifikacije i akreditacije.

U tom smislu Strategija preporučuje održivo obrazovanje u Republici Srbiji koje će biti:

- konkurentno u skladu s naučnim, privrednim i tehnološkim potencijalima Republike Srbije;
- dostupno svima, a naročito deci i pripadnicima socijalno osetljivih društvenih grupa;
- prilagodljivo i u skladu s potrebama tržišta rada;
- dovoljno atraktivno i u skladu s društveno-ekonomskim promenama;
- uključeno u evropski sistem obrazovanja;
- moderno finansirano na bazi modela evropskog sistema finansiranja;

- zasnovano na sistemu modernog upravljanja, sertifikacije, licenciranja i akreditacije.

Da bi se ostvarile pretpostavke za novi sistem održivog obrazovanja, postojeći obrazovni sistem mora što pre da se unapredi. Treba motivisati i podržati sve interesne grupe da rade na razvoju obrazovanja za održivi razvoj i na integraciji sadržaja održivog razvoja u formalni obrazovni sistem, u sve relevantne predmete, kao i u neformalne vidove obrazovanja.

Ciljevi i neposredne mere koje treba da doprinesu postizanju jedinstvenog glavnog cilja sistema održivog obrazovanja obuhvataju:

- 1) obezbeđivanje povoljnijih opštih uslova ekonomsko-finansijske, institucionalne i tehničke podrške reformi obrazovanja i obrazovanja za održivi razvoj;
- 2) promovisanje koncepta i prakse održivog razvoja i sistema održivog obrazovanja putem formalnog i neformalnog učenja;
- 3) odgovarajuću obuku o održivom razvoju za nastavnike svih nivoa obrazovanja;
- 4) sistematski razvoj istraživanja u obrazovanju za održivi razvoj;
- 5) stalno unapređivanje saradnje u reformi obrazovanja na nacionalnom, regionalnom i međunarodnom planu.

10. Informaciono-komunikacione tehnologije i ekonomija zasnovana na znanju

Poseban izazov u razvoju ekonomije zasnovane na znanju predstavlja stvaranje uslova u kojima savremene informaciono-komunikacione tehnologije (u daljem tekstu: IKT) omogućavaju sticanje, stvaranje, širenje i korišćenje informacija i znanja. Da bi IKT omogućile sticanje, stvaranje, širenje i korišćenje znanja za potrebe nacionalne privrede zasnovane na znanju, potrebno ih je shvatiti pre svega kao infrastrukturu za razvoj informacija i znanja koja omogućava da se otkrivaju i stižu nove komparativne prednosti i da domaća preduzeća vode prilagodljivo poslovanje zasnovano na inovacijama.

IKT ne treba shvatati samo kao alat (sredstvo za automatizaciju i tehnološku modernizaciju poslovanja, povećanje produktivnosti, jednostavnije i jeftinije čuvanje podataka, bržu obradu i prenos podataka) jer ti alati mogu da donesu određen napredak u poslovanju, ali ne i razvoj. Neophodna pretpostavka za odgovarajuće razvojne efekte IKT jeste infrastruktura za razvoj informacija i znanja koja treba da omogući nacionalnu ekonomiju zasnovanu na znanju kao deo globalne ekonomije. U tom smislu neophodno je Strategiju i Strategiju razvoja informacionog društva u Republici Srbiji usaglasiti sa iskustvima i institucionalnim rešenjima koja praktikuju zemlje EU.

Održivi razvoj i ekonomija zasnovana na znanju zahtevaju intenzivnu ulogu IKT. Međutim, same IKT predstavljaju samo infrastrukturu za ekonomiju zasnovanu na znanju. Podaci ne podrazumevaju znanje. Bitno je kako se podaci nalaze, stvaraju i koriste.

Vlada i njena nadležna ministarstva moraju da pokrenu izgradnju potrebne nacionalne infrastrukture koja bi podržala širenje i jačanje uloge IKT u budućem razvoju Republike Srbije. Pod tim se prvenstveno podrazumeva izgradnja mreže "širokog protoka", kao neophodne pretpostavke za širenje uticaja IKT u svakodnevnom životu i radu. Da bi se efikasnije pospešila uloga IKT, mora se usvojiti i zaokružiti institucionalna infrastruktura u toj oblasti koja bi bila potpuno usaglašena s regulativama EU.

Kada se bude razmatralo mesto i uloga IKT u budućem razvoju ekonomije Republike Srbije, posebnu pažnju imaće sistem obrazovanja i osposobljavanja mladih generacija za najširu i kreativnu upotrebu IKT da bi one mogle ravnopravno da konkurišu na međunarodnom tržištu znanja i informacija.

Da bi se uspostavila ekonomija zasnovana na znanju kao opšti cilj održivog razvoja, treba utvrditi listu strateških informacionih sistema koje treba razviti u Republici Srbiji, jasno odrediti vezu strateških informacionih sistema s drugim elementima i procesima informacionog društva čiji će se razvoj preduzeti npr. uslugama e-uprave.

Razvoj IKT u Republici Srbiji treba da popravi efikasnost privređivanja i konkurentnost nacionalne ekonomije tako što će se unaprediti razmena i dostupnost informacija, a naročito elektronsko poslovanje, privredna i tehnološka komunikacija uopšte.

Republika Srbija još nema dovoljno široku informacionu pismenost, čak i kada su u pitanju univerzitetsko i srednje obrazovanje. Podaci pokazuju da se IKT i internet u Republici Srbiji veoma slabo i neefikasno koriste; mnogim stanovnicima Republike Srbije nisu ni dostupni, a i ako jesu, najčešće se radi o tzv. pasivnom korišćenju, a ne o kreativnoj primeni IKT. Da bi se unapredile IKT, treba:

- utvrditi listu strateških informacionih sistema koje treba razviti;
- jasno odrediti vezu strateških informacionih sistema s drugim elementima i procesima informacionog društva čiji će se razvoj preduzeti, npr. usluge e-uprave;
- podizati informacionu pismenost u okviru razvoja ključnih kompetencija i u tom kontekstu promovisati kreativno i sistemsko razmišljanje, kao i sistem doživotnog učenja u oblasti informacionih tehnologija;
- popraviti efikasnost i efektivnost informatičkog obrazovanja;
- obezbediti sistemski pristup korišćenju javnih podataka od nacionalnog praktičnog i teorijskog značaja.

To je moguće ostvariti samo ako se obezbedi nacionalna politika za izgradnju nacionalne informacione infrastrukture koja će odgovarati potrebama privrede, građana i uspostavljanja e-vlade. U tom smislu u Republici Srbiji su neophodne akcije širokog fronta, na primer kreativne mreže "učimo da uspemo s nacionalnom informacionom infrastrukturom" i "IKT za održiv razvoj" itd.

Da bi se uključila u globalni informacioni sistem koji omogućava veću efikasnost i razvoj ekonomije zasnovane na znanju, Republika Srbija u narednom periodu prioritarno i trajno treba da omogući:

- popravljavanje stanja opšte informatičke pismenosti;
- dosledno sprovođenje koncepta e-vlade;
- podsticanje šireg korišćenja i veće dostupnosti interneta na poslu, u školama i u porodicama;
- podsticanje provajdera širokog protoka;
- lokalno, privredno, nacionalno i globalno umrežavanje;
- razvoj i istraživanja u oblasti informacionih sistema, elektronskog poslovanja i IKT uopšte.

Osnovni ciljevi i zadaci u razvoju IKT u Republici Srbiji u budućem periodu obuhvataju:

- 1) stvaranje otvorenog i konkurentnog tržišta modernih telekomunikacija;
- 2) stvaranje savremene telekomunikacione infrastrukture državne uprave i lokalne samouprave;
- 3) realizovanje Univerzalnog servisa telekomunikacionih usluga u skladu sa Zakonom o telekomunikacijama ("Službeni glasnik RS", broj 44/03);
- 4) povećanje broja korisnika interneta;
- 5) uvođenje elektronske uprave i podsticanje razvoja elektronskog poslovanja u svim oblastima (razvoj e-trgovine, e-obrazovanja, e-zdravlja, e-bankarstva, e-plaćanja i dr.);
- 6) podsticanje razvoja javnih servisa i ostalih sadržaja dostupnih na internetu, namenjenih građanima i privredi;
- 7) širenje tržišta informacionih proizvoda i usluga informacionog društva;
- 8) razvoj zakonodavnog okvira radi uređivanja svih poslovnih i drugih elektronskih dokumenata, procedura, procesa i podataka i njihovo usklađivanje sa zakonodavstvom EU, uz prihvatanje međunarodno harmonizovanih standarda IKT;
- 9) uspostavljanje elektronskog sistema javnih nabavki;
- 10) promocija informacionog društva, zaštita intelektualne svojine i korišćenje licenciranog softvera u informacionim sistemima i na internetu.

11. Održivost naučnotehnološke politike

Ekonomski i ukupan razvoj Republike Srbije moraće sve više da se bazira na organizovanom istraživanju i razvoju koji treba da omogući stalni tehnološki razvoj u vidu usavršavanja postojećih i stvaranja novih tehnologija, ali i novih proizvoda, procesa i usluga. Da bi se to postiglo, neophodno je povećati izdvajanja za nauku sa sadašnjih

0,35 % na bar 1 % iz BDP-a, što je po preporuci EU najmanji procenat koji omogućava pozitivne efekte na razvoj privrede. Ta sredstva bi trebalo ulagati u razvoj, kako fundamentalnih tako i primenjenih i razvojnih istraživanja. Međutim, pretpostavka za to je da se uspostave veze između nauke i privrede koje će biti sistemske i zasnovane na tržištu.

Republika Srbija je nasledila veoma centralizovan, birokratski sistem finansiranja naučnoistraživačkih jedinica, ne prema njihovoj naučnotehnološkoj efikasnosti i tržišnim rezultatima, već prema socijalnim i drugim kriterijumima.

Privreda Republike Srbije usmerena na razvoj ekonomije zasnovane na znanju moraće iz temelja da promeni odnos prema naučnoistraživačkom i razvojnom radu. Dosadašnja praksa razvoja fundamentalnih i primenjenih istraživanja morala bi da se menja u pravcu projektnog finansiranja i reorganizacije istraživačko-razvojnog sistema. Taj sistem treba da bude zasnovan mnogo više na tržišnim principima i potrebama savremenih tehnoloških promena.

Pored reformisanog i unapređenog sistema istraživanja i razvoja, posebna pažnja mora se posvetiti praćenju i merenju stepena napretka u izgradnji ekonomije zasnovane na znanju. U tome se Republika Srbija može osloniti na iskustva i metodologiju primenjenu u zemljama OECD-a. Pokazatelji merenja ekonomije zasnovane na znanju mogu se podeliti u tri grupe:

- pokazatelji strukturnih promena - udeo proizvodnje i usluga koje su bazirane na znanju u privredi, rast dodatne vrednosti privrede bazirane na znanju, struktura i stopa rasta privrede po tehnološkom intenzitetu, uvoz po tehnološkom intenzitetu, izvoz po tehnološkom intenzitetu, ulaganje u znanje (% BDP-a) i poređenje sa ukupnim investicijama, rast intenziteta IKT, ulaganja u opremu, softver i patente, porast zaposlenosti po stepenu stručnosti radne snage;

- pokazatelji stvaranja znanja - podrazumevaju: indikatore ljudskog kapitala (procenat srednjeg i visokog obrazovanja po relevantnim starosnim grupama, učešće u svim tekućim usavršavanjima i obukama ili samo onim obukama koje su uskostručne, prosečan izdatak na strukturnu obuku po zaposlenom po industrijama, javna potrošnja na obrazovanje po stanovniku, relativna zarada u odnosu na obrazovni nivo), kao i naučne i tehnološke indikatore (potrošnja na istraživanje i razvoj u ukupnoj potrošnji BDP-a, stopa povećanja broja istraživača, priliv diplomaca iz egzaktno naučnih i inženjerskih oblasti u odnosu na ukupan broj zaposlenih, broj naučnih publikacija na broj stanovnika, stopa primene patenata po stanovniku;

- pokazatelji širenja znanja - širenje mreža znanja i organizacione promene: udeo biznisa u finansiranju istraživanja i razvoja, broj nacionalnih i internacionalnih tehnoloških udruživanja firmi, međunarodna udruživanja, svrha poslovnog povezivanja, korišćenje poslovne prakse itd.

Razvijajući ekonomiju zasnovanu na znanju i održivom razvoju privrede i društva Republika Srbija mora bitno da rekonstruiše sistem istraživanja i razvoja. Promena treba da doprinese uspostavljanju boljih funkcionalnih veza između istraživačko-razvojnih jedinica, njihovoj racionalizaciji i restrukturiranju u mnogo veći broj funkcionalnih jedinica

u privredi, a nešto manji broj na fakultetima i u državnim institutima koji se bave fundamentalnim istraživanjima.

Da bi obezbedila konkurentski i napredan sistem istraživanja i razvoja, Republika Srbija mora da:

- obezbedi tehnološku revitalizaciju istraživačkih jedinica;
- izjednači privatne i javne istraživačko-razvojne jedinice u korišćenju javnih fondova;
- popravi njihovu međunarodnu konkurentnost i podstiče međunarodno povezivanje i saradnju sa eminentnim inostranim institutima;
- smanji odlazak najkvalitetnijih istraživača u inostranstvo tako što će izraditi posebne programe za najtalentovanije mlade naučnike;
- uspostavi jedinstvene informacione sisteme za sve naučnoistraživačke organizacije i poboljša mogućnosti korišćenja IKT;
- uvede sistem e-uprave;
- posebno podstiče istraživanja i razvoj u propulzivnim sektorima ekonomije zasnovane na znanju;
- podstiče širenje znanja i razmenu naučnih informacija kao javnog dobra (naučni skupovi i međunarodna razmena znanja);
- obezbeđuje (u skladu s potrebama privrede Republike Srbije) osnivanje naučnotehnoloških parkova, inkubatora i razvojno-inovacionih centara;
- uspostavlja veze sa akademskom dijasporom, kako za potrebe povratka naših naučnika, tako i radi većeg kretanja naših istraživača u zemlji i inostranstvu.

12. Zaštita intelektualne svojine i održivi razvoj

Intelektualna svojina je jedna od ključnih pretpostavki razvoja privrede zasnovane na znanju. To je skup pravnih propisa koji nekome daju ovlašćenja da na nekom objektivnom raspolaganju stekne subjektivno pravo koje obuhvata industrijsku svojinu i autorsko pravo. Zemlje koje nisu zakonski i praktično zaštitile intelektualnu svojinu ne mogu računati, ne samo na priključenje EU već ni na praktično korišćenje i produktivnost intelektualnog kapitala koji danas obuhvata brojne zaštićene elemente kao što su: književna, umetnička i naučna dela, tumačenja i izvođenja umetnika, fonogrami i radiodifuzne emisije, pronalasci iz svih oblasti ljudske delatnosti, fabrički, trgovački i uslužni žigovi, kao i trgovačka imena i trgovačke oznake, zaštita protiv nelojalne konkurencije itd.

Stanje intelektualne svojine u Republici Srbiji danas veoma je nepovoljno. Usvojen je Zakon o posebnim ovlašćenjima radi efikasne zaštite prava intelektualne svojine ("Službeni glasnik RS", broj 47/06), ali njegova primena kasni, a stepen obučenosti i

opremljenosti organa zaduženih za njegovo sprovođenje daleko je od zadovoljavajućeg. Glavni problem je nedostatak razumevanja, tj. nepoznavanja teorijskih i praktičnih konsekvenci intelektualne svojine. Lica koja krše tuđa prava na intelektualnu svojinu najčešće su uverena da krađa ili zloupotreba tuđih prava na intelektualnu svojinu i nije krađa, tj. da je moralno znatno prihvatljivija nego ugrožavanje klasičnih svojinskih prava.

Kada je u pitanju zaštita i valorizacija intelektualne svojine, Republika Srbija danas mora da teži ka tri suštinska cilja:

- 1) dobra i sa međunarodnim instrumentima usaglašena pravna regulativa;
- 2) efikasni mehanizmi za primenu takve pravne regulative;
- 3) stalno praćenje ekonomskih, tehnoloških i društvenih promena koje bi mogle zahtevati prilagođavanje ili dopunu postojećeg pravnog okvira.

U tom smislu zaštita intelektualne svojine treba da omogući: podsticanje, obezbeđenje i zaštitu stranih investicija kroz predvidljiv, efikasan i jasan sistem zaštite prava intelektualne svojine, kao i omogućavanje domaćim privrednim subjektima da ostvare legalnu prednost nad konkurencijom putem efikasne zaštite svojih prava intelektualne svojine. Prpratni efekat bi bio tržišna ekspanzija domaćih privrednih subjekata bez značajnih finansijskih ulaganja. To bi značilo privlačenje dodatnog kapitala za razvoj i tržišno širenje domaćih preduzeća koja imaju znatan kapital u pravima intelektualne svojine i povećan bonitet, odnosno ukupnu tržišnu vrednost preduzeća.

Ključne strateške mere koje Republika Srbija danas treba da preduzme u zaštiti intelektualnog kapitala jesu:

- usvajanje nacionalne strategije za zaštitu intelektualne svojine, osnivanje odbora za intelektualnu svojinu u Narodnoj skupštini ili davanje intelektualne svojine u nadležnost nekom postojećem odboru;
- unapređenje intelektualne svojine da bi se zemlja učlanila u EU, Svetsku trgovinsku organizaciju i Evropsku patentnu organizaciju;
- razvoj programa stalnog obrazovanja zaposlenih u državnim organima koji su zaduženi za primenu zakonskih propisa u oblasti intelektualne svojine;
- realizacija dugoročnog medijskog plana kojim bi se privrednim subjektima, pronalazačima i najširoj javnosti, predstavile brojne i dugoročne prednosti koje se mogu steći pravilnom zaštitom i valorizacijom intelektualne svojine.

IV DRUŠTVENO-EKONOMSKI USLOVI I PERSPEKTIVE

Društvena dimenzija održivosti temelji se na premisi da jednakost i razumevanje međuzavisnosti ljudi unutar zajednice predstavljaju osnovni preduslov prihvatljivog kvaliteta života, što je u suštini prvi cilj razvoja.

Da bi razvoj bio dugoročno održiv, bogatstvo, resursi i mogućnosti moraju se raspodeliti tako da svi građani mogu da uživaju osnovne standarde bezbednosti, ljudskih prava i socijalnih privilegija kao što su hrana, zdravlje, obrazovanje, stanovanje i mogućnosti za razvoj svoje ličnosti.

Društvena jednakost znači osigurati obrazovanje svim ljudima i omogućiti im da svojim radom doprinesu napretku društva. Povezanosti unutar društva su takve da svaka društvena nejednakost utiče na njegovu stabilnost. Međusobne povezanosti u društvu takođe utiču na to da se prihvati činjenica da životni standard u društvu veoma zavisi od veličine populacije i njene sposobnosti da svoje potrebe uskladi s planetarnim resursima životne sredine i postojećom infrastrukturom.

Da bi se društvena komponenta održivog razvoja ostvarila, neophodno je voditi računa o:

- zaštititi i razvoju novih društvenih vrednosti i uvećanju društvenog kapitala;
- jednakim pravima, jednakosti i sigurnosti pred zakonom za sve, sa posebnom pažnjom na jednaka prava žena i muškaraca, dece, mladih, marginalizovanih grupa, zaštititi nacionalnih manjina i poštovanju osnovnih ljudskih prava;
- obezbeđenju i promociji sveobuhvatne zaštite zdravlja i bezbednosti ljudi;
- kvalitetnom obrazovanju kojim se stvaraju uslovi za individualni razvoj i očuvanje identiteta;
- solidarnosti unutar i između generacija, kao i solidarnosti prema marginalizovanim grupama, siromašnima i obespravljenima.

1. Društvene vrednosti, kvalitet života i društveno blagostanje

Društveno blagostanje u kontekstu Strategije podrazumeva one aspekte života ljudi oko kojih postoji sveobuhvatno saglasje u društvu da predstavljaju najznačajnije preduslove za lični osećaj sreće, kvaliteta života i dobrobiti pojedinca. Kvalitet života, premda u osnovi predstavlja subjektivan osećaj zadovoljstva sopstvenim načinom života pojedinca, na širem planu može se definisati kao odnos između pojedinca i njegovog životnog okruženja - fizičkog, zdravstvenog, društvenog i ekonomskog.

Dostizanje željenog nivoa društvenog blagostanja u Republici Srbiji zavisi u prvom redu od usvajanja održivih životnih stilova u društvu, vrednosnih orijentacija i povećanja socijalnog kapitala, od društvenog i kulturnog identiteta, kao i od dostignutog ekonomskog razvoja.

Održivost podrazumeva životni stil svakog pojedinca u društvu koji je: ekološki svestan, zdrav, bezbedan, solidaran, participativan i diferenciran.

Nivo ekološke svesti u Republici Srbiji je relativno nizak. Prosečan građanin Republike Srbije nema izgrađen pozitivan stav prema potrebi da se deluje kako bi se smanjilo zagađenje, racionalno koristila energija i promenio odnos prema neobnovljivim

resursima. Mnogi građani Republike Srbije imaju zdravstveno rizične navike (pušenje, konzumacija alkohola i psihoaktivnih supstanci) koje sredina često toleriše po tradicionalnim obrascima ponašanja. Prema podacima iz ankete o zdravlju stanovništva koja je sprovedena 2000. godine pušio je skoro svaki drugi muškarac (48 %) i svaka treća žena (33,6 %), dok u mlađim grupama ima više pušača. Isto istraživanje pokazalo je da polovina studenata u Republici Srbiji puši, dok među petnaestogodišnjacima 27 % puši svakodnevno. Ukupna prevalenca pušenja među adolescentima, prema anketi iz 2000. godine, iznosi 69,8 %. Istraživanjem koje je sprovedeno među mladima 2003. godine utvrđeno je da ima 51 % pušača, a najveći broj mladih počinje da puši u svojoj 15. godini. Anketa iz 2000. godine ukazuje na to da skoro polovina odraslog stanovništva konzumira alkohol, a 3,3 % to čini svakodnevno (6,6 % muškaraca i 0,3 % žena). Prema istom izvoru, prevalenca upotrebe alkohola među adolescentima (povremeno konzumiranje alkohola) iznosi 32,8 %. Zloupotreba narkotika i psihoaktivnih supstanci postaje sve raširenija pojava među mladima. Počinje se sa marihuanom u veoma ranom uzrastu (oko trinaeste godine). Marihuana je najraširenije korišćena droga - proba je oko trećine mladih. Prevalenca upotrebe droga među adolescentima (redovna upotreba droga), prema podacima ankete iz 2000. godine, iznosi 1,8 %. Podaci istraživanja iz juna 2006. godine govore da je 11 % građana probalo drogu, 3,7 % ju je koristilo u poslednjih 12 meseci, dok je 19,2 % mlađe populacije (od 15. do 34. godine) koristilo drogu, a među njima 7,4 % u poslednjih 12 meseci. Preovladava upotreba marihuane, ali raste i zloupotreba amfetamina, kokaina i ekstazija.

U porastu su pojedini oblici nasilja (nasilje u porodici, nasilje među vršnjacima, nasilje prema životinjama), a prati ih tolerancija prema različitim oblicima verbalnog i neverbalnog agresivnog i nasilnog ponašanja. Podaci o učestalosti porodičnog nasilja iz 2001. godine alarmantni su: među anketiranim ženama 30,6 % izjavilo je da je pretrpelo fizičko nasilje, 46,1 % da trpelo je psihičko nasilje, dok je 8,7 % navelo da je bilo seksualno zlostavljano. Pretpostavlja se da je tzv. "tamna brojka nasilja" veća. Nasilje među vršnjacima takođe je veoma rasprostranjeno: 65 % učenika osnovnih škola našlo se barem jednom u poslednja tri meseca u ulozi žrtve nasilja, 24 % više puta je doživelo nasilje u istom periodu, a 28 % je učestvovalo na neki način u nasilju. Prema istraživanju koje je sprovedeno među mladima, skoro četvrtina (24 %) mladića se potuklo u poslednjih godinu dana, a to je učinilo i 4 % devojaka.

Postoji socijalna distanca prema pripadnicima drugih nacionalnih, etničkih ili verskih zajednica i primetan je njen porast među mladima. Etnocentrizam postoji, kao i opasnost od njegove radikalizacije. Oko 20 % građana Republike Srbije spremno je da prihvati etnocentričke stavove kojima se izražava nepoverenje u druge i vlastita superiornost. Najveći etnocentrizam ispoljavaju oni koji izjavljuju da su religiozni i da prihvataju u potpunosti učenje svoje crkve, a kategorije stanovništva s višim i visokim obrazovanjem pokazuju znatno manji etnocentrizam. Iako etnocentrizam mladih opada sa uzrastom, najveći se ispoljava u uzrastu od 20. do 23. godine. S obzirom na to da se najmlađa grupa u stavovima prema nacionalnim manjinama više ne izdvaja od ostalih starosnih grupa (ranije je bila tolerantnija od starije populacije), to se može protumačiti kao radikalizacija stavova mladih.

Kultura participacije u društvu nije dovoljno zastupljena: mali procenat građana učestvuje aktivno u radu političkih stranaka, udruženja i interesnih organizacija građana, a taj procenat je manji među mladima. Mogućnosti mladih da ostvare svoje potrebe za

samoutvrđenim individualizovanim životnim stilovima male su zbog znatnih strukturalnih ograničenja.

Društvene vrednosti predstavljaju simbolički okvir individualnih i grupnih akcija koje na makronivou poprimaju formu određenih razvojnih ili stagnacijskih procesa. Na planu društvenih vrednosti, u Republici Srbiji u ovom trenutku dominiraju dva problema. Jedan je u prevelikim razlikama unutar političke i ekonomske elite u pogledu normativnog okvira novog društvenog poretka, što omogućuje istovremeno postojanje tri modela društvene reprodukcije: komandnog, tržišnog i divljeg (neformalnog). To samo još više otežava proces kroz koji su prošle sve tranzicione zemlje, a to je usaglašavanje vrednosnih obrazaca stanovništva s preovlađujućim normativnim okvirom. U Republici Srbiji takva neusaglašenost postoji i na makronivou i na nivou većih društvenih klasa. Drugi problem je u činjenici da otprilike podjednak procenat ljudi u Republici Srbiji smatra da bi zaštiti životne sredine trebalo dati prednost, čak i po cenu sporijeg ekonomskog razvoja i povećanja nezaposlenosti, odnosno da bi ekonomski razvoj i otvaranje novih radnih mesta morali da imaju prvenstvo, čak i po cenu izvesnog zagađivanja životne sredine. Dakle, Republika Srbija se suočava s dva zadatka: prvi je da otkloni interne normativno-vrednosne protivrečnosti koje ometaju uspostavljanje stabilne društvene forme, a drugi je da izbegne takve protivrečnosti na globalnom nivou i da se uklopi u svetski trend održivog razvoja. Nasleđene ekonomske teškoće i siromaštvo koje još postoji u Republici Srbiji utiču na to da su rasprostranjeni materijalistički ciljevi i osećaj nesigurnosti i izlaganje riziku. Posebno se ističe da je seosko stanovništvo otuđeno od prirodnih resursa u svom okruženju, što je paradoksalno i u ogromnom procentu posledica izraženog siromaštva, koje je u Republici Srbiji prvenstveno ruralni fenomen.

Socijalni kapital kao osnova obnavljanja šire društvene zajednice, u Republici Srbiji je slabo razvijen. Građani su veoma nepoverljivi prema drugim ljudima, ali i prema institucijama. Više se veruje tradicionalnim nego modernim institucijama. S druge strane, od 2000. godine primetan je trend promenljivog intenziteta koji vodi ka stabilizaciji demokratskog, tržišnog društva i integraciji u evropske i svetske institucije. Osim toga, upadljivo više je prisutna retorika tolerancije prema manjinskim i ugroženim grupama, a njihova prava su sve češće utvrđena posebnim zakonskim rešenjima.

Pored navedenih rizika, dostizanje željenog društvenog blagostanja u Republici Srbiji otežavaju i različiti bezbednosni rizici. To je posebno aktuelno otkako je pod uticajem savremenih bezbednosnih izazova i pretnji (međuetnički sukobi i rivaliteti, organizovani kriminal, ugrožavanje životne sredine itd.) koncept bezbednosti pomeren s nacionalne bezbednosti i bezbednosti država na bezbednost pojedinca i društvenih grupa koji su kao referentni objekti bezbednosti primarno ugroženi. Bezbednost više nije samo pitanje teritorijalnog integriteta i suvereniteta država, već i "sloboda od straha" od kriminala i drugih pretnji (socijalnih, ekonomskih) koje pogađaju pojedinca i društvene grupe u nemoći državnih ili društvenih kolektiviteta da im pruže efikasnu zaštitu. Otuda se bezbednost sve više određuje u preseku sposobnosti države da svojim mehanizmima zaštiti prava i slobode pojedinca i društvenih grupa od pretnji koje su prema njima usmerene. Pitanje društvene bezbednosti ili sigurnosti u pravom smislu pre je pitanje održivosti socijalnih entiteta s različitim identitetom koji snažnije kreira ponašanje neke društvene grupe, odnosno pojedinca u njoj nego granice državne teritorije. Kada su u pitanju krizne situacije koje pogađaju Republiku Srbiju, organizacione i kadrovske slabosti na nacionalnom nivou preslikavaju se na lokalnu situaciju. Bez obzira na

prihvaćenu politiku decentralizacije, ne postoje efektivni planovi pripravnosti na nesreće niti je utvrđena odgovornost nadležnih subjekata lokalne zajednice. Očekuje se da će se negativan trend nastanka i posledica kriznih situacija nastaviti s povećanjem ranjivosti stanovništva i infrastrukture usled urbanizacije, privrednog i društvenog razvoja u ugroženim područjima.

Osnovni konstituenti srpskog društva u istorijski veoma kratkom periodu bili su više puta dovođeni u pitanje, pa je jasno i da je kolektivni i identitet građana Republike Srbije pretrpeo duboke frustracije. Republika Srbija je kao i sva moderna društva iznutra pluralizovana po više osnova i njeni građani pripadaju različitim grupama. Pored rodnog, tu je još i etnički identitet koji uz kulturni, religijski i regionalni identitet, predstavlja osnovu pluralizacije identiteta u svim savremenim društvima. Tome treba dodati i profesionalni identitet budući da on - kao i sve ostale identitetske pripadnosti - predstavlja osnovu za povezivanje pojedinca i grupe koja se ostvaruje kroz pripadanje profesionalnim (staleškim) organizacijama. One pak predstavljaju jednu od najvažnijih osnova za razvoj civilnog društva. Najzad, tu je i jedan širi identitetski okvir čiji razvoj pripada budućnosti koju pokriva evropski identitet. Preveliko oslanjanje na kolektivne identitete, i to u prvom redu one etničke, nosi opasnost ekskluzivizma koji se ispoljava kao etnocentrizam koji, uz potcenjivanje drugih, u prvi plan stavlja pripadnike svoje etničke grupe ili nacije. To dovodi u pitanje ne samo funkcionisanje, već i samo postojanje složenih zajednica koje čine pripadnici više nacija ili etničkih grupa. Poslednjih godina razvijen je koncept kulturnog diverziteta, ili kulturne raznolikosti koji nasuprot ekskluzivnom shvatanju svog identiteta stavlja dimenziju njegove inkluzivnosti, odnosno otvorenosti prema identitetima drugih. Tako shvaćen koncept treba dalje negovati i ugrađivati u konkretne programe, pre svega u programe razvoja kulture u Republici Srbiji.

Kulturni identitet treba shvatiti kao skup relativno trajnih identifikatora, a ne kao koherentnu i stabilnu celinu. Nacionalna religija tako postaje delom kulturne mape koja predstavlja konsenzualnu sliku društva, dakle onu o kojoj postoji opšta saglasnost. Mediji je primaju k znanju i publikuju u prvom redu vesti (i komentara) koje se uklapaju u tu mapu, dok se informacije koje dovode u pitanje konsenzualnost kulturne mape prećutkuju, marginalizuju ili tumače tako da mogu da se uklope u unapred datu značenjsku matricu i maksimalno smanje ili čak eliminišu neslaganje. Malo je verovatno, na primer, da će humanitarna akcija neke religijske zajednice (osim Srpske pravoslavne crkve) dobiti odgovarajuće mesto u medijima jer se takva akcija ne uklapa u negativni stereotip o sektama koji je već uspostavljen.

Sredstva masovnog komuniciranja su veoma značajna za oblikovanje, afirmaciju i održanje društvenog i kulturnog identiteta. To je pokazano tokom devedesetih godina XX veka, kada su državni elektronski mediji bili sistematski korišćeni kao promoteri nacionalističke politike. Nakon 2000. godine njihova uloga je umnogome izmenjena. Rezultat privatizovanja elektronskih medija koje je u toku - na šta obavezuje Zakon o javnom informisanju Republike Srbije ("Službeni glasnik RS", br. 43/03 i 61/05) - jeste profitna orijentacija i marginalizacija programskih sadržaja koji pripadaju kulturi, koliko onoj savremenoj toliko i kulturnom nasleđu. Utoliko je značajnija uloga javnog radiodifuznog servisa čiji je način finansiranja (pretplata i zarada od reklama) i programski spektar: dva nacionalna TV i dva radio kanala i pokrajinski TV i radio kanal u Autonomnoj Pokrajini Vojvodini (u daljem tekstu: AP Vojvodina) inicijalno oblikovan tako

da ima pozitivnu identitetsku funkciju kako u odnosu na nacionalni identitet, tako i na identitete nacionalnih manjina.

Tabela 1. Struktura HDI u Republici Srbiji.

	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.
Prosečno trajanje života	71,4	72,1	72,5	72,4	72,4
Stopa pismenosti	96,5	96,5	96,5	96,5	96,5
Kombinovani <i>ratio</i> upisa (%)*	78	77	80	79,5	82,6
BDP po kupovnoj moći	3.833	4.040	4.760	6.305	7.640
Indeks očekivanog trajanja života	0,77	0,79	0,79	0,79	0,79
Indeks edukacije	0,90	0,90	0,91	0,91	0,92
BDP	0,61	0,62	0,64	0,69	0,72
HDI	0,762	0,768	0,782	0,797	0,811
HDI rang u svetu	70	75	65	59	-

* (PPP USD, *per capita*)

Izvor: Republički zavod za razvoj (2005)

Konačno, društveno blagostanje u Republici Srbiji u direktnoj je vezi s pokazateljima ekonomskog razvoja. Iako je uobičajeno u globalnim okvirima da se dinamičan privredni rast direktno suprotstavlja dostizanju održivosti, uslovi u kojima se razvijala privreda Republike Srbije u prethodnom periodu implicitno nalažu stratešku usmerenost Republike Srbije ka nastavljaju politike ubrzanog privrednog rasta. Prosečna stopa rasta od 5,2 % od 2000. do 2006. godine svrstava Republiku Srbiju u grupu zemalja Evrope koja se najbrže razvija i omogućava zemlji da za 13,5 godina udvostruči prosečni životni standard na realnim osnovama, dakle bez uticaja inflacije. Međutim, i dalje postoji niz značajnih ekonomsko-socijalnih problema (inflacija, visoka stopa i rast nezaposlenosti, visok spoljni dug, visok trgovinski deficit i deficit tekućeg računa, precenjen dinar, kontrola cena, usporena privatizacija javnih i komunalnih preduzeća, odlaganje restitucije, odlaganje likvidacije firmi u stečaju u kojima je zaposleno oko pola miliona ljudi, tolerisanje monopola, visok nivo korupcije itd).

Strateški ciljevi u oblasti dostizanja društvenog blagostanja u Republici Srbiji obuhvataju:

- 1) stvaranje povoljnijih ekonomskih uslova na makro nivou kroz povećanje stope rasta, udela ulaganja u BDP i *greenfield* ulaganja;
- 2) promociju i razvoj održivih životnih stilova;
- 3) promovisanje vrednosti baziranih na političkom liberalizmu, građanskoj participativnosti, tržišnoj privredi i socijalnoj pravdi kao dominantnih u javnosti i političkom životu;
- 4) podizanje nivoa opšteg poverenja građana na 40 % i postizanje natpolovičnog poverenja građana u većinu modernih institucija;
- 5) formulisanje politike identiteta kao dela dugoročne strategije razvoja kulture;

6) uvećanje kulturnog kapitala očuvanjem, afirmacijom i prezentovanjem kulturne baštine Republike Srbije;

7) razvoj politike upravljanja rizicima na nivou Republike Srbije.

Prioritet u stvaranju uslova za postepen prelazak ka održivim životnim stilovima u Republici Srbiji jeste rešavanje nepovoljnog socio-ekonomskog položaja mladih, koji su današnji i budući nosioci održivog razvoja. Sveobuhvatan, operacionalizovan i koordinisan program zasnovan na Nacionalnoj strategiji za mlade (usvojila Vlada 9. maja 2008. godine) mora da obuhvati i podizanje svesti i promociju životnih stilova za održivi razvoj.

U povećanju socijalnog kapitala i dostizanja društvenih vrednosti koje karakterišu savremena demokratska društva prioritet je postizanje preovlađujuće društvene saglasnosti oko osnovnih elemenata pravaca društvenog i ekonomskog razvoja i integracija u evropske i globalne institucije. Neophodno je usaglasiti vidljivu i formalizovanu saglasnost svih vodećih političkih stranaka, udruženja i socijalnih aktera u utvrđivanju konkretnih nacionalnih ciljeva održivog razvoja i stvaranju mehanizama praćenja, ocenjivanja, ponovnog utvrđivanja i usklađivanja sa Strategijom održivog razvoja EU. Takođe, neophodno je postići saglasnost vodećih političkih stranaka oko osnovnih elemenata poželjnog društvenog uređenja (politički liberalizam, građanska participativnost, tržišna privreda, socijalna pravda) i vrednosne opredeljenosti većine aktivnog stanovništva ka takvom normativnom okviru.

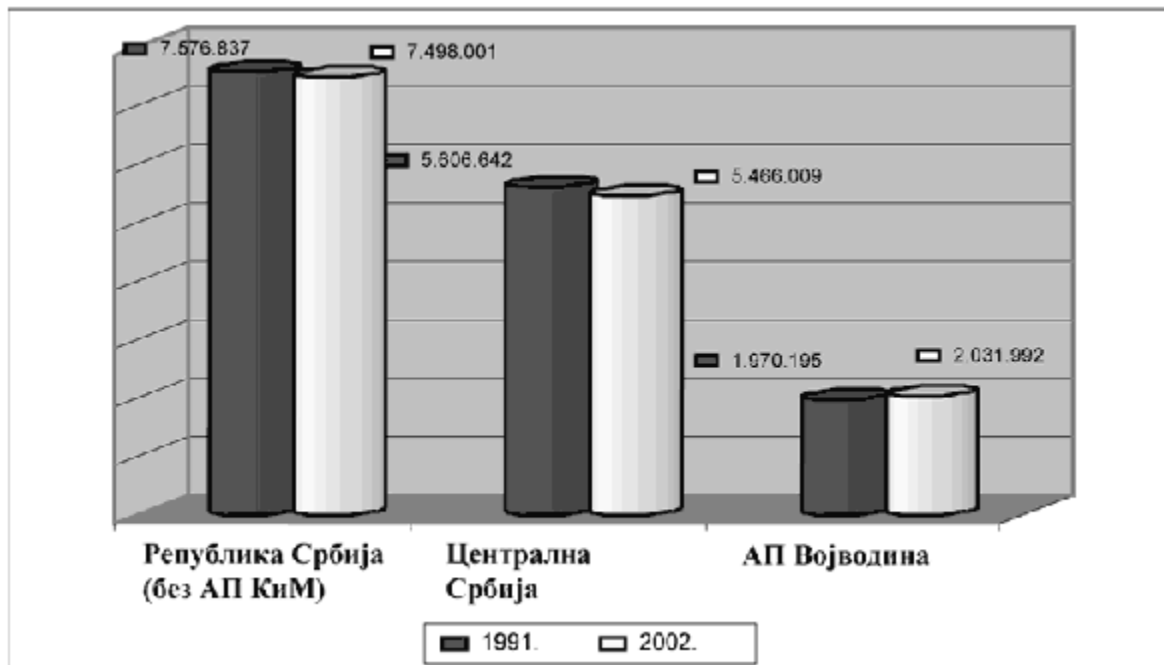
Prioritet Republike Srbije u pogledu afirmacije društvenog i kulturnog identiteta jeste stvaranje i negovanje koncepta kulturne različitosti shvaćene kao evropska dimenzija identiteta, koja polazeći od lokalnog i regionalnog uključuje i nacionalno, ali se ne zadržava u njegovim okvirima.

Prioritet u ekonomskom razvoju je snažan privredni rast uz privlačenje stranih direktnih investicija, poboljšavanje poslovnog okruženja u Republici Srbiji, odnosno povećanje ekonomskih sloboda (potpuna zaštita svojine, uključujući intelektualnu svojinu, slobodu ugovora, oslobađanje unutrašnjeg tržišta od državne kontrole, privatizaciju, denacionalizaciju, snižavanje carina i vancarinskih barijera, nisku državnu potrošnju, niske poreze, umerenu regulaciju, uklanjanje administrativnih barijera za otpočinjanje, vođenje i okončanje biznisa, oslobađanje kapitalnih i tekućih transakcija, slobodno formiranje deviznog kursa i suzbijanje neekonomskih renti, korupcije, sive ekonomije i poreske evazije). U domenu regulatornih mera treba stimulisati mere koje se odnose na dalje snižavanje državne potrošnje, davanje prioriteta ubrzanom ekonomskom razvoju i ekonomski motivisanom zapošljavanju, regulativnom i političkom izjednačavanju preduzetnika i ostalih zaposlenih, unija poslodavaca i sindikata. Takođe u domenu regulatornih mera treba stimulisati dalje snižavanje državne potrošnje, davanje prioriteta ubrzanom ekonomskom razvoju i povećanju zaposlenosti, zaštiti interesa poslodavaca i prava zaposlenih, razvoju i jačanju socijalnog dijaloga na svim nivoima.

2. Populaciona politika

Fenomen nedovoljnog rađanja je danas centralni problem u demografskom razvoju Republike Srbije. Karakteriše ga manji broj živorođenih nego što je potrebno za prosto obnavljanje stanovništva.

Stanovništvo se od 1991. do 2002. godine smanjilo za 78.800 ili po prosečnoj godišnjoj stopi od -1,0 ‰. Smanjenje broja stanovnika registrovano je takođe prvi put i u centralnoj Srbiji. Stanovništvo se smanjilo za 140.600 ili po stopi od -2,3 ‰ godišnje. U AP Vojvodini je zabeležen porast stanovništva suprotno prethodnom međupopisnom periodu (1981-1991), kada je zabeleženo njegovo smanjenje. Populacija AP Vojvodine povećala se za 61.800 ili po stopi od 3,1 na 1.000 stanovnika godišnje.

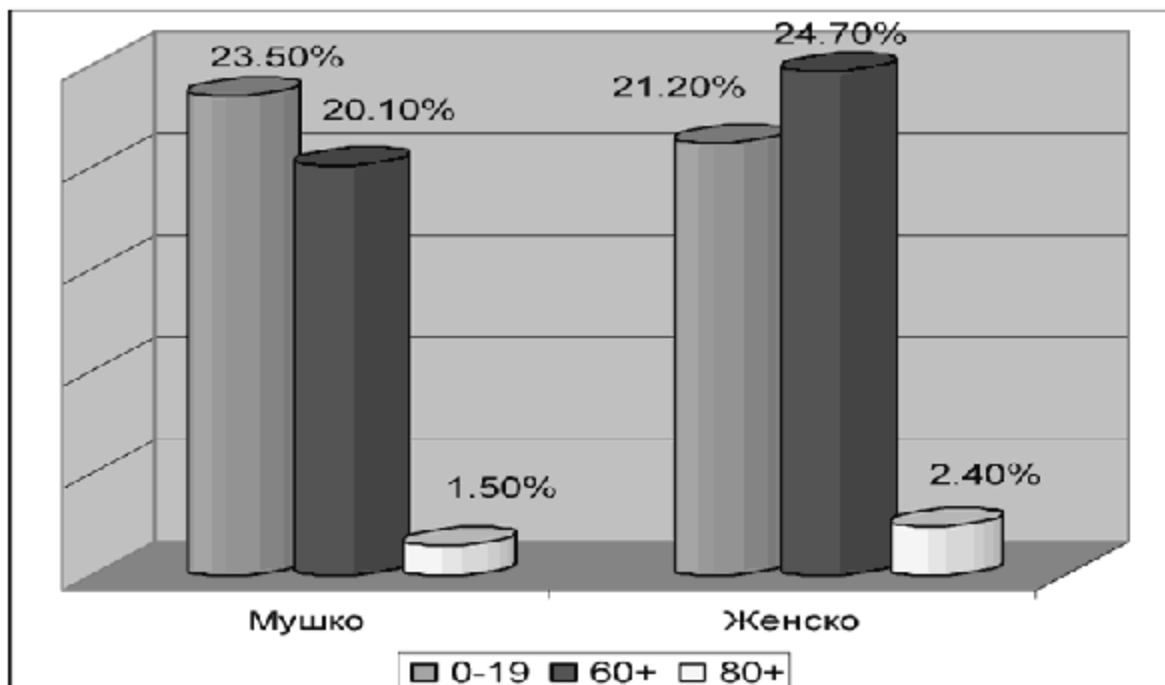

Izvor: Stanovništvo 1-4 (2004 : 160)

Slika 7. Stanovništvo Republike Srbije (bez AP KiM) 1991. i 2002. godine.

Razmera depopulacije očita je na opštinskom nivou. Od ukupno 161 opština u vreme popisa 2002. godine, samo četvrtina opština (40) imala je pozitivnu stopu rasta svoje populacije. Među njima najviše je opština (32) sa umerenom godišnjom stopom rasta, do 10 ‰. Najveća stopa rasta zabeležena je u opštini Nova Pazova (17,2 ‰). Od opština u kojima je smanjen broj stanovnika od 1991. do 2002. godine, najviše je onih sa stopom do - 10,1 ‰ (57 % od ukupnog broja opština), dok su ostale (s jednim izuzetkom) imale stopu od - 20,1 ‰ do - 10,0 ‰. Broj stanovnika je najviše smanjen u opštini Crna Trava, čije se stanovništvo smanjivalo po stopi od - 34,8 ‰ godišnje.

Prirodni priraštaj je u centralnoj Srbiji i AP Vojvodini neprestano opadao, kako u apsolutnom tako i u relativnom iznosu. Nasuprot tome, u Autonomnoj Pokrajini Kosovu i Metohiji (u daljem tekstu: AP KiM) prirodni priraštaj je bio u stalnom porastu, a stopa je rasla sve do prve polovine sedamdesetih, a posle počinje da opada. Niske reproduktivne norme većine stanovništva dostigle su kritične vrednosti i izazvale otvorenu depopulaciju i ubrzano demografsko starenje. Presudan uticaj na prirodni priraštaj imao je natalitet. U 2004. godini stopa ukupnog fertiliteta bila je 1,57 živorođene dece po jednoj ženi, a neto stopa reprodukcije bila je 0,74.

Izvor: Demografska statistika 2002, 2003, Saopštenje br. 306/2005.

Slika 8. Stanovništvo Republike Srbije po polu i velikim starosnim grupama (2002).

Promene u ukupnom stanovništvu Republike Srbije od 1991. do 2002. godine rezultat su i velikih nasilnih migracija tokom devedesetih, što u postojećim uslovima može da predstavlja znatnu prepreku u održivom razvoju. Praktično, migraciona komponenta je najviše doprinela ublažavanju depopulacije Republike Srbije u poslednjoj deceniji XX veka. Uticaj migracije očit je i u velikim celinama Republike Srbije, ali s različitim efektima na njihovu ukupnu brojnost. U centralnoj Srbiji je prirodnu depopulaciju (na nivo - 89.100 od 1991. do 2002) pojačala negativna vrednost rezultata migracije u iznosu od 51.500. U AP Vojvodini je pozitivan migracioni saldo od 144.400 hiljade neutralisao negativne vrednosti prirodnog priraštaja (82.600 hiljada za ceo period), pa čak uticao i na porast broja stanovnika. Otuda je na brojno stanje stanovništva Republike Srbije u vreme popisa 2002. godine ogroman uticaj imao priliv velikog broja izbeglica (5,1 % od ukupnog stanovništva Republike Srbije, bez AP KiM).

Stanovništvo Republike Srbije (bez AP KiM) prema svim obeležjima može se svrstati u grupu izrazito starih populacija. Udeo mladih je nizak i opada, dok je udeo starih visok i stalno raste. Na popisu stanovništva 2002. godine popisano je 1.177.000 lica mlađih od 15 godina, dok je starih (65 i više godina) bilo ukupno 1.241.000. To je ujedno i prvi put u Republici Srbiji da je zabeležen veći broj starih nego mladih. Situacija je drugačija u nekim etničkim grupama (Romi, Albanci na jugu) i među nasilnim migrantima (izbeglice, raseljena lica) koji imaju znatno mlađe stanovništvo.

Ako se kao indikator demografske starosti posmatra vrednost medijalne starosti, stanovništvo Republike Srbije (bez AP KiM) spadalo je sa starošću od 40,7 godina u vreme popisa 2002. u grupu najstarijih populacija na svetu. Prema podacima za 2000.

godinu, u svetu su samo četiri zemlje (Japan, Italija, Švajcarska i Nemačka) imale medijalnu starost stanovništva koja je bila veća od 40 godina.

Starenje i odliv stanovništva posebno ugrožavaju seoska područja Republike Srbije, u kojima se sa smanjenjem radno sposobnog stanovništva gubi sposobnost za održivo upravljanje prirodnim dobrima i za njihovo korišćenje na gotovo 85 % državne teritorije. Koeficijent ekonomske zavisnosti u Republici Srbiji raste jer se broj aktivnih lica sporije povećavao od zajedničkog broja izdržavanih lica i lica s ličnim prihodom.

Strateški ciljevi populacione politike obuhvataju:

- 1) zaustavljanje i/ili usporavanje nepovoljnih demografskih tendencija tako što će se podsticati rađanje i stvarati uslovi za stabilizovanje broja stanovnika;
- 2) stvaranje odgovarajuće politike rađanja i briga o mladima;
- 3) uvažavanje starenja u svim aspektima politike razvoja;
- 4) povećanje očekivanog trajanja života i povećanje broja godina u dobrom zdravlju;
- 5) smanjenje smrtnosti odojčadi u pravcu približavanja nivoima dostignutim u evropskim državama;
- 6) podsticanje unutrašnjih migracija radi uravnoteženja prostorne raspoređenosti stanovništva i ukidanje faktora koji utiču na "odliv mozgova" tako što će se stvoriti povoljni uslovi za povratak i/ili investiranje dijaspore u Republici Srbiji.

Stvaranje odgovarajućeg institucionalnog okvira i regulatornih mehanizama populacione politike predstavlja prioritet u demografskom razvoju Republike Srbije. To podrazumeva usvajanje nacionalne strategije demografskog razvoja, obrazovanje posebnih tela (na svim nivoima vlasti) koja će pratiti i sprovoditi strateška opredeljenja, trajno unapređivati zakonska rešenja i poboljšati usklađenost među sektorima, pratiti rad centara za planiranje porodice i razvijati savetovališta za biološku reprodukciju i starenje.

Za ostvarenje postavljenih ciljeva posebno je važno jačanje instrumenata finansijske podrške porodici, kao i razvoj obrazovanja i pravilno informisanje javnosti. To podrazumeva sprovođenje mera usmerenih na: direktnu finansijsku podršku porodici i deci, pomoć nepotpunim (samohranim) porodicama, uvođenje posebnih olakšica (uključujući i poreske) za najugroženije kategorije stanovništva (nezaposleni, stari, bolesni itd.), razvoj mreže za pružanje usluga u dnevnom zbrinjavanju dece, povećanje novčanih naknada roditeljima i deci. Posebnu pažnju treba posvetiti specifičnostima seoskih područja i razvoju potrebne infrastrukture. Da bi se otklonili uočeni problemi daljeg razvoja i stvorio osnov za unapređivanje populacione politike i demografski razvoj Republike Srbije izuzetno je važno da teme iz populacione politike budu u odgovarajućoj meri zastupljene u obrazovanju (na svim nivoima) i da se medijski promovišu da bi se pokrenula javnost i podstaklo rađanje (uz poštovanje osnovnih ljudskih prava).

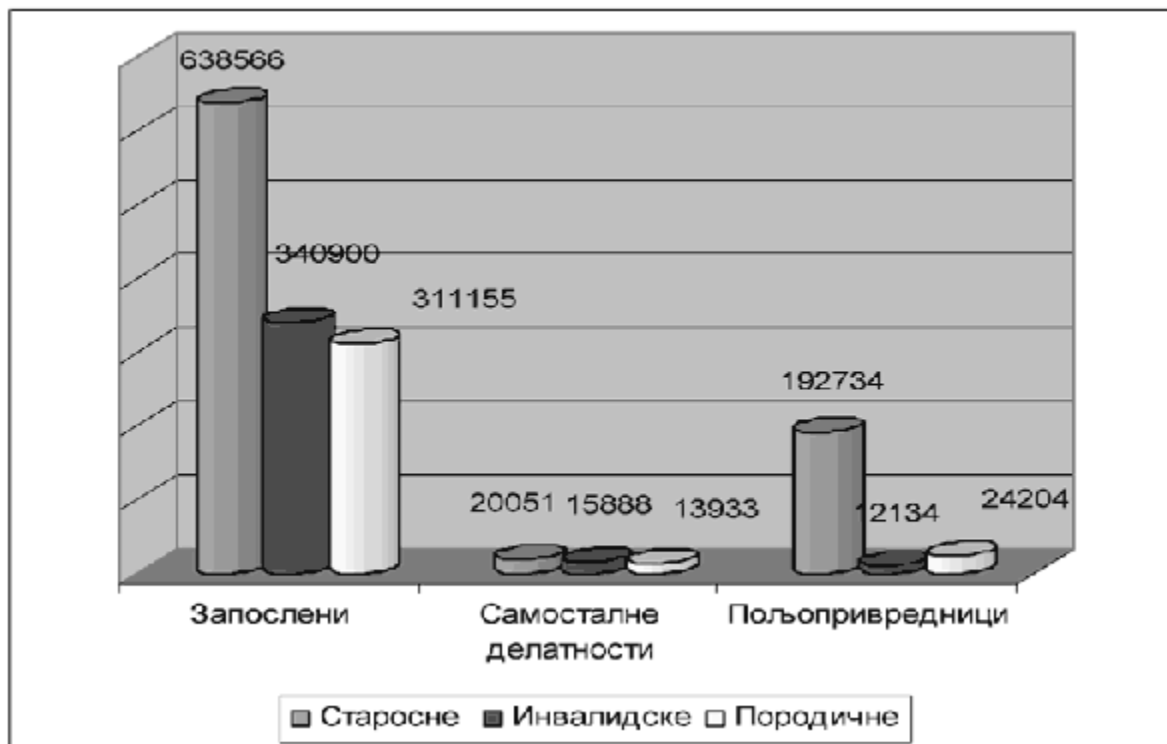
3. Socijalna sigurnost

Sistem socijalne sigurnosti Republike Srbije obuhvata socijalno osiguranje (penzijsko, invalidsko i zdravstveno osiguranje i osiguranje u slučaju nezaposlenosti) i socijalnu i dečiju zaštitu. U sprezi sa zahtevima evropske integracije i u kontekstu nacionalnih makroekonomskih trendova, osnovne postavke socijalne sigurnosti predmet su širokih reformi. Njih nalažu i aktuelna demografska kretanja, promene u radu i porodici, ali i zrelost samog sistema. Političke, ekonomske i socijalne specifičnosti otežavaju postizanje društvenog konsenzusa za utvrđivanje poželjnih ciljeva i pravaca reformi zbog čega se odlaže modernizacija sistema što se nepovoljno odražava na socijalnu sigurnost korisnika.

Penzijsko i invalidsko osiguranje organizovano je najviše po principu tekućeg finansiranja i međugeneracijske solidarnosti. Iznos sredstava koja se prikupe putem doprinosa već dugo nije dovoljan za ostvarivanje zakonom propisanih prava. Krajem 2001. godine započeta je reforma, u pravcu restrukturiranja javnog penzijskog osiguranja (I stub) i uvođenja dobrovoljnog privatnog penzijskog osiguranja (III stub).

Mere usmerene ka I stubu obuhvatile su podizanje starosne granice za odlazak u penziju; produžetak obračunskog perioda za penzijske naknade; promenu formule za obračun visine penzija, kao i za usklađivanje penzijskih naknada. Dalje izmene će biti postepeno podizanje starosne granice do 2011. godine (na 65 godina za muškarce i 60 godina za žene), jačanje mehanizama finansijske konsolidacije penzijskog fonda, uključivanje vojnih osiguranika u jedinstveni fond, kao i utvrđivanje najbolje formule za usklađivanje penzija.

Iako Svetska banka zastupa uvođenje obaveznog privatnog osiguranja (II stub), to nije realizovano. Visoki rizici njegovog uvođenja (nepovoljna makroekonomska kretanja i stabilnost, neinformisanost, nedostatak finansijskih instrumenata u privatnom vlasništvu, nepoverenje u privatne fondove) govore u prilog tome da nema pretpostavki potrebnih za izmenjenu ulogu države, ali i vrednosnog sistema, koje taj segment zahteva.

Izvor: Republički fond PIO (2008).

Slika 9. Struktura korisnika penzija (decembar, 2007).

Dobrovoljno privatno penzijsko osiguranje (III stub) je uvedeno, a mali broj korisnika u sprezi je i s nedostatkom sredstava za ulaganje u taj vid osiguranja, koji će se u perspektivi razvijati. Dugoročno se može očekivati, da se učešće države u sistemu penzijskog i invalidskog osiguranja smanji u korist kapitalizovanih fondova.

Zdravstveno osiguranje karakteriše se visokim obuhvatom stanovništva zdravstvenom zaštitom, raskorakom između široko definisanih prava i finansijskih sredstava za njihovo zadovoljenje, dominantnim državnim vlasništvom nad zgradama i opremom, centralizovanim upravljanjem sistema s republičkog nivoa, dominantnošću sekundarne i tercijarne zaštite nad primarnom i neintegrisanošću privatnog sektora u sistem. Uprkos brojnim manifestacijama problema, reforma zdravstvenog sistema i prava po osnovu zdravstvene zaštite i zdravstvenog osiguranja dugo nije bila prioritet. Kao posledica toga, jaz između realnih zdravstvenih potreba stanovništva i oskudnih sredstava za njihovo efikasno zadovoljavanje, stalno se uvećava. Privatizacija zdravstvenog sistema i privatne zdravstvene službe nisu suštinski uticale na poboljšanje položaja korisnika, niti su razrešile postojeće protivurečnosti.

Istovremeno, osim obaveznog predviđeno je i dobrovoljno zdravstveno osiguranje, koje, međutim, nije detaljnije razrađeno. U usvojenim dokumentima propisani su ciljevi zdravstvene politike i vodeći reformski principi, a pored aktivnosti na izradi strateških dokumenata, započete su i delatnosti u pravcu racionalizacije i standardizovanosti

zdravstvenog sistema i usluga, kao i decentralizacije u upravljanju i finansiranju zdravstvenih ustanova.

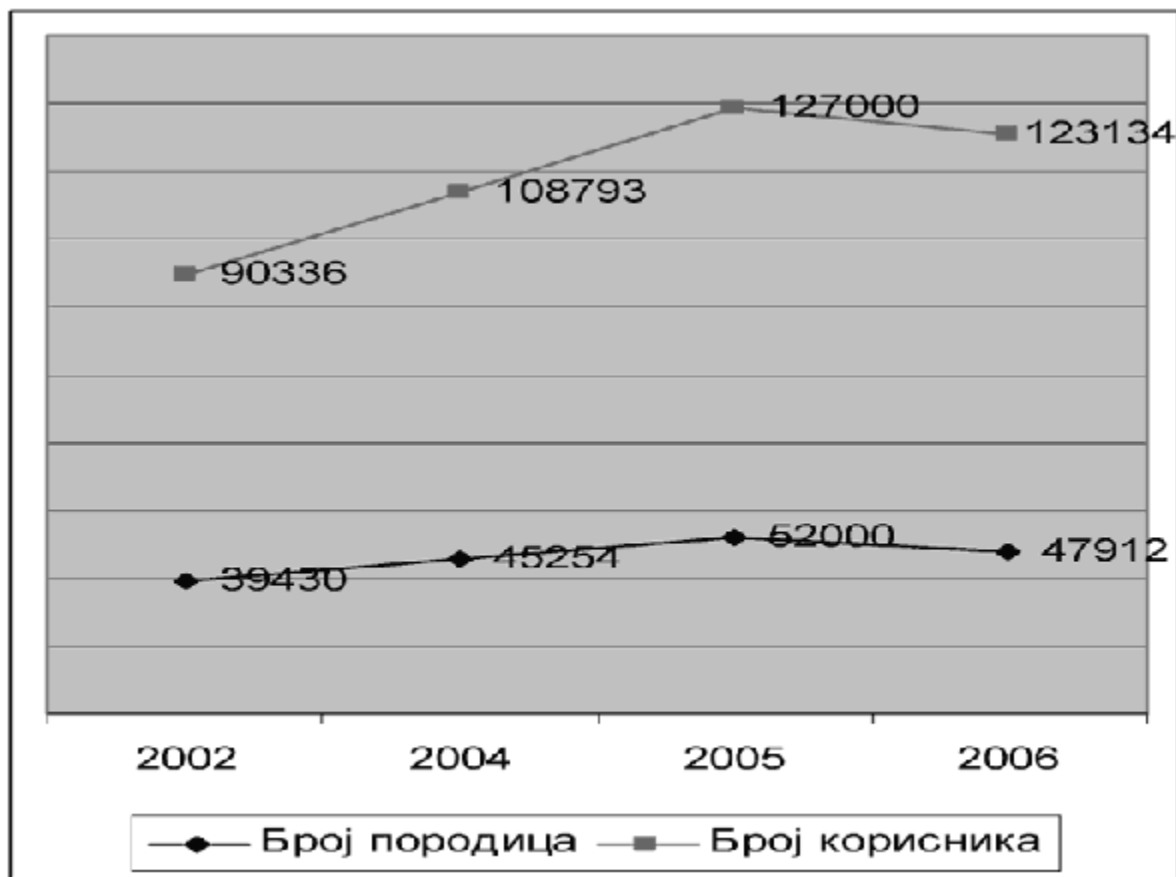
Osiguranje za slučaj nezaposlenosti obavezno je za sve zaposlene u Republici Srbiji. Stopa zamene (*replacement rate*) iznosi 55,7 % i visina novčane naknade je relativno visoko postavljena. Broj korisnika novčanih naknada nije veliki ako se ima u vidu broj nezaposlenih. Bez obzira na to, postoje teškoće u njihovom finansiranju.

Pored pasivnih mera, uvedene su pretpostavke aktivne politike zapošljavanja. Ona obuhvata u prvom redu mere podsticanja novog zaposlenja, a zatim i zapošljavanje određenih ranjivih društvenih grupa: izbeglih i interno raseljenih lica, dugotrajno nezaposlenih, lica s navršених 50 godina, pripadnika etničkih manjina, lica sa invaliditetom itd., zapošljavanje na javnim radovima i sl.

Nacionalnom strategijom zapošljavanja za period od 2005. do 2010. godine utvrđeni su prioriteti da bi se povećala zaposlenost, unapredio kvalitet i produktivnost rada, kao i obezbedila socijalna kohezija na izuzetno segmentiranom tržištu rada.

Broj korisnika MOP-a rastao je od 1999. do 2005. godine. Iako je MOP najbolje ciljani socijalni transfer u Republici Srbiji, obuhvaćeno je malo stanovništva (samo 3 % siromašnih domaćinstava ostvaruje to pravo). Uslovi za ostvarivanje tog prava su veoma strogi, a novčani iznos nije dovoljan za zadovoljenje osnovnih potreba korisnika što dovodi do socijalne isključenosti i marginalizacije u društvu. I pored promena u zakonodavstvu najveći broj korisnika čine nezaposlena lica (radno sposobni), što zahteva preusmerenje pasivnih davanja u mere koje će doprineti njihovom bržem zapošljavanju.

Postojeća mreža ustanova socijalne zaštite ne odgovara stvarnim potrebama korisnika i ne obezbeđuje odgovarajuće usluge. Uprkos brojnim izmenama regulative, suštinski reformski pomaci započeti su 2000. godine i to u kontekstu decentralizacije i deinstitucionalizacije prethodno visokocentralizovanog sistema. Najznačajnije mere usmerene su ka poboljšanju položaja najranjivijih kategorija populacije: pojedinaca i porodica koji ne ostvaruju osnovnu socijalnu sigurnost, lica sa invaliditetom, starih, dece bez roditeljskog staranja, žrtava porodičnog nasilja itd.

Izvor: Ministarstvo rada i socijalne politike (2007).

Slika 10. Korisnici materijalnog obezbeđenja (2002-2006).

Promene u sistemu socijalne zaštite kreću se ka stvaranju mehanizama pravovremene, efikasne i podesne primene ustanovljenih socijalnih prava. S tim u vezi, reforme su usmerene ka aktiviziranju korisnika socijalne zaštite, razvijanju mreže socijalnih službi, kao i uključivanju nevladinog sektora u pružanje usluga, što treba da doprinese poboljšanju položaja korisnika i podsticanju njihove socijalne uključenosti.

Neka prava u sistemu dečje zaštite (roditeljski dodatak) predstavljaju meru populacione politike, dok su druga (dečji dodatak) koncipirana tako da čine instrument socijalne politike, tj. oblik finansijske podrške i pomoći siromašnim porodicama i deci. Roditeljski dodatak predstavlja jednokratno davanje prilikom rođenja prvog deteta, dok se za drugo, treće i četvrto dete isplaćuje u 24 mesečne rate, kojim je zamenjeno više prethodno postojećih različitih, mesečnih ili jednokratnih davanja. Iznos dečjeg dodatka izjednačen je za svu decu i ukinuto je jedinstveno pravo na dodatak.

Socijalna kohezija jedno je od pitanja kojem se u EU pridaje veliki značaj pošto ekonomska politika koja ne uzima u obzir socijalne činioce ne može dovesti do povećanja konkurentnosti i produktivnosti privrede EU. To je istaknuto u Lisabonskoj strategiji, u kojoj se stavlja naglasak na integrisan pristup ekonomske, socijalne i politike

zaposlenosti. Održiv ekonomski rast uz istovremeno investiranje u ljude predstavlja težište aktivnosti Evropskog komiteta za socijalnu koheziju i glavnu komponentu Strategije za razvoj socijalne kohezije, koja je ratifikovana ("Službeni list SCG", broj 18/05). Socijalna prava, kao što su navedena u Evropskoj socijalnoj povelji, jesu prava u oblasti stanovanja, socijalne zaštite, zapošljavanja, zdravlja i obrazovanja.

Bolje pristupanje socijalnim pravima i sistemu socijalne sigurnosti jeste preduslov socijalne kohezije, zajedno s njenim unapređivanjem radi uspostavljanja i dogradnje mehanizama i instituta kojima se promoviše socijalna jednakost. Iako je osnovni način obezbeđivanja socijalne kohezije adekvatno zaposlenje, suštinski su značajni i segmenti politika zaštite porodica s decom, brige o starima kao i podsticanja socijalne uključenosti (posredstvom programa stanovanja, zapošljavanja, obrazovanja i obuke, zdravstvene zaštite, materijalne pomoći i socijalnih službi). U tome, osim državnih organa, veliki udeo ima i civilno društvo, u prvom redu udruženja i sindikati.

Sa stanovišta socijalne sigurnosti i socijalne kohezije, najvažnije akcije treba da budu usmerene na rešavanje utvrđenih problema, uz balansiranje postojećih snaga i prednosti sa izraženim slabostima i pretnjama.

Strateški ciljevi obuhvataju:

- 1) jačanje socijalne stabilnosti i solidarnosti;
- 2) sprečavanje ekstremnih nejednakosti u raspodeli dohotka;
- 3) podsticanje komponente efikasnosti u sistemu socijalne sigurnosti;
- 4) povećanje socijalne sigurnosti korisnika sistema socijalnog osiguranja, socijalne i dečje zaštite;
- 5) podsticanje socijalne uključenosti.

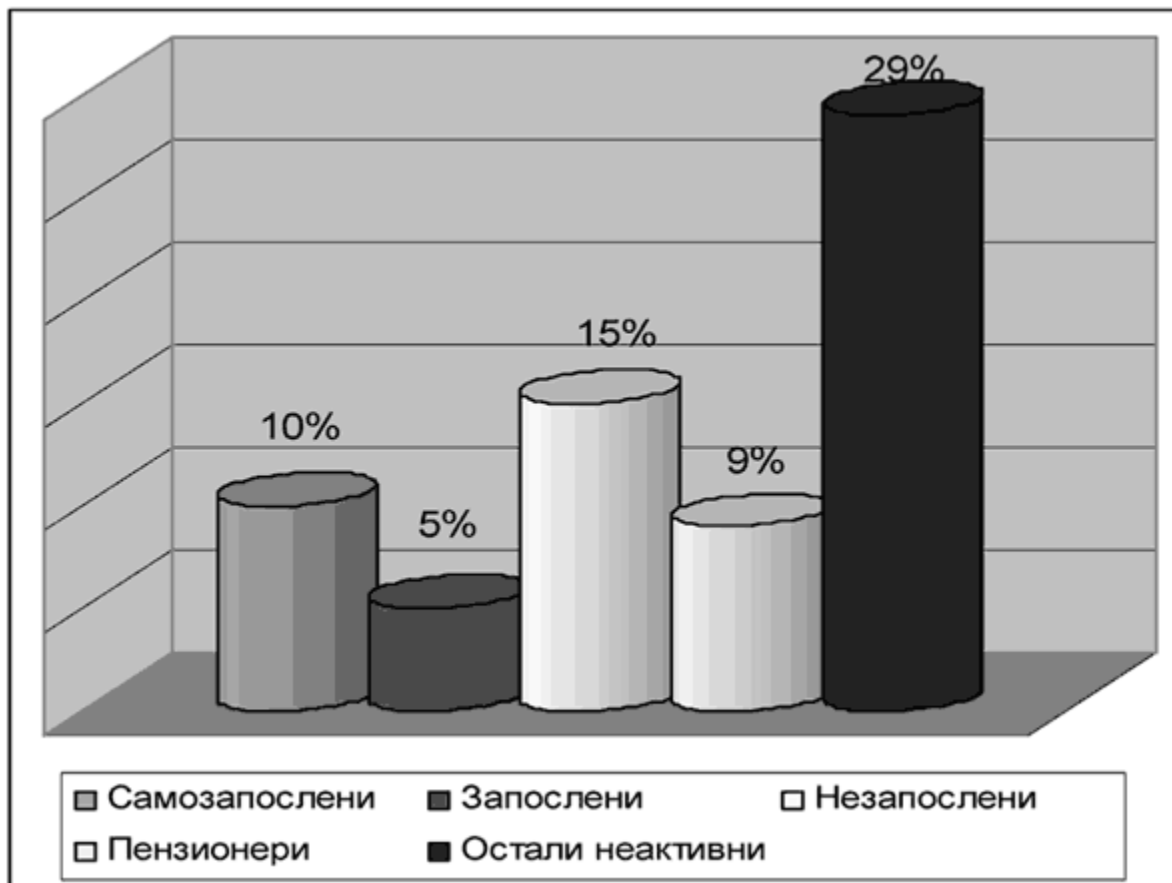
Prioritet Republike Srbije u domenu socijalne sigurnosti i socijalne kohezije jeste modernizacija sistema socijalne sigurnosti, uz društveni konsenzus o ciljevima njegovog razvoja i osnovnim paradigmatskim promenama; obezbeđivanje minimuma socijalne sigurnosti za sve članove društva, uz jačanje odgovornosti pojedinca; stvaranje pretpostavki za finansijski održiv sistem socijalnog osiguranja, kao i izgradnja komplementarnog modela privatnog osiguranja.

4. Siromaštvo i socijalna uključenost

Aktuelni podaci o broju i strukturi siromašnih u Republici Srbiji, svrstavaju siromaštvo i socijalnu isključenost u red najznačajnijih društvenih problema i izazova, čije razrešavanje u velikoj meri uslovljava održivost njenog razvoja u budućnosti. Siromaštvo i socijalna isključenost imaju izrazito negativne posledice i uzrokuju ogromne gubitke ljudskih resursa. Istovremeno, oni obesmišljavaju sve napore i inovacije koji se sprovedu u društvu pošto napredak društva ne pripada podjednako svim njegovim članovima.

Postoje različiti kriterijumi za definisanje siromaštva, kao što postoje i različite kategorije siromaštva (apsolutno siromaštvo, relativno siromaštvo, novo siromaštvo, pauperizam itd.). U Strategiji za smanjenje siromaštva, siromaštvo se definiše kao "višedimenzionalni pojam" koji pored nedovoljnih prihoda za zadovoljenje osnovnih životnih potreba podrazumeva i aspekte vezane za ljudska prava, kao što su nemogućnost zapošljavanja, neodgovarajući stambeni uslovi i neadekvatan pristup socijalnoj zaštiti, zdravstvenim, obrazovnim i komunalnim uslugama, kao i neostvarivanje prava na zdravu životnu sredinu i prirodna bogatstva, pre svega na čistu vodu i vazduh.

U vezi sa siromaštvom, počev od osamdesetih godina prošlog veka, sve više se upotrebljava pojam socijalne isključenosti, naročito u EU. Najuočstvenije, socijalna isključenost predstavlja širi pojam, koji obuhvata i aspekt siromaštva, koje može biti kako uzrok tako i posledica socijalne isključenosti. Istovremeno, siromaštvo se više odnosi na distribuciju i redistribuciju, odnosno odsustvo resursa, a socijalna isključenost podrazumeva osobe i domaćinstva koja ne učestvuju na odgovarajući način u društvu i koji nisu na odgovarajući način integrisani u društvo usled nemogućnosti da ostvare određena socijalna prava. Rezultat socijalne isključenosti jeste raskidanje veza između osobe i društva.

Izvor: Drugi izveštaj o implementaciji Strategije za smanjenje siromaštva (2007).

Slika 11. Siromaštvo prema socio-ekonomskom statusu (2006).

Siromaštvo u Republici Srbiji uslovljeno je stanjem na tržištu rada i ekonomskom delatnošću, stepenom obrazovanja i kvalifikacija, starošću, tj. godinama života, polom, brojem članova porodice (domaćinstva), tipom naselja i regionalnim položajem, kao i pripadnošću određenim društvenim grupama koje su, uopšteno, više izložene siromaštvu.

Natprosečnom riziku od siromaštva izložena su i lica koja imaju više od 65 godina (pri čemu su u najtežem položaju oni bez penzijskih naknada), kao i deca. Stari čine skoro četvrtinu ukupnog broja siromašnih, a 12,7 % dece je siromašno. Među decom, povećanom riziku siromaštva posebno su pogođena ona koja imaju između sedam i 14 godina (12,71 %) i od 15 do 18 godina (10,72 %).

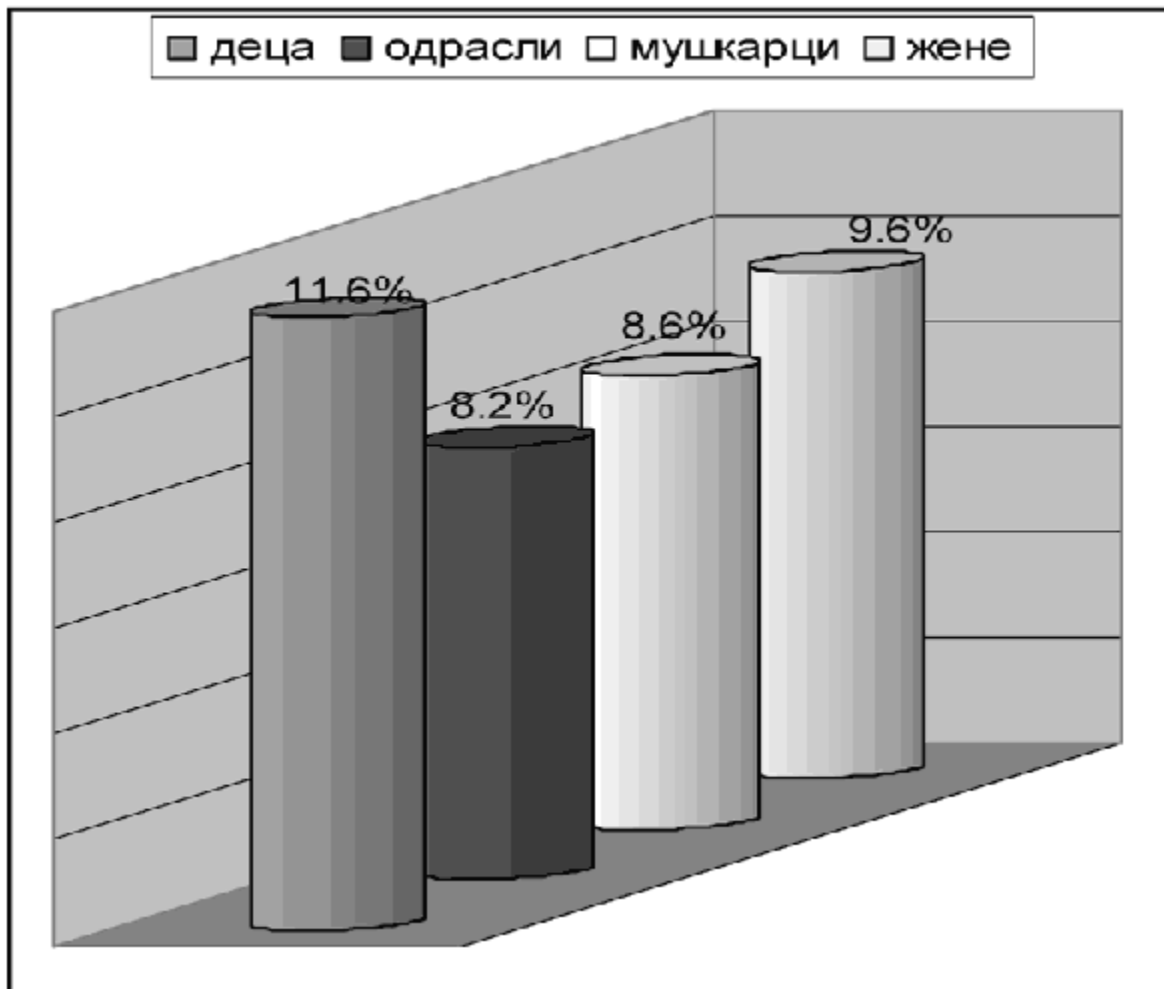
Žene sačinjavaju više od polovine nezaposlenih (54,7 %). One su, prema podacima Nacionalne službe zapošljavanja (2006), slabije kvalifikovane, zapošljavaju se u ekonomski neproductivnijim sektorima i imaju niže zarade. Riziku siromaštva posebno su izložene starije žene u seoskim područjima, samohrane majke, domaćice, Romkinje, izbeglice, neobrazovane i nezaposlene žene, žene sa invaliditetom i žene žrtve nasilja. Sa stanovišta strukture domaćinstava, siromaštvo je najizraženije u petočlanim i višečlanim domaćinstvima, kao i u jednočlanim i dvočlanim staračkim domaćinstvima, pre svega u seoskim područjima.

Najveći procenat siromašnih 2003. godine (Strategija za smanjenje siromaštva), živeo je u jugoistočnoj Srbiji (23,5 %), gde je i najveći rast siromaštva (41,6 %) u odnosu na 2002. godinu. U zapadnoj Srbiji procenat siromašnih bio je iznad proseka i iznosio je 13,2 %, kao i u istočnoj Srbiji, gde je 11,4 % stanovnika bilo siromašno. Nasuprot tome, stanovnici Šumadije (9,7 %) i AP Vojvodine (7,9 %) izloženi su riziku od siromaštva ispod proseka. Najmanji procenat siromašnih zabeležen je u Beogradu (4,2 %).

Romi, interno raseljena i izbegla lica kao i osobe sa invaliditetom posebno su pogođeni siromaštvom, kao rezultat kumulacija rizika, i to pre svega visoke nezaposlenosti. Stopa nezaposlenosti Roma dva puta je veća nego u ostatku populacije (pri čemu 67 % nikada nije bilo zaposleno), a obrazovne kvalifikacije predodređuju ih ka višoj stopi siromaštva. Mali procenat Roma ostvaruje pravo na penzijske naknade zbog niske stope zaposlenosti i zbog toga što su radno angažovani u sivoj ekonomiji. Oko 67 % Roma u romskim naseljima je siromašno, a 11,2 % ekstremno siromašno (Stalna konferencija gradova i opština, 2004). Jedna četvrtina interno raseljenih lica i izbeglica živi ispod linije siromaštva, tj. oko 120.000. Istovremeno, 49 % izbegličke i raseljene populacije prethodno nikada nije bilo zaposleno (UNDP, 2006), što je izuzetno visok rizik od trajnog siromaštva. Stopa zaposlenosti osoba sa invaliditetom je niska (samo 13 %). Uzroci siromaštva osoba sa invaliditetom pre svega je to što nisu zaposlene i što nemaju mogućnosti da se obrazuju (Stalna konferencija gradova i opština, 2004).

Osim dohodovnih aspekata, siromaštvo i socijalna isključenost obuhvataju i nedohodovne aspekte koji se odnose na nemogućnost ili smanjen pristup zdravstvenim, obrazovnim, stanodavnim, socijalnim i drugim javnim uslugama i sektorima društva. To podrazumeva i garantovanje ljudskih prava, uključujući i pravo na zdravu životnu sredinu, pravo na čist vazduh, na zdravu vodu za piće, na komunalne usluge i sl. Stoga, unapređenje zaštite životne sredine i prirodnih resursa, treba i dalje da predstavlja jedno od usmerenja u borbi protiv siromaštva, koje je značajno za održiv razvoj. Neadekvatna životna sredina negativno utiče na zdravlje i na kvalitet života, pri čemu najsiromašniji

trpe najveće posledice degradacije životne sredine. Po pravilu, nisu im dostupne komunalne usluge, kao drugim delovima stanovništva i žive u lošijim stambenim uslovima. Međutim, uočljivo je da nema podataka koji bi integrativno i direktno dokumentovali vezu između degradacije životne sredine i siromaštva u Republici Srbiji.

Izvor: Drugi izveštaj o implementaciji Strategije za smanjenje siromaštva (2007).

Slika 12. Siromaštvo u Republici Srbiji prema uzrastu i polu (2006)

U 2006. godini, 8,8 % stanovništva Republike Srbije svrstano je u grupu siromašnih pošto je njihova potrošnja po potrošačkoj jedinici u proseku bila niža od linije siromaštva. Na osnovu ankete o potrošnji domaćinstva koja je sprovedena 2006. godine, linija siromaštva je iznosila 6.221 dinar mesečno po potrošačkoj jedinici. Stanovništvo negradskog područja dva i po puta je siromašnije od stanovništva gradskog područja. Indeks siromaštva stanovništva negradskog područja je za oko 50 % veći od proseka cele populacije i iznosi 13,3 %.

Brojni razlozi upućuju na neodrživost rešavanja problema siromaštva unutar sistema socijalne zaštite. Osnovni pravac borbe protiv siromaštva treba da bude dinamičan

privredni rast i razvoj. U skladu s tim, ciljevi Strategije, sa stanovišta borbe protiv siromaštva i socijalne isključenosti, ne mogu se izolovati od ciljeva privrednog i društvenog razvoja. Treba, međutim, politiku socijalne uključenosti integrisati u sve politike društva, a u prvom redu u politiku zapošljavanja i u obrazovnu, stambenu i zdravstvenu politiku.

Strateški ciljevi u sferi siromaštva i socijalne isključenosti obuhvataju:

- 1) unapređivanje ravnomernog pristupa svih građana koristima od društvenog i privrednog napretka i razvoja;
- 2) obezbeđivanje pretpostavki za stvaranje socijalno-inkluzivnog društva;
- 3) uklanjanje prepreka za prilike koje vode ka jačanju kompetencija krajnje siromašnih i siromašnih;
- 4) sprovođenje posebnih programa socijalnog uključivanja i povećanje podrške onima koji su naročito izloženi riziku od siromaštva.

Prioritet Republike Srbije u stvaranju ekonomskih pretpostavki za rešavanje problema masovnog siromaštva jeste proaktivna politika zapošljavanja putem koncipiranja posebnog segmenta politike zapošljavanja radi podsticanja veće uključenosti siromašnih u legalno tržište rada i smanjenja angažovanosti u sivoj ekonomiji, investiranje u poboljšanje materijalnog i nematerijalnog položaja siromašnih i obezbeđivanje materijalnih naknada za lica koja nisu sposobna za rad. Uspešnost politike socijalne uključenosti uslovljena je promovisanjem ciljeva održivog razvoja Republike Srbije da bi se probudila osećajnost javnosti i uključilo svih aktera civilnog društva u borbu protiv siromaštva. Pri tome se treba rukovoditi principima pravovremenog informisanja građana o rizicima društvenih promena koje stvaraju veći broj "gubitnika" i merama za sprečavanje novog siromaštva. Za to je neophodno otkloniti ograničenja u pristupu informacijama i sačiniti bolju statističku bazu da bi se pratile promene i primeri dobre prakse.

5. Politika jednakih mogućnosti

Pitanja jednakosti sa aspekta opšte zamisli održivog razvoja Republike Srbije treba posmatrati u sklopu opštih pitanja političkog, pravnog, ekonomskog i kulturnog razvoja radi uređenja pitanja u obrazovanju, informisanju, kulturi, socijalnom staranju, ali i putem promena izbornog sistema, pogleda na način integracije pripadnika nacionalnih manjina, te svakog vida učestvovanja građana u javnom životu.

Period od demokratskih promena u Republici Srbiji 2000. godine karakteriše unapređenje zaštite ljudskih prava, ostvareno kroz promene u zakonodavstvu i u praksi. Osim problema u sprovođenju Zakona o odgovornosti za kršenje ljudskih prava Republike Srbije ("Zakona o lustraciji") ("Službeni glasnik RS", broj 58/03), može se reći da je zakonodavni okvir zaštite ljudskih i manjinskih prava usklađen s praksom EU i Saveta Evrope. S druge strane, još postoje problemi u sprovođenju prava na dostupnost javnih informacija i pored usvojenog Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja ("Službeni glasnik RS", br. 120/04 i 54/07). Mediji rade u otvorenom i pluralističkom ambijentu uopšteno, uz određene probleme u institucionalnom

organizovanju, pre svega elektronskih medija. Prava nacionalnih manjina su zagarantovana zakonskim propisima i institucionalno ustanovljena izabranim Nacionalnim savetom manjinskih i etničkih zajednica. Napredak je zabeležen kada je reč o korišćenju jezika nacionalnih manjina, uključujući i južnu Srbiju, gde je albanski jezik u zvaničnoj upotrebi. Ratifikovana je Evropska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima ("Službeni glasnik SCG", broj 18/05). Nastavljen je rad na integraciji Roma, uključujući mere u obrazovnom sistemu, a 2006. godine učinjen je mali napredak u sferi institucionalizacije Dekade Roma kao obaveze koju je Republika Srbija preuzela februara 2005. godine. Dodatno podsticanje na aktivnijem političkom životu predstavnika nacionalnih manjina (gledano iz ugla kolektivnih prava) oslanja se na član 32. ratifikovane Povelje o ljudskim i manjinskim pravima ("Službeni glasnik SCG", broj 6/03), kojim se predviđa pravo na političko organizovanje, kao i na odluku Narodne skupštine da ukine cenzus od pet odsto manjinskim izbornim listama na republičkom nivou. Ipak, činjenica je da navedena prava i mogućnosti još nisu sistemski dorađena i da još postoje izolovani etnički motivisani incidenti, kao i rasistički i šovinistički ispadi na stadionima.

Položaj romske zajednice ostaje i dalje neizvestan jer nema institucije koja bi usvojila i sprovođila strategiju za integraciju Roma i akcione planove iz Dekade Roma.

Tabela 2. Izbeglice i interno raseljena lica u Republici Srbiji (2005).

0-4 / (%)	5-17 / (%)	18-59 / (%)	60 i više / (%)	Ukupno / (%)
Izbeglice				
1.232/0,89 %	16.402/11,78 %	81.154/58,30 %	40.407/29,03 %	139.195/100%
Interno raseljena lica				
3.009/1,45 %	50.693/24,42 %	120.842/58,22 %	33.010/15,90 %	207.554/100%

Izvor: UNHCR (2005).

Veliki broj interno raseljenih lica dodatno otežava teške društveno-ekonomske uslove. Vlast u Republici Srbiji nastavlja s radom na njihovoj repatrijaciji i lokalnoj integraciji, na osnovu Nacionalne strategije za rešavanje pitanja izbeglih i interno raseljenih lica, uz saradnju s partnerima iz regiona. Politika rešavanja problema raseljenih lica usmerena je na njihov povratak u AP KiM. Pošto nema realnih pretpostavki za povratak, najveći broj raseljenih ne raspolaže svojom imovinom i susreće se s velikim brojem problema. U delikatnoj situaciji su i lica koja se na osnovu Ugovora o readmisiji vraćaju u Republiku Srbiju. Sa osnivanjem Kancelarije za readmisiju i prihvrat povratnika, donekle je poboljšan tretman i prihvrat tih ljudi i načinjen prvi korak ka njihovoj integraciji.

Poseban problem u vezi sa ostvarivanjem ljudskih prava u Republici Srbiji odnosi se na položaj osoba sa invaliditetom. Savremeni pristup toj oblasti zasniva se na činjenici da se poboljšanje položaja osoba sa invaliditetom ne postavlja više kao problem socijalne politike već kao pitanje poštovanja ljudskih prava. Aktivnostima koje vode većjoj uključenosti osoba sa invaliditetom u društvene tokove direktno se doprinosi poboljšanju položaja ne samo osoba sa invaliditetom već i drugih osetljivih grupa (stari, deca, nacionalne manjine, seosko stanovništvo, talentovani učenici itd.).

U Republici Srbiji nema saglasnosti oko definicije osoba sa invaliditetom niti ima preciznijih podataka o njihovom broju (ne postoji jedinstvena baza podataka o osobama

sa invaliditetom). Po procenama Svetske zdravstvene organizacije, najmanje 10 % svake populacije čine osobe sa invaliditetom (što bi u Republici Srbiji iznosilo oko 800.000), dok prema podacima EuroStat (statističkog biroa EU) 12 % populacije EU čine osobe sa invaliditetom. Položaj osoba sa invaliditetom i dalje je nepovoljan iako su određeni pomaci u poboljšanju njihovog položaja načinjeni. Tek svaka peta osoba sa invaliditetom je zaposlena. Procenat siromašnih u toj populaciji je višestruko veći nego među ukupnim stanovništvom Republike Srbije.

Od 2000. do 2006. povećano je interesovanje za probleme s kojima se suočavaju osobe sa invaliditetom u Republici Srbiji, pre svega zahvaljujući otvaranju saradnje na svim poljima s međunarodnom zajednicom, ali i intenzivnijem radu organizacija osoba sa invaliditetom. Rezultat toga je da je odbačen dosadašnji preovlađujući medicinski pristup osobama sa invaliditetom i da je usvojen socijalni model. Usvojen je Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom ("Službeni glasnik RS", broj 33/06), a u pripremi je i zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom. Vlada je kao svoj strateški cilj usvojila Strategiju unapređenja položaja osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji, kao srednjoročni plan aktivnosti svih društvenih aktera u Republici Srbiji za period 2007-2015. godine, proklamujući poboljšanje položaja osoba sa invaliditetom dok ne postanu ravnopravni građani koji uživaju sva prava i odgovornosti. Vlada je uočila potrebu da razvije multisektorski i multidisciplinarni pristup u politici mera koje utiču na položaj osoba sa invaliditetom. Da bi se dugoročna zavisnost i pasivna uloga osoba sa invaliditetom promenila, treba stvoriti mogućnosti da one postanu aktivni i produktivni članovi društva.

Strateški ciljevi Republike Srbije u oblasti jednakosti, ljudskih i manjinskih prava obuhvataju:

- 1) završetak započetog usaglašavanja domaćeg zakonodavstva sa evropskim normama u sferi ljudskih prava i stvaranje institucionalnih mehanizama za ostvarivanje garantovanih prava;
- 2) ujednačavanje socio-ekonomskog standarda života nekih nacionalnih manjina (pre svih Roma) sa standardom života većinskog srpskog naroda;
- 3) srazmerno učešće pripadnika nacionalne manjine u pravosuđu, tužilaštvu, policiji, vojsci, lokalnoj upravi;
- 4) smanjenje etničke distance;
- 5) poboljšanje položaja osoba sa invaliditetom dok ne postanu ravnopravni građani koji uživaju sva prava i odgovornosti.

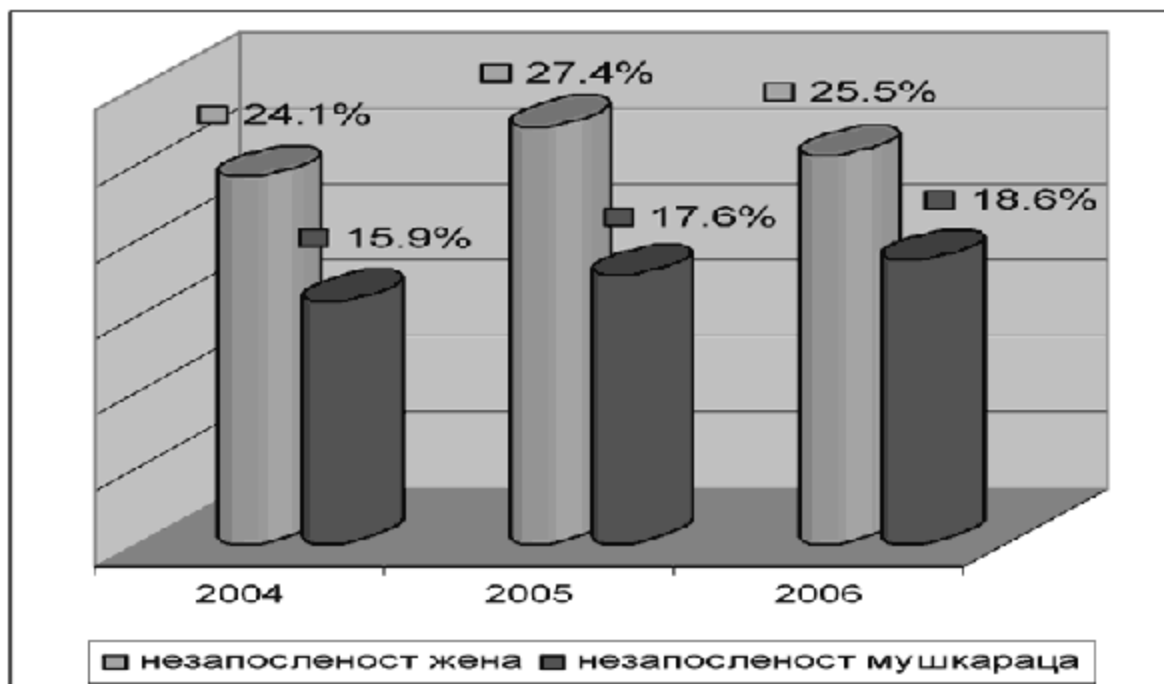
Prioritet u ostvarivanju ljudskih prava jeste nastavak započetih reformi, ukidanje strukturalnog deficita, naročito kada se radi o koordinaciji poslova koji istovremeno spadaju u nadležnost više državnih organa i jasno definisanje nadležnosti za primenu obaveza iz međunarodnih konvencija, pa time i relevantnih normi u praksi na teritoriji Republike Srbije. Neophodno je, takođe, razviti sistem za funkcionalno izveštavanje i nadzor nad sprovođenjem mera u domenu poštovanja ljudskih i manjinskih prava.

Prioritet Republike Srbije u ostvarivanju manjinskih prava vezan je pre svega za nastavak započetog zakonskog regulisanja prava i položaja nacionalnih manjina, dalje jačanje društveno ekonomskog položaja pripadnika nekih nacionalnih manjina i smanjivanje etničke distance dela većinskog srpskog naroda prema pripadnicima nacionalnih manjina.

6. Rodna ravnopravnost

Učešće žena u vlasti i političkom životu Republike Srbije, kao i zastupljenost žena u izvršnoj vlasti i dalje je nezadovoljavajuće. Položaj žena na tržištu rada promenjen je u poređenju s periodom socijalizma, kada su žene bile visoko zastupljene u radnoj snazi - stopa njihovog učešća je bila oko 70 %, dok je poslednjih godina oko 58 %. Stope aktivnosti i zaposlenosti žena znatno su niže od stopa aktivnosti i zaposlenosti muškaraca. Stopa nezaposlenosti žena u Republici Srbiji jedna je od najviših stopa nezaposlenosti žena u Evropi. Među nezaposlenima više ima dugoročno nezaposlenih žena nego muškaraca (61,4 % žena nezaposleno je dve godine i više, dok je 57 % nezaposlenih muškaraca dugoročno nezaposleno). Žene beleže i niže stope u ukupnom zapošljavanju. U 2005. godini, žene su činile 44,9 % od ukupnog broja lica koja su se zaposlila u toj godini, pri čemu podaci za period 2002-2005. pokazuju trend opadanja zapošljavanja žena (sa 50,1 % 2002. na 44,9 % 2005. godine). Žene zarađuju mesečno u proseku 17 % manje od muškaraca i znatno su manje zastupljene među samozaposlenima i preduzetnicima.

Na nivou osnovnog i srednjeg obrazovanja rodna nejednakost gotovo je ukinuta u većinskom stanovništvu i održava se samo u marginalizovanim društvenim grupama. U visokom obrazovanju ima čak nešto više žena nego muškaraca: 2002. godine među studentima bilo je 52,9 % žena, a 47,1 % muškaraca. Međutim, žene su zastupljene sa 30-32 % među magistrima i doktorima nauka. Rodna nejednakost u obrazovanju više se ogleda u segregaciji prema obrazovnim profilima, koja ukazuje na održavanje patrijarhalnih obrazaca o "primerenim ženskim i muškim profesijama". U tom smislu, žene su zastupljenije u obrazovanju za humanističke nauke i umetnosti. Uprkos poboljšanju trendova obrazovanja ženske populacije na različitim nivoima obrazovanja, obrazovna struktura ženske populacije prema popisu iz 2002. godine bila je nepovoljnija od obrazovne strukture muške populacije. Pored toga, nepismenost je zastupljenija u ženskoj populaciji nego u muškoj. Dok je stopa nepismenosti u muškoj populaciji, prema popisu iz 2002. godine 2,2 %, u ženskoj populaciji iznosi 10,1 %. Nepismenost je najizraženija u starijoj ženskoj populaciji, među ženama koje imaju 65 godina i više i iznosi 36 %. U tom smislu, obrazovna struktura ženske populacije još pokazuje efekte ranijeg nepovoljnog položaja žena u obrazovanju i bez obzira na novije trendove ravnopravnog uključivanja u obrazovanje na svim nivoima još se nije ujednačila obrazovna struktura žena i muškaraca.

Izvor: Republički zavod za statistiku (Anketa o radnoj snazi, 2007).

Slika 13. Stopa nezaposlenosti žena i muškaraca.

Žene iz marginalizovanih društvenih grupa (romska i izbeglička populacija, interno raseljena lica i žene sa invaliditetom) imaju izrazito nepovoljan društveni položaj. Njihova diskriminacija je dvostruka, tj. proističe istovremeno iz rodne pripadnosti i pripadnosti marginalizovanim grupama koje teže pristupaju ključnim institucijama i resursima društva. Prema podacima iz istraživanja UNDP iz 2004. godine, stope nezaposlenosti u marginalizovanim grupama znatno su veće od stopa nezaposlenosti opšte populacije u Republici Srbiji. U romskoj populaciji od četiri zaposlena Roma samo je jedna žena. Većina ekonomski aktivnih Romkinja ostvaruje prihode u neformalnom sektoru, tj. na crnom tržištu (kućne pomoćnice, spremačice, kafe kuvarice, preprodaja dobara itd.). Pored niskog stepena privredne aktivnosti i visoke stope nezaposlenosti, položaj Romkinja odlikuje i visoka stopa nepismenosti, prekid školovanja, siromaštvo i loši uslovi života u izolovanim naseljima, rano stupanje u brak, neposredovanje ličnih dokumenata itd. Prema podacima iz registracije izbeglica 2001, među nezaposlenima je više žena i izrazito ih je više među izdržavanim licima nego muškaraca. Takođe, izražene su razlike između izbeglica iz Hrvatske i BiH. Žene izbeglice iz BiH češće su nezaposlene i izdržavane nego žene iz Hrvatske.

Otežan pristup važnim resursima društva, vodi oskudnosti značajnih resursa (materijalnih, znanja i veština, socijalnog kapitala) i potiskuje prema siromaštvu posebno sledeće kategorije žena: samohrane majke (posebno majke male dece i dece sa posebnim potrebama), domaćice, stare žene, bolesne žene, žene sa invaliditetom, žene na selu (posebno stare i bez vlasništva), žene izbeglice, žene koje su pomažući članovi domaćinstva, Romkinje, neobrazovane žene, nezaposlene žene i žene žrtve nasilja.

U rodnom odnosima, u partnerskim i porodičnim odnosima i dalje dominira patrijarhalni vrednosni sistem. Održavanje patrijarhalnih obrazaca unutar domaćinstva i porodice vodi neravnopravnoj podeli rada u kojoj žene obavljaju najveći deo neplaćenog kućnog rada, a mnoge imaju ograničen pristup finansijskim resursima.

I pored napretka koji je postignut u formulisanju i sprovođenju rodne politike u Republici Srbiji, još ima problema koje treba rešavati, a pre svih:

- postojanje društvenih i kulturnih barijera, udruženih s tradicionalnom društvenom strukturom koja nije otvorena za promenu ustaljene podele moći između žena i muškaraca;
- izostanak političke volje izvršne vlasti da sprovede do kraja donošenje seta zakona o rodnoj ravnopravnosti i obavezi ukidanja svih oblika diskriminacije prema ženama;
- izostanak primene rodno određene politike, odnosno neusklađenost programa i indikatora praćenja u različitim programima i strategijama u kojima već postoji segment rodnosti.

Politika jednakih mogućnosti za žene i muškarce koju treba da promoviše ova Strategija treba da usvoji dvosmeran pristup zasnovan na principima standarda EU, koji kombinuje princip integrisanja rodno osetljive politike u celokupnu institucionalnu sferu i preduzme specifične mere za premošćavanje negativnih razlika i rodno osetljivih deficita u svim sferama javnog i privatnog života žena i muškaraca u Republici Srbiji.

Strateški ciljevi Republike Srbije u oblasti rodne ravnopravnosti obuhvataju:

- 1) uspostavljanje institucionalnog okvira za mere koje će obezbediti integraciju principa rodne ravnopravnosti u sve aktivnosti državnih organa i institucija;
- 2) ravnopravno učešće žena i muškaraca u vlasti i odlučivanju o javnoj politici;
- 3) poboljšanje položaja žena na tržištu rada i na poslu uz ostvarivanje ravnopravnog položaja s muškarcima;
- 4) socijalnu integraciju žena i muškaraca iz marginalizovanih društvenih grupa kroz obrazovanje, tržište rada i učešće u odlučivanju o javnoj politici;
- 5) povećanje stope zapošljavanja i samozapošljavanja žena u gradskim i seoskim sredinama;
- 6) prevenciju, suzbijanje nasilja i zaštita žena od nasilja;
- 7) uklanjanje rodni stereotipa i promocija rodne ravnopravnosti u javnosti.

Prioritet Republike Srbije u oblasti rodne ravnopravnosti jeste usklađivanje i dosledna primena do sada usvojenih programa, strategija i zakona koji tretiraju rodnu dimenziju (Strategija za smanjenje siromaštva, nacionalni indikatori Nacionalnih milenijumskih ciljeva razvoja u Republici Srbiji, Nacionalna strategija zapošljavanja za period od 2005.

do 2010. godine, programi integralne socijalne zaštite i dr.), kao i usvajanje nacionalnog akcionog plana za poboljšanje položaja žena, donošenje zakona protiv diskriminacije i zakona o rodnoj ravnopravnosti. Pomenuti institucionalni okvir treba dosledno da prati evropske i međunarodne standarde za rodnu ravnopravnost i pravo na razvoj (Konvenciju UN o eliminaciji svih oblika diskriminacije prema ženama, CEDEW, Pekinšku platformu i principe MOR). Sprovođenjem mera neophodno je osnažiti ekonomske kapacitete žena tako što će se povećati stopa zaposlenosti i broj žena iz ranjivih grupa koje se školuju i zapošljavaju. Neophodno je unaprediti pristup žena različitim resursima u poljoprivrednoj proizvodnji da bi se obezbedila diversifikacija ruralne ekonomije i očuvanje životne sredine.

7. Javno zdravlje

Zdravstveno stanje stanovništva Republike Srbije bilo je u proteklom periodu izloženo nepovoljnim uticajima koji su rezultat ratnih sukoba na bivšem jugoslovenskom prostoru, sankcija međunarodne zajednice, velikog broja izbeglih i raseljenih i ekonomske krize (s rekordnom inflacijom). Takva situacija se morala odraziti kako na samo zdravstveno stanje stanovništva, tako i na sposobnost zdravstvene službe i društva u celini da čuva i unapređuje zdravlje stanovništva. U sistem zdravstvene zaštite, uključujući i javno zdravlje, veoma malo je ulagano tokom devedesetih godina dvadesetog veka (sve do 2000. godine), pa su zgrade ruinirane, oprema zastarela, a nova znanja ostala nedostupna zaposlenima u zdravstvu.

Hronične nezarazne bolesti i dalje imaju dominantno mesto, što u uslovima velikih demografskih promena i ubrzanog starenja stanovništva dovodi do rasta mortaliteta i nesposobnosti. Nepostojanje preventivnih mera i usvojeni životni stilovi predstavljaju faktore rizika i za hronične nezarazne bolesti (pušenje, nepravilna ishrana, fizička neaktivnost). Povrede, infektivne bolesti i psihosomatska oboljenja (depresija) doprinose pogoršanju zdravstvenog stanja, porastu broja nesposobnih za rad i znatnih gubitaka za pojedinca i društvo u celini.

Nejednakost u pogledu pristupa zdravstvenim uslugama, neujednačenost kvaliteta, kriza u finansiranju zdravstvenog osiguranja i privatizacija zdravstva, posebno pogađaju siromašne i ostale rizične grupe stanovništva.

Ne postoji potpun uvid u stanje zdravlja stanovništva Republike Srbije u odnosu na uticaj faktora životne sredine zbog toga što se ne prikupljaju sistematski podaci o bolestima koje se direktno ili indirektno mogu povezati s kvalitetom životne sredine i zbog toga nema dovoljno istraživanja i studija koje se bave procenom uticaja faktora životne sredine na zdravlje. Podaci iz 2005. godine pokazuju da je u centralnoj Srbiji registrovano 6.719 obolelih od hroničnih opstruktivnih bolesti pluća, gde se kao faktor rizika u nastanku oboljenja navodi (i) zagađenje vazduha. Od ukupnog broja obolelih od hroničnih opstruktivnih bolesti pluća u centralnoj Srbiji i u Beogradu registrovano je 36,06 % slučajeva. Analiza perioda 1996-2005. pokazuje da se broj obolelih od hroničnih opstruktivnih bolesti pluća povećava, naročito od 2001. do 2005. godine. Stopa umiranja bila je 29,6 u 2001. godini, 38,2 % u 2005. godini sa izrazitim trendom porasta.

Tabela 3. Stope mortaliteta na 100.000 stanovnika.

Grupe oboljenja	2001.	2003.	2005.
Bolesti srca i krvnih sudova	110,2	106,1	104,5
Maligna oboljenja	92,1	94,1	97,3
Povrede, trovanja i spoljni faktori	36,9	32,0	30,8

Izvor: Nacionalni milenijumski ciljevi razvoja u Republici Srbiji (2006).

Ne postoje, takođe, sistematski podaci o broju obolelih od methemoglobinemije, arsenoze, fluoroze, bolesti koje nastaju kao posledica hemijske kontaminacije vode za piće. U Republici Srbiji registrovane su 2005. godine četiri hidrične epidemije nastale usled mikrobiološke neispravnosti vode za piće, a od 2001. do 2005. godine ukupno je registrovano 16 hidričnih epidemija. U proteklih pet godina broj tih epidemija opada.

Od 2000. godine napravljeni su vidljivi pomaci u oblasti integralnog planiranja zaštite zdravlja. Definisana je nova zdravstvena politika koju je Vlada usvojila, usvojena je Strategija za smanjenje siromaštva i otpočeta je njena primena, a usvojeno je i niz drugih dokumenata i zakona kojima je otpočela reforma zdravstvene zaštite. Vizija sistema zdravstvene zaštite i zdravstvena politika koja je usvojena kroz dokumenta naglašavaju kao prioritet unapređenje zdravlja, smanjenje nejednakosti u zdravlju kao i značaj preventivne i primarne zdravstvene zaštite. Kada se radi o oboljenjima i najvećim faktorima rizika za održivi razvoj, izrađeni su sledeći dokumenti: Nacionalna strategija za borbu protiv HIV/AIDS-a i Strategija kontrole duvana ("Službeni glasnik RS", broj 8/07). Program zdravstvene zaštite stanovništva od tuberkuloze donet je 2005. godine. U okviru projekta unapređenja preventivnih zdravstvenih usluga koji je usmeren na jačanje kapaciteta ustanova primarne i sekundarne zdravstvene zaštite za primenu preventivnih aktivnosti za kardiovaskularne bolesti, šećernu bolest i maligne bolesti, kao i antenatalni skrining program, inicirano je osnivanje centara za preventivne usluge u domovima zdravlja u Republici Srbiji. Usvojena je i Strategija razvoja zaštite mentalnog zdravlja ("Službeni glasnik RS", broj 8/07).

Deca i mladi posebno su izloženi negativnim uticajima životne sredine. U periodima razvoja oni poseduju tzv. "prozore osetljivosti" preko kojih prodiru štetni uticaji životne sredine, što se negativno odražava na veoma osetljiv mladi organizam. Republika Srbija je na Četvrtoj ministarskoj konferenciji o životnoj sredini i zdravlju 2004. godine prihvatila obavezu proisteklu iz Budimpeštanske deklaracije da usvoji nacionalni akcioni za životnu sredinu i zdravlje dece (CEHAP). Strategija za smanjenje siromaštva je, takođe, naglasila značaj unapređenja zdravlja vulnerabilnih grupa kroz unapređenje kvaliteta zdravstvene zaštite (posebno zaštite koja se pruža tim grupama), kao i značaj poboljšanja preventivnih usluga. Potreba za boljim mehanizmima finansiranja javnog zdravlja je naznačena, ali nije detaljnije razrađena. Mehanizmi koji bi obezbedili odgovarajuće finansiranje javnih zdravstvenih aktivnosti trebalo bi da budu formulisani u okviru strategije javnog zdravlja i zakona o javnom zdravlju koji su u pripremi.

U oblasti javnog zdravlja strateški ciljevi obuhvataju:

- 1) jačanje preventivne zdravstvene zaštite;
- 2) smanjenje morbiditeta, nesposobnosti i prevremene smrtnosti od najdominantnijih hroničnih nezaraznih bolesti (bolesti krvotoka, malignih bolesti i dijabetesa);

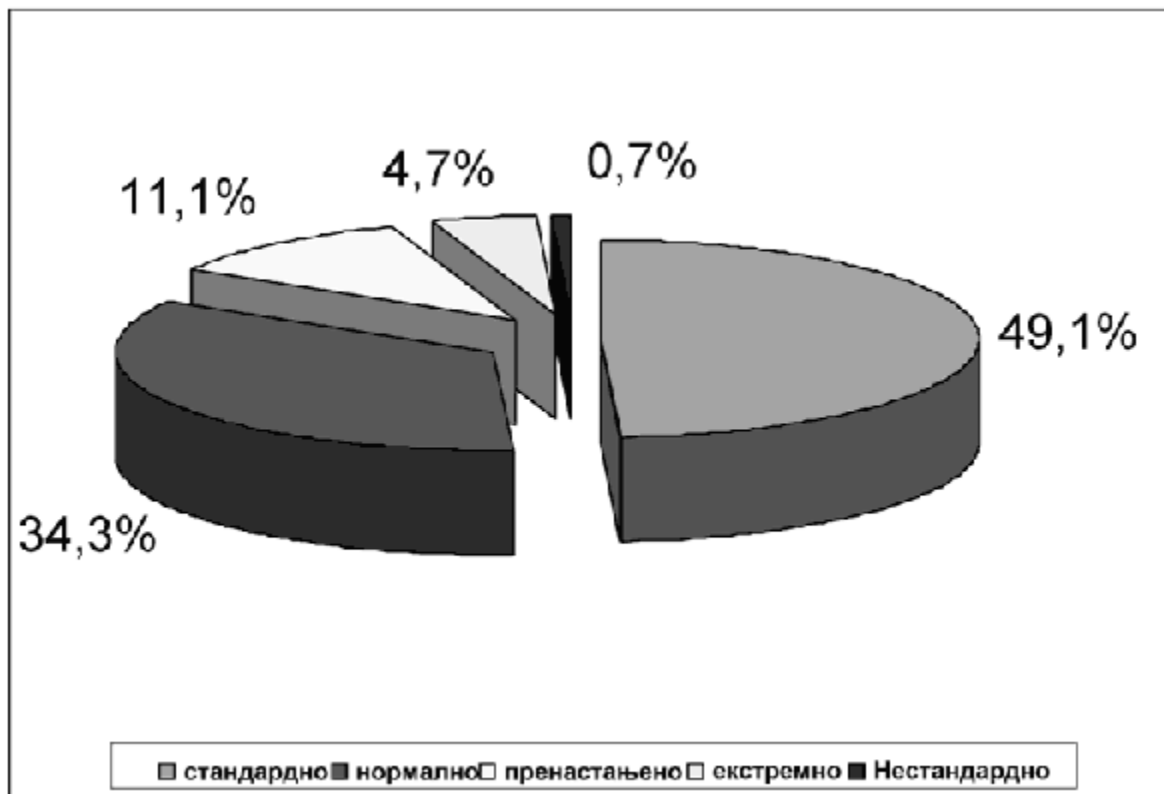
- 3) smanjenje morbiditeta, nesposobnosti i prevremenog mortaliteta uzrokovanog povredama;
- 4) smanjenje negativnih efekata zaraznih bolesti, posebno side i tuberkuloze na zdravlje ljudi;
- 5) smanjenje opterećenja stanovništva bolestima usled depresije i drugih poremećaja mentalnog zdravlja;
- 6) smanjenje nejednakosti u zdravlju između populacionih grupa tako što će se poboljšati zdravlje osetljivih populacionih grupa.

Prioritet Republike Srbije u oblasti javnog zdravlja jeste razvoj adekvatnog informacionog sistema, praćenje osnovnih indikatora i stvaranje baze podataka na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou. Mere za unapređenje zdravlja pored ostalog podrazumevaju: razvijanje kapaciteta istraživačkih i akademskih institucija za istraživanje faktora rizika, obolevanja, umiranja, opterećenja društva bolestima; razvijanje ustanova primarne zdravstvene zaštite i programa prevencije; podizanje nivoa obrazovanja u oblasti javnog zdravlja; razvoj sistema za brzo reagovanje u nepredvidivim situacijama uključujući i kontrolu i nadzor nad заразним bolestima. Neophodno je usvojiti sektorske strategije, pre svih strategiju javnog zdravlja, koja bi bila osnov za donošenje zakona o javnom zdravlju.

8. Stanovanje i stambena politika

Značajna deregulacija stambenog sektora, opadanje javnih subvencija i privatizacija stanova u društvenom vlasništvu (prodaja nosiocima stanarskog prava) uvedena je u Republici Srbiji, a da prethodno nisu utvrđeni neophodni elementi pravnog i institucionalnog okvira, uključujući i finansijski sistem i sistem registracije vlasništva koji je potreban za uspešno funkcionisanje održivog stambenog sistema. Gotovo ceo stambeni fond Republike Srbije je u privatnom vlasništvu (98 %).

Veliki problem u Republici Srbiji predstavlja dostupnost stana jer odnos prosečnog dohotka domaćinstva i cene stana ukazuje na to da prosečno domaćinstvo treba da izdvoji 17 godišnjih plata za kupovinu stana. Visoka cena stanova u odnosu na zaradu domaćinstava (i u novogradnji i na sekundarnom tržištu) jedan je od osnovnih motiva ilegalne gradnje, odnosno kupovine ilegalno izgrađenih stanova (čija je cena niža i do 50 %) i masovnog oslanjanje na taj mehanizam etapnog rešavanja problema dostupnosti stanovanja. Iznajmljivanje stana u privatnom vlasništvu u velikim gradovima takođe je nedostupno domaćinstvima s prosečnim dohotkom i dohotkom ispod prosečnog jer zakupnina (bez dodatnih troškova za komunalne usluge) zahvata više od 50 % mesečnih prihoda, odnosno 27 % prosečnog mesečnog dohotka svih gradskih domaćinstava u Republici Srbiji.

Izvor: Republički zavod za statistiku (2004).

Slika 14. Standard zauzetosti stanova u Republici Srbiji (2002).

Kvalitativna stambena nestašica u Republici Srbiji i dalje je znatna iako je, u poređenju s mnogim zemljama EU, stambeni fond Republike Srbije relativno nov. Očigledan je raskorak između prosečne veličine domaćinstva (od 2,9 članova) i prosečne veličine stanova (od 2,6 soba u nastanjenim stanovima). Dominacija stanova u privatnom vlasništvu kao i velike regionalne razlike u kvalitetu/vrednosti stanova onemogućavaju adekvatnu stambenu mobilnost u skladu sa očekivanim povećanjem mobilnosti na tržištu rada Republike Srbije.

Zakon o održavanju stambenih zgrada ("Službeni glasnik RS", br. 44/95, 46/98, 1/01 i 101/05). godine nije odgovarajući jer je obavezno održavanje utvrđeno samo u odnosu na bezbednost i zaštitu života ljudi, a ne i u odnosu na odgovarajući kvalitet stanovanja i življenja.

Poseban problem je održavanje oko 30 % stambenog fonda u Republici Srbiji koji čine stanovi u kolektivnim stambenim objektima koji su ranije bili u državnom i/ili društvenom vlasništvu.

Ocenjeno je da je neformalne (ilegalne) gradnje i do mogućih milion stambenih jedinica u Republici Srbiji. Ta naselja predstavljaju higijenski rizik (ako nema komunalne infrastrukture ili ako je ona neodgovarajuća) i ne obezbeđuju održivost društveno-ekonomskog razvoja stanovništva (pošto nema socijalne infrastrukture).

Kao najugroženije društvene grupe u pogledu prava na stanovanje i stanovanja uopšte izdvajaju se Romi, izbeglice i privremeno raseljena lica.

Polovina svih Roma u Republici Srbiji nema sigurno i kvalitetno stanovanje (žive u nehygijskim naseljima ili urušenim kućama). Petnaest odsto izbegličkih i domaćinstava interno raseljenih lica nema sigurno stanovanje, 35 % nema odgovarajuću kanalizaciju, a 10 % ni zadovoljavajući pristup izvorima vode u stanovima ili dvorištima. Zamah ilegalne gradnje u neformalnim naseljima tokom 1990. godine direktno se dovodi u vezu s potrebama tih domaćinstava da reše svoje stambeno pitanje.

Strateški ciljevi u oblasti stanovanja i stambene politike obuhvataju:

- 1) obezbeđenje odgovarajućeg stana licima/domaćinstvima bez stana uz podizanje akcionog potencijala svih aktera u tome;
- 2) sprečavanje propadanja određenih naselja, odnosno otklanjanje postojećih nehygijskih i divljih (slamova) uz najveće izbegavanje relokacije stanovništva;
- 3) povećanje sigurnosti stanovanja - zaustavljanje ilegalne gradnje, sprovođenje legalizacije uz najveće izbegavanje nepotrebnog rušenja i regulisanje tržišta iznajmljivanja stanova;
- 4) zaustavljanje propadanja stambenog fonda i približavanje prosečnih uslova stanovanja standardima EU;
- 5) otklanjanje velikih razlika u kvalitetu stanovanja na nivou naselja uz očuvanje regionalnih specifičnosti;
- 6) uvažavanje specifičnosti stambenih potreba marginalizovanih grupa, raseljenih lica i izbeglica;
- 7) poboljšanje uslova stanovanja u seoskim područjima.

U oblasti stanovanja i stambene politike prioritet Republike Srbije u razvoju zakonodavnog i finansijskog okvira stambene politike jeste usvajanje nacionalne stambene strategije i zakonsko uređivanje oblasti stanovanja (usvajanje novog zakona o stanovanju i odgovarajućih podzakonskih akata i usvajanje zakona o socijalnom stanovanju). U sklopu stambene politike potrebno je stvoriti neophodan institucionalni i finansijski okvir za finansiranje nove stambene izgradnje i pokrenuti programe dostupnog stanovanja u javnom/neprofitnom sektoru, programe konsolidacije slamova i ostalih neformalnih naselja, kao i program nenastanjenih stanova.

9. Regionalni i lokalni aspekti održivog razvoja

Realni tokovi razvoja u Republici Srbiji takvi su da treba zaustaviti dugoročni trend depopulacije i stvoriti politiku podrške ravnomernom regionalnom razvoju da bi se zaustavio pad i tako veoma niskog nivoa ekonomskih i ostalih razvojnih aktivnosti. Pri tome treba imati u vidu da regionalizacija danas predstavlja osnovnu tendenciju lokalne uprave i teritorijalni model evropskih zemalja. To se može odvijati na osnovama

postojećih institucija ili može dati impuls novoj teritorijalnoj organizaciji koja će bolje i efikasnije doprineti ostvarivanju tih ciljeva. To je naravno uvek uslovljeno političkim i institucionalnim okruženjem zemlje koje može biti pod uticajem nekih drugih ograničavajućih faktora. Regionalizacija pretpostavlja interese koji se odnose na promociju područja pre svega s društveno-ekonomskog aspekta, ali i sa kulturnog i političkog aspekta gde to odgovara.

Ustav Republike Srbije iz 2006. godine nije postavio jasne temelje za regionalizaciju Republike Srbije po principima koje danas važe u zemljama EU. Takođe, usvojena Strategija regionalnog razvoja Republike Srbije za period od 2007. do 2012. godine nije dovoljno uvažila potrebu suštinske regionalizacije Republike Srbije koja bi se bazirala na socio-ekonomskom principu.

Lokalna samouprava u Republici Srbiji deli sudbinu svih ostalih institucija i još je u reformama. Počev od 2000. godine položaj jedinica lokalne samouprave znatno je poboljšan donošenjem Zakona o lokalnoj samoupravi ("Službeni glasnik RS", br. 9/02, 33/04, 135/04, 62/06 i 129/07), promenom odnosa centralnih vlasti prema opštinama i gradovima, kao i ostvarenim većim stepenom decentralizacije.

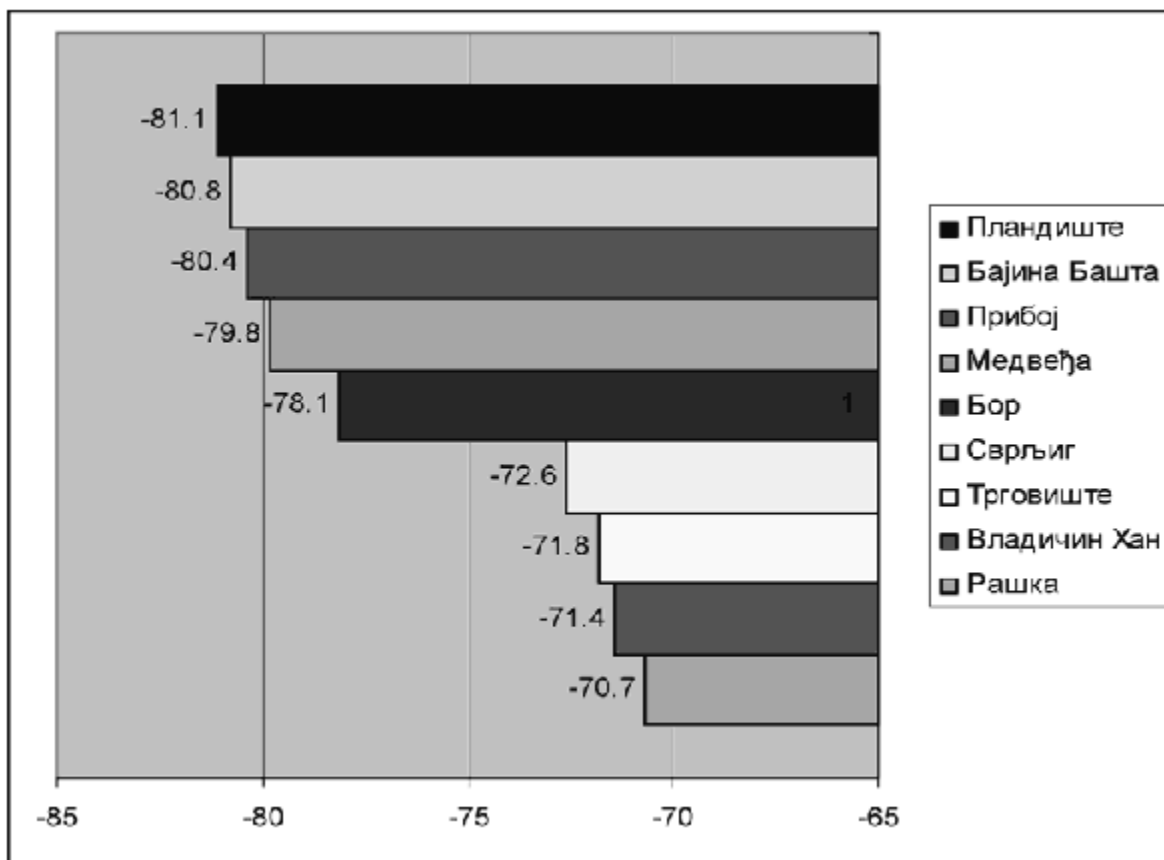
S druge strane, očekivanja od pune decentralizacije nisu u potpunosti ispunjena i reforma lokalne samouprave nije izvedena konsekventno i do kraja, čime je dovedena u pitanje funkcionalna i finansijska autonomija jedinica lokalne samouprave. Jedan od osnovnih razloga je u tome što su reforme u toj oblasti direktno uslovljene napretkom reformi u drugim oblastima (donošenje novog Ustava, reforme institucija centralne vlasti i javne administracije, borba protiv korupcije, regionalizacija Republike Srbije itd.). Drugi razlog vezan je za unutrašnje slabosti administracije na lokalnom nivou i za njenu nedovoljnu osposobljenost da sprovede reformske mere.

Sistem finansiranja lokalnih zajednica jedna je od najvažnijih oblasti za uspostavljanje uspešnog sistema planiranja razvoja, pri čemu je bitno obezbediti potrebna sredstva i utvrditi njihov raspored kada se ta sredstva dodeljuju.

Novim Zakonom o finansiranju lokalne samouprave ("Službeni glasnik RS", broj 62/06) izvesno je unapređen položaj lokalnih zajednica i obezbeđen je javan i znatno predvidljiviji okvir za finansiranje lokalnih zajednica, čime je omogućen lakši prenos daljih nadležnosti na gradove i opštine. Pored Zakona o finansiranju lokalne samouprave, Zakonom o javnom dugu ("Službeni glasnik RS", broj 61/05) i Zakonom o tržištu hartija od vrednosti i drugih finansijskih instrumenata ("Službeni glasnik RS", broj 47/06), stvoreni su uslovi da lokalne vlasti uspešno realizuju neke mere i aktivnosti koje su predviđene Strategijom lokalnog održivog razvoja i Deklaracijom o lokalnom održivom razvoju (usvojila Stalna konferencija gradova i opština 2005. godine).

Intenzivna urbanizacija i industrijalizacija u Republici Srbiji odvijale su se na štetu seoskih područja zbog snažne migracije stanovništva iz sela u gradove, gubitka velikih površina plodnog poljoprivrednog zemljišta i zbog zaostajanja u društveno-ekonomskom i kulturnom razvoju. Zbog toga što nije bilo systemske državne podrške integralnom seoskom razvoju, zaostajalo se u celokupnom društveno-ekonomskom i kulturnom razvoju, a posledica tog zaostajanja je velika migracija stanovništva iz sela u gradove i napuštanje velikih površina plodnog poljoprivrednog zemljišta, ali i drugih prirodnih resursa. Danas se seoska područja u Republici Srbiji odlikuju visokim stepenom

izdiferenciranosti u pogledu prirodnih, infrastrukturnih i drugih uslova za poljoprivrednu proizvodnju i razvoj drugih privrednih aktivnosti, potom u pogledu blizine tržišta i uslova za tržišni plasman proizvoda, kao i u pogledu veličine i morfologije naselja. Ta izdiferenciranost pokazuje se i na planu socijalnog razvoja, demografskih karakteristika, kulturoloških osobenosti, odnosa prema tradiciji, modernizaciji, životnoj sredini itd. Step en urbanizacije (udeo gradskog stanovništva) po popisu iz 1948. godine iznosio je 20,7 % da bi 2002. godine dostigao 56,4 %, sa očekivanim rastom u narednom periodu (za poređenje, ta vrednost u Rumuniji iznosi 55 %, u Mađarskoj 65 %, u Grčkoj 60 %, u Hrvatskoj 58 %).

Izvor: Republički zavod za razvoj

Slika 15. Siromašenje opština* od 1990. do 2005. godine.

* Pad nacionalnog dohotka veći od 70 %.

Postoje velike neravnomernosti u razvoju gradskih i seoskih sredina, koncentraciji stanovništva, ekonomskim aktivnostima i socijalnoj infrastrukturi u Beogradu, Novom Sadu i Nišu. Ne postoji jasno izražena politička volja da se ostvari hijerarhija mreže gradova prema modelu koji je ponudio Prostorni plan Republike Srbije, što je uslov za decentralizaciju. Veoma su neujednačene gustine naseljenosti gradova, struktura gradova je razvučena i raširena s delovima neizgrađenog zemljišta. Seoska područja su nenaseljena i marginalizovana, naročito planinska, slabo saobraćajno povezana i sa

nedovoljno izgrađenom komunalnom infrastrukturu. Po opremljenosti putevima i infrastrukturu društvenog života, seosko stanovništvo je u nepovoljnijem položaju od urbanog, pre svega zato što je trošak uspostavljanja infrastrukture po korisniku znatno viši u područjima s nižom gustinom naseljenosti, posebno u seoskim oblastima u kojima su seoska naselja mahalskog tipa. Recimo, u seoskim područjima samo 14,4 % dece pohađa predškolske ustanove, a u urbanim 45,2 % dece. Situacija ne nešto bolja na nivou osnovne škole, jer je procenat pohađanja osnovne škole u selima skoro jednak procentu u gradskim područjima (98,4 %). Udaljenost srednje škole znatno utiče na to da manje seoske dece (79,5 %) pohađa srednju školu nego gradske (87,3 %). Prema podacima istraživanja koje je sproveo UNDP, veliki procenat seoskog stanovništva nije zadovoljno kvalitetom života (50 % ispitanika). Tome najviše doprinosi to što nemaju na raspolaganju mnoge usluge, a i one koje su im dostupne nemaju zadovoljavajući kvalitet (zdravstvene i komunalne usluge, kulturni sadržaji i drugo).

Strateški ciljevi u oblasti regionalnog i lokalnog održivog razvoja obuhvataju:

- 1) decentralizaciju uz primenu savremenog koncepta regionalizacije i socio-ekonomskog pristupa;
- 2) izgradnju i jačanje novog sistema raspodele nadležnosti između različitih vertikalnih nivoa vlasti;
- 3) jačanje koncepta regionalne konkurentnosti i povezivanja;
- 4) smanjenje neravnomernosti u regionalnom razvoju; unutar regiona i između sela i grada;
- 5) razvoj, kvalitetno i neprekidno unapređenje komunalne infrastrukture;
- 6) zaštitu i korišćenje prirodnih resursa kojima gazduje jedinica lokalne samouprave u skladu s principima održivog razvoja primenom ekonomskih instrumenata;
- 7) stvaranje bolje organizovane i koordinisane lokalne vlasti, lokalne administracije i javnih preduzeća, stalna promocija uključivanja javnosti u planiranje i usvajanje principa dobre prakse i održivog razvoja u urbanističko planskoj dokumentaciji;
- 8) razvoj lokalne ekonomije na osnovu raspoloživih prirodnih resursa i mera za podršku promocije održivog korišćenja resursa;
- 9) institucionalno jačanje lokalne samouprave i podizanje nivoa znanja izabranih i postavljenih lica zaposlenih u opštinskim upravama;
- 10) promovisanje razvoja lokalnog menadžmenta za održivi razvoj putem izrade lokalnih strateških i razvojnih planova;
- 11) policentričan razvoj mreže naselja i stvaranje urbanih regija s mrežom srednjih i malih gradova i seoskih naselja.

U oblasti lokalnog održivog razvoja prioritet Republike Srbije jeste uspostavljanje sistema prava na ostvarivanje lokalne samouprave koji pripada građaninu i koji je kompatibilan sa zakonodavstvom EU i sistemima lokalne samouprave u EU i zemljama u okruženju; vraćanje zakonskog prava na posedovanje imovine lokalnim samoupravama. Takođe, prioritet je i obezbeđenje preduslova za ostvarivanje održivih sopstvenih izvora prihoda lokalne samouprave u Republici Srbiji kojima će se finansirati javni poslovi neophodni za zadovoljenje osnovnih zajedničkih potreba i interesa građana, osposobljavati lokalne samouprave da uz punu i suštinsku participaciju građana razvijaju svoje strateške planove održivog razvoja i uspešno ih sprovedu. Sopstvenim prihodima omogućiće se lokalnim samoupravama da ulaze u koncesione i ostale finansijske aranžmane radi izgradnje i održavanja komunalne infrastrukture.

Prioritet za rešavanje problema urbanog i ruralnog razvoja jeste reforma postojećeg nacionalnog zakonodavstva u skladu s novom generacijom evropskih dokumenata održivog prostornog razvoja i sa zakonodavstvom i praksom u EU i njeno sprovođenje u oblasti planiranja i izgradnje, a uz to i dosledna primena Zakona o strateškoj proceni uticaja na životnu sredinu ("Službeni glasnik RS", broj 135/04) i unapređenje njegovog sprovođenja i jačanje institucija u oblasti planiranja i zaštite životne sredine na nacionalnom i lokalnom nivou. Neophodno je uspostaviti sistem praćenja promena u prostoru i izveštavanja o njima, sprovoditi prostorne i urbanističke planove i povećati nivo investiranja u informacione tehnologije u organima za urbanizam i prostorno planiranje na nacionalnom i lokalnom nivou, uključujući i seoska područja koja su danas u velikoj meri izolovana. Potrebno je, takođe utvrditi efikasniji sistem finansiranja izrade prostornih i urbanističkih planova, naročito u siromašnim opštinama. Pošto problem legalizacije još nije rešen, treba preispitati model finansiranja legalizacije nelegalno izgrađenih objekata.

10. Informisanje javnosti i njeno učešće u odlučivanju

Učešće javnosti u odlučivanju sastoji se iz četiri komponente: participacija u planiranju, odlučivanju, sprovođenju i kontroli; kreativna i aktivna saradnja javnog, privatnog i civilnog sektora; najšire shvaćena društvena i politička saradnja i saglasnost i pristup javnosti podacima i dokumentima, uz aktivno učešće javnog servisa, nacionalnih, regionalnih i lokalnih medija u informisanju javnosti da bi se razumeo održivi razvoj i stanje u oblasti životne sredine.

Država ima veoma važnu ulogu u uspostavljanju osnova za učešće javnosti u odlučivanju o održivom razvoju. Njena uloga je da promoviše i pokreće učešće javnosti, da podržava i stimuliše učešće javnosti i da javnost ne samo stručno i organizaciono podržava već i da je finansijski pomaže. Vlada kao izvršni organ vlasti pozitivno utiče na lokalne organe uprave da uspostave sistem zajedničke odgovornosti. Uloga države i javne uprave u uspostavljanju i unapređivanju učešća javnosti u odlučivanju određena je međunarodnim konvencijama i domaćim zakonodavstvom. Vlada je utvrdila decembra 2007. godine Predlog zakona o potvrđivanju Konvencije o dostupnosti informacija, učešću javnosti u donošenju odluka i pravu na pravnu zaštitu u pitanjima životne sredine (Arhuska konvencija) kao jedan od evropskih standarda učešća javnosti u procedurama vezanim za zaštitu životne sredine. Osim toga, usvojen je Zakon o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja i izabran Poverenik za informacije od javnog značaja, ali čini se da neki nosioci javnog odlučivanja (na svim nivoima vlasti i javne uprave)

imaju otpor da se taj zakon sprovede i da se postupa po nalogu Poverenika za informacije od javnog značaja.

Civilni sektor u Republici Srbiji uglavnom ima problema sa finansiranjem. Država nedovoljno stimuliše organizacije civilnog sektora i ne tretira ih kao ravnopravne aktere u političkom procesu. Sama udruženja u Republici Srbiji nedovoljno su aktivna, pa ima malo ekoloških inicijativa koje potiču od civilnog sektora. S druge strane, pojačano je interesovanje udruženja i uopšte civilnog sektora za pitanja zaštite i unapređivanja životne sredine, kao i interesovanje lokalne samouprave za povezivanje s nevladinim sektorom.

Uloga medija u informisanju javnosti jeste da daju jasne, verodostojne i istinite informacije o svim procesima održivog razvoja i o stanju životne sredine u Republici Srbiji, kao i da podstiču javnost na to da učestvuje u planiranju, primeni i kontroli sprovođenja nacionalnih i lokalnih planova. Ta uloga sredstava informisanja određena je Zakonom o javnom informisanju, Međunarodnim načelima profesionalne etike u novinarstvu (načela 1, 2 i 5) i etičkim kodeksom Udruženja novinara Srbije (UNS), Nezavisnog udruženja novinara Srbije (NUNS) i Etičkim kodeksom elektronskih medija.

Izveštavanje o procesima održivog razvoja i životnoj sredini nije dovoljno zastupljeno u medijima, što je rezultat nezainteresovanosti medija, nedovoljnih stručnih znanja i svesti o neophodnosti izveštavanja o strateškim temama i relevantnim problemima. Prilozi i specijalizovane emisije se ne prikazuju u udarnim (gledanim) terminima, nisu redovni delovi programskih šema i sadržaja elektronskih medija i štampe. Strateški važne razvojne oblasti najčešće nisu ni jasno definisane uređivačkom politikom medija. Veoma često je rečnik koji se koristi previše stručan i nije razumljiv za većinu stanovništva. Razloge za takvo stanje treba tražiti u nedovoljno izgrađenoj ekološkoj svesti novinara i urednika medija, slaboj saradnji redakcija sa civilnim sektorom, ali i u nedovoljnoj spremnosti organa vlasti da o ekološkim problemima javno govore. Pošto nema odgovarajućih oblika neformalnog školovanja novinara (seminari, radionice, obuke) iz oblasti zaštite životne sredine i održivog razvoja, samo povremeno u organizaciji pojedinih nevladinih organizacija, treba šire uključiti državne organe u takve aktivnosti. Ipak, čini se da raste interesovanje medija za izveštavanje o stanju životne sredine, ali i za probleme koji su u vezi sa širim aspektima održivog razvoja. To je s jedne strane u vezi s porastom praćenja tema koje se odnose na klimatske promene u inostranim medijima, a s druge strane u vezi s porastom medijskih sloboda u državi.

Na učešće javnosti u odlučivanju uopšte, a posebno u oblasti zaštite životne sredine najviše negativno utiče to što građani nemaju iskustva i znanja o tehnikama i metodama učešća u odlučivanju, ali i to što nisu dovoljno izgrađeni mehanizmi i procedure učešća javnosti u odlučivanju (na primer, javnosti se ostavlja veoma kratak rok da se upozna s predlozima nekih propisa, akata i planova; pojedini planovi, mere, postupci nisu objavljeni i nisu predstavljeni javnosti, odnosno nisu dostupni javnosti što takođe utiče na smanjivanje učešća javnosti u odlučivanju). S druge strane, građani Republike Srbije smatraju da svoja prava u odlučivanju ostvaruju u oblicima političke demokratije, odnosno preko političkih partija na izborima, što ih na neki način koči da učestvuju u odlučivanju i na drugi način, pre svega na državnom nivou. Posle 2000. godine primetno je da se građani sve više interesuju za rešavanje komunalno-ekoloških problema, kao i za rešavanje problema izazvanih komunalnom izgradnjom (pretvaranje zelenih površina u stambene).

Strateški ciljevi u oblasti informisanja i učešća javnosti obuhvataju:

- 1) afirmaciju proekološkog mišljenja i svesti o održivom razvoju među građanima i u organizacijama civilnog društva i u medijima;
- 2) promovisanje dijaloga među proekološki usmerenim udruženjima i ekološkim pokretima i drugim građanskim inicijativama;
- 3) izgradnju institucija javne uprave i lokalne samouprave za podršku građanima, udruženjima, ekološkim pokretima i drugim oblicima građanskih inicijativa; saradnju s lokalnim vlastima u pristupu informacijama, učešću javnosti u odlučivanju i pristupu pravosuđu u oblasti zaštite životne sredine;
- 4) povezivanje proekoloških i drugih udruženja i građanskih inicijativa u jedinstvenu mrežu;
- 5) motivisanje građana da učestvuju u odlučivanju i ostvarivanju prava na informacije o stanju životne sredine na lokalnom nivou;
- 6) aktivno uključivanje medija u problematiku održivog razvoja i zaštite životne sredine, obrazovanje novinara i jasna uređivačka koncepcija, kako javnog radiodifuznog servisa tako i ostalih medija u informisanju o strateški važnim segmentima održivog razvoja i ekologije radi postizanja opšteg razvoja.

Prioritet Republike Srbije u oblasti informisanja i učešća javnosti u odlučivanju jeste stvaranje mogućnosti za dijalog i zajedničko odlučivanje, u skladu sa odredbama Arhuske konvencije. Održivi razvoj zahteva ostvarivanje takvog sistema kojem će cilj biti podizanje nivoa ekološke svesti, ekološkog znanja i ekološke odgovornosti svakog građanina i svake društvene grupe. Odgovornost mora da postoji bez obzira na to da li se radi o direktnom ili indirektnom učešću u izgradnji održivog razvoja, odnosno u koncipiranju ili primeni Strategije. Takvo okruženje se može izgraditi putem različitih programa u kulturi i obrazovanju koji promovišu održivi razvoj i zaštitu životne sredine; jačanjem sistema informisanja i dostupnosti informacija o značaju pojedinih mera, planova i akcija; jačanjem odgovornosti za održivi razvoj (upoznavanje sa alternativnim izvorima energije, načinima uštede energije u domaćinstvima, značaju recikliranja itd.) i jačanjem kapaciteta vaninstitucionalnih subjekata društvenog života (nevladinih organizacija, ekoloških pokreta, različitih građanskih inicijativa i samih građana) i neprekidnim angažovanjem medija. Što se tiče države, ona mora biti otvorena, tehnički i kadrovski spremna za sve vrste širokog društvenog učestvovanja u tom dijalogu. Treba izgraditi takav sistem učešća javnosti u odlučivanju koji će se sastojati iz četiri komponente: učešća u planiranju, odlučivanju, sprovođenju planova i kontroli njihovog sprovođenja; kreativne i aktivne saradnje javnog, privatnog i civilnog sektora; najšire shvaćene društvene i političke saradnje i saglasnosti uz aktivnu, definisanu vitalnu ulogu i odgovornost medija; pristupa javnosti podacima i dokumentima.

V ŽIVOTNA SREDINA I PRIRODNI RESURSI

Jedan od nacionalnih prioriteta za dostizanje održivog razvoja u Republici Srbiji odnosi se na zaštitu i unapređenje životne sredine i racionalno korišćenje prirodnih resursa. To

podrazumeva integraciju i usaglašavanje ciljeva i mera svih sektorskih politika, harmonizaciju nacionalnih propisa sa zakonodavstvom EU i njihovu punu primenu. Od prioritetne važnosti je usvajanje i sprovođenje nacionalnog programa zaštite životne sredine uz odgovarajuće akcione planove, kao i usvajanje i primena nacionalne strategije održivog korišćenja resursa i dobara (intersektorskog strateškog dokumenta koji se realizuje putem planova, programa i osnova za svaki pojedinačni prirodni resurs ili dobro) koje donosi Vlada. Usvajanje i primena nacionalne strategije održivog korišćenja resursa i dobara uticaće na smanjenje pritiska na prirodne resurse. Da bi politika životne sredine postala sastavni deo ostalih sektorskih politika, posebno sektora prostornog i urbanističkog planiranja, treba jačati kapacitete za primenu strateške procene uticaja na životnu sredinu politika, planova i programa, u skladu sa zakonom. Usvajanje strategije prostornog razvoja Republike Srbije jedan je od prioriteta. Potrebno je dalje jačanje kapaciteta ministarstva nadležnog za zaštitu životne sredine, Agencije za zaštitu životne sredine i Fonda za zaštitu životne sredine, kao i ostalih institucija relevantnih za zaštitu životne sredine i korišćenje prirodnih resursa.

Takođe, neophodno je ugraditi planove akcije u programska dokumenta svih ekonomskih resora, a posebno poljoprivrede, šumarstva, vodoprivrede, ribarstva, rudarstva i drugih, čije je funkcionisanje i razvoj direktno povezano sa eksploatacijom prirodnih resursa. Neophodno je usvojiti specijalizovane programe i mere, koje će omogućiti aktivniju ulogu pojedinih resornih ministarstava u održivom razvoju ekonomske oblasti za koju su nadležni (na primer, agroekološki programi).

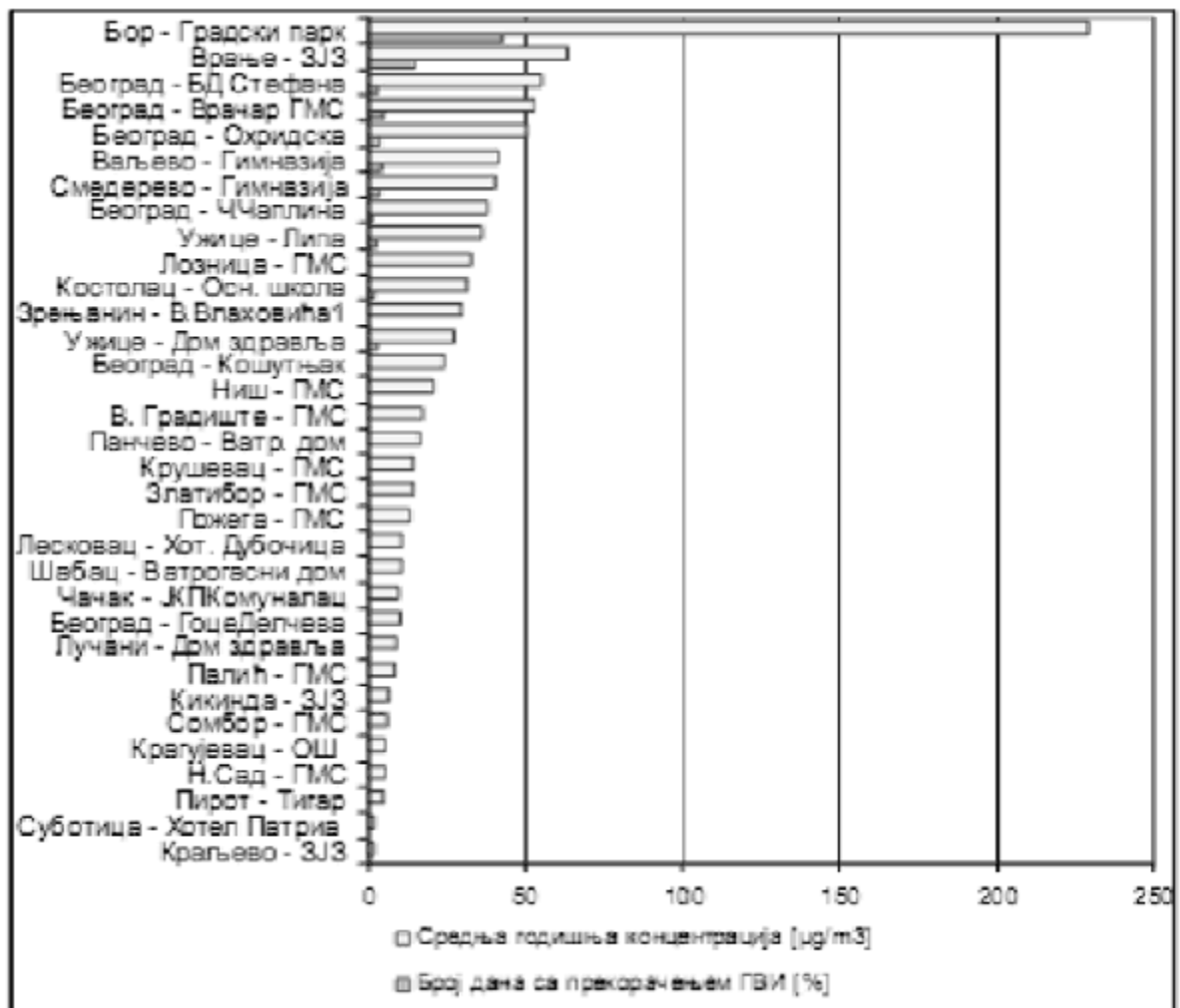
Razvoj čistijih tehnologija, povećanje energetske efikasnosti i korišćenje obnovljivih izvora energije, svakako će uticati na smanjenje zagađenja životne sredine. Najveći potencijal za povećanje energetske efikasnosti je smanjenje potrošnje toplotne energije (po procenama za više od 50 %) poboljšanom izolacijom u zgradama i smanjenjem broja domaćinstava koja koriste električnu energiju za grejanje. Veliki potencijal za poboljšanje energetske efikasnosti postoji i u industrijskom sektoru. Energetska efikasnost u industriji trostruko je niža od svetskog proseka, a neproporcionalno je visok stepen stvaranja industrijskog otpada po jedinici proizvoda i neracionalnog korišćenja sirovina. Republika Srbija sa oko 138 kg proizvedenog industrijskog otpada na 1.000 USD bruto domaćeg proizvoda spada u red zemalja s visokom intenzivnošću stvaranja otpada. Republika Srbija je jedna od poslednjih država u Evropi u kojoj se koristi olovni benzin. Uz to Republika Srbija ima izuzetno lošu modalnu strukturu transporta, uočljiv je nekontrolisan rast drumskog saobraćaja, propadanje mreže železničkih pruga, posebno sekundarne. Promovisanje obnovljivih izvora energije zahteva uvođenje podsticajnih mera, što će ohrabriti privatne investicije u energetski sektor i ojačati konkurentnost u energetici i ekonomiji uopšte.

1. Prirodni resursi

1.1. Vazduh

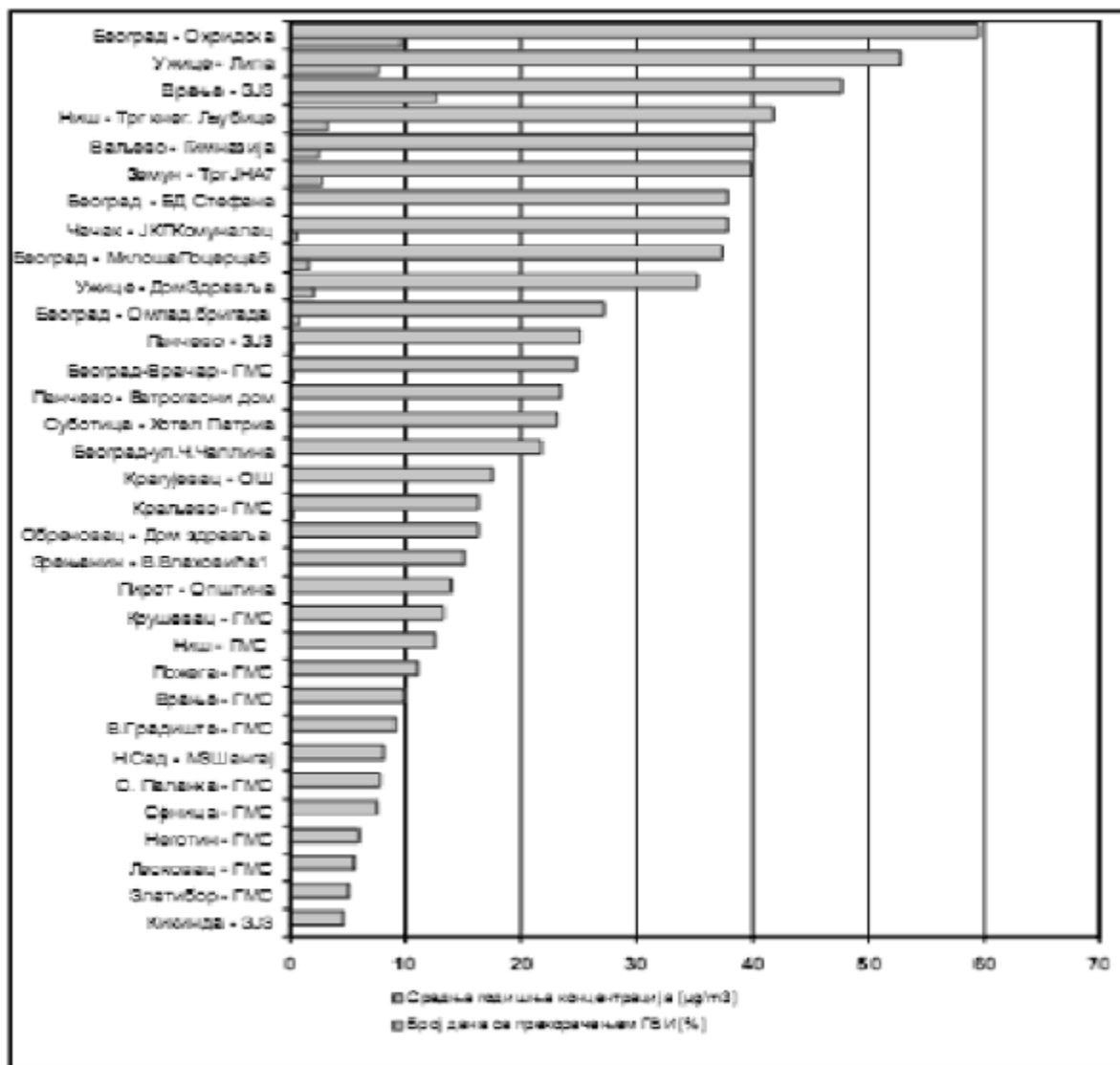
Kvalitet ambijentalnog vazduha u gradskim sredinama uslovljen je emisijama SO₂, NO_x, CO, čađi i praškastih, organskih i neorganskih materija koje potiču iz termoenergetskih postrojenja, industrije, saobraćaja, sagorevanja u individualnim kotlarnicama itd. Veliki zagađivači su termoenergetska postrojenja u Obrenovcu, Kolubari i Kostolcu, rafinerije u Pančevu i Novom Sadu, hemijska industrija i metalurški kompleksi u Pančevu, Kruševcu, Šapcu, Boru i Smederevu. Kao rezultat koncentrisanosti petrohemijskih i

рафинеријских комплекса и азотаре у Панчеву, долази до кумулативног загађења ваздуха. Квалитет ваздуха у градовима условљен је и порастом броја моторних возила и индустријском производњом, као и врстом и бројем извора загађивања. Велико загађење ваздуха потиче и од коришћења бензина с додатком олова и дизела с високим процентом сumpора. Измерене средње годишње вредности олова у амбијенталном ваздуху Београда и Ниша више су 2-9 пута од дозвољене средње годишње вредности имисије за насељена места ($1,0 \mu\text{g}/\text{m}^3$). У Бору и Београду у протеклих десет година годишњи лимит амбијенталних концентрација за SO_2 био је стално изнад граничних вредности.

Izvor: Agencija za zaštitu životne sredine, 2007.

Slika 16. Srednja godišnja koncentracija ($\mu\text{g}/\text{m}^3$) SO_2 i broj dana s prekoračenjem граничних вредности имисије 2006. године.

Izvor: Agencija za zaštitu životne sredine, 2007.

Slika 17. Srednja godišnja koncentracija ($\mu\text{g}/\text{m}^3$) HO_2 i broj dana s prekoračenjem graničnih vrednosti imisije 2006. godine.

Identifikovani uzroci problema su: propisi u oblasti emisije i imisije nisu usklađeni s direktivama EU; otpadni gasovi se ne prečišćavaju ili je niska efikasnost postojećih uređaja za prečišćavanje u industrijskom i energetskom sektoru; koriste se zastarele tehnologije s niskom energetskom efikasnošću; nema podsticajnih mera za smanjenje emisije; nema racionalnog upravljanja saobraćajnim sistemima; vozila koja učestvuju u saobraćaju se ne održavaju i ne kontrolišu na odgovarajući način i kvalitet motornog goriva je loš.

Osnovni zadatak je očuvanje i poboljšanje kvaliteta vazduha gde god je to moguće (posebno u gradovima i u blizini velikih termoenergetskih i industrijskih postrojenja). U skladu s tim, utvrđeni su osnovni sektorski ciljevi:

- 1) usklađivanje nacionalnih propisa koji se odnose na kvalitet vazduha i emisije u vazduh sa zakonodavstvom EU i usvajanje i sprovođenje međunarodnih sporazuma koji se odnose na zaštitu vazduha;
- 2) smanjenje zagađenja vazduha koje potiče iz energetike i industrije;
- 3) poboljšanje kvaliteta goriva i postepeno izbacivanje iz upotrebe olovnog benzina i dizela s visokim sadržajem sumpora;
- 4) unapređenje sistema praćenja kvaliteta vazduha u gradovima i povećanje kapaciteta laboratorija za ispitivanje kvaliteta vazduha;
- 5) unapređenje pristupa javnosti informacijama o kvalitetu vazduha i podizanje javne svesti.

Neophodno je doneti zakon o zaštiti vazduha kojim će se postaviti osnove upravljanja kvalitetom vazduha, odgovarajuća podzakonska akta koja će propisati granične vrednosti u oblasti emisije i kvaliteta vazduha i izraditi katastar zagađivača. Takođe, neophodno je uspostaviti državnu mrežu za automatsko praćenje kvaliteta vazduha, u skladu sa zahtevima direktiva EU u pogledu indikatora kvaliteta vazduha i metoda merenja. Potrebno je usvojiti nacionalni program za klimatske promene i akcioni plan za zaštitu vazduha kao podršku sprovođenju nacionalnom programu zaštite životne sredine nakon njegovog usvajanja. Neophodno je ratifikovati ključne međunarodne sporazume koji su u vezi sa prekograničnim zagađivanjem vazduha. Potrebno je uvesti diferencirane naknade na cenu olovnog i bezolovnog benzina i potpuno prestati koristiti olovno gorivo do 2010. godine imajući u vidu programe zaštite životne sredine. Prihodi od naknade bi se namenski koristili za stvaranje odgovarajućih tržišnih uslova za brži prelazak na bezolovni benzin. Potrebno je formirati nacionalnu laboratoriju za vazduh i vodu.

1.2. Vode

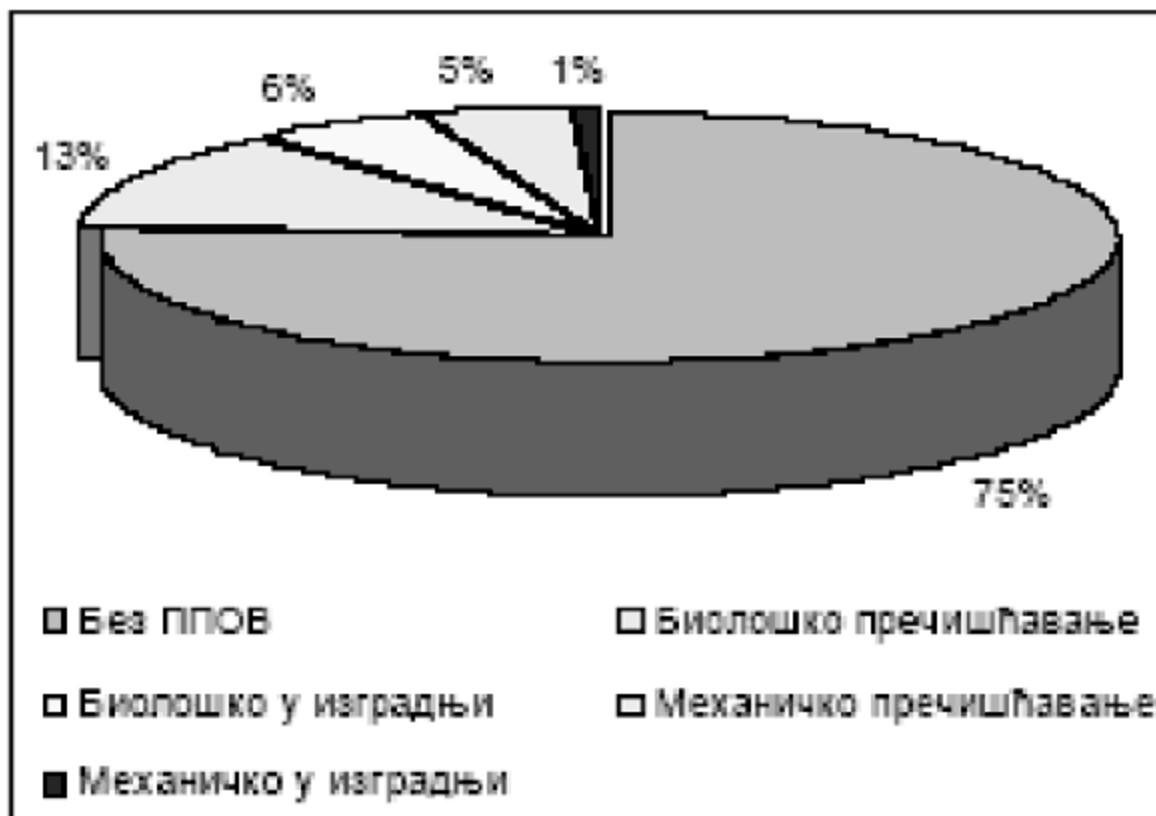
Republika Srbija raspolaže dovoljnim količinama vode za zadovoljavanje svojih potreba, ali samo ako ih racionalno koristi i štiti od slučajnog ili namernog zagađivanja. Složena geološka građa i povoljni hidrogeološki odnosi stvorili su na teritoriji Republike Srbije značajno bogatstvo u mineralnim i termomineralnim vodama. Po gustini tih voda i raznovrsnosti u njihovim fizičkim i hemijskim odlikama Republika Srbija se može ubrojiti u najbogatije prostore na evropskom kontinentu. Registrovano je blizu 1.200 pojava vode; u AP Vojvodini isključivo bušotina, a južno od Save i Dunava pretežno izvora.

Izuzetno visokom temperaturom vode izdvajaju se Vranjska banja (94,1 °C na izvorima, 111 °C na ustima bušotine), Jošanička banja 77,2 °C (samoizliv), bušotine u Bogatiću 75,5 °C, Sijarinska banja 72,2 °C, kao i više od deset lokaliteta u AP Vojvodini s temperaturom vode na izlasku iz bušotine 60-82 °C.

Procenjeno je da se od registrovanih toplih voda koristi neznatan deo (oko 1% obnovljivih rezervi). Do današnjih dana korišćenje se praktično svodilo na zdravstveno-balneološke potrebe i flaširanje (stone vode), a veoma malo za toplifikaciju iako se zna da taj energetski izvor ima brojne prednosti (pre svih, ekonomske i ekološke) u odnosu na klasične energetske sirovine.

Snabdevanje vodom predstavlja prioritet u sektoru voda, čemu u prilog govori i činjenica da su ulaganja u tu oblast bila najveća. Danas u Republici Srbiji, bez AP KiM, priključak na javni sistem vodosnabdevanja ima 63 % stanovništva, što nije dovoljno, dok je lokalnim vodovodima obuhvaćeno još 14 % stanovništva. Dalji razvoj javnog sistema vodosnabdevanja predstavlja prioritet. Za snabdevanje vodom iz javnih vodovoda zahvata se iz izvorišta podzemne vode oko 500 miliona m³ godišnje, a iz izvorišta površinske vode oko 200 miliona m³ godišnje, od čega stanovništvo koristi oko 45 %, industrija i javna potrošnja oko 25 %, dok ostalih 30 % predstavlja potrošnju pri preradi vode i gubitke u mreži. Prosečna specifična potrošnja vode po stanovniku u Republici Srbiji iznosi oko 350 l na dan (za gradove oko 400, a za sela oko 80 l po stanovniku na dan). Industrija se snabdeva vodom pretežno pomoću sopstvenih sistema za zahvatanje i transport vode, koje su izgradili sami korisnici i vlasnici.

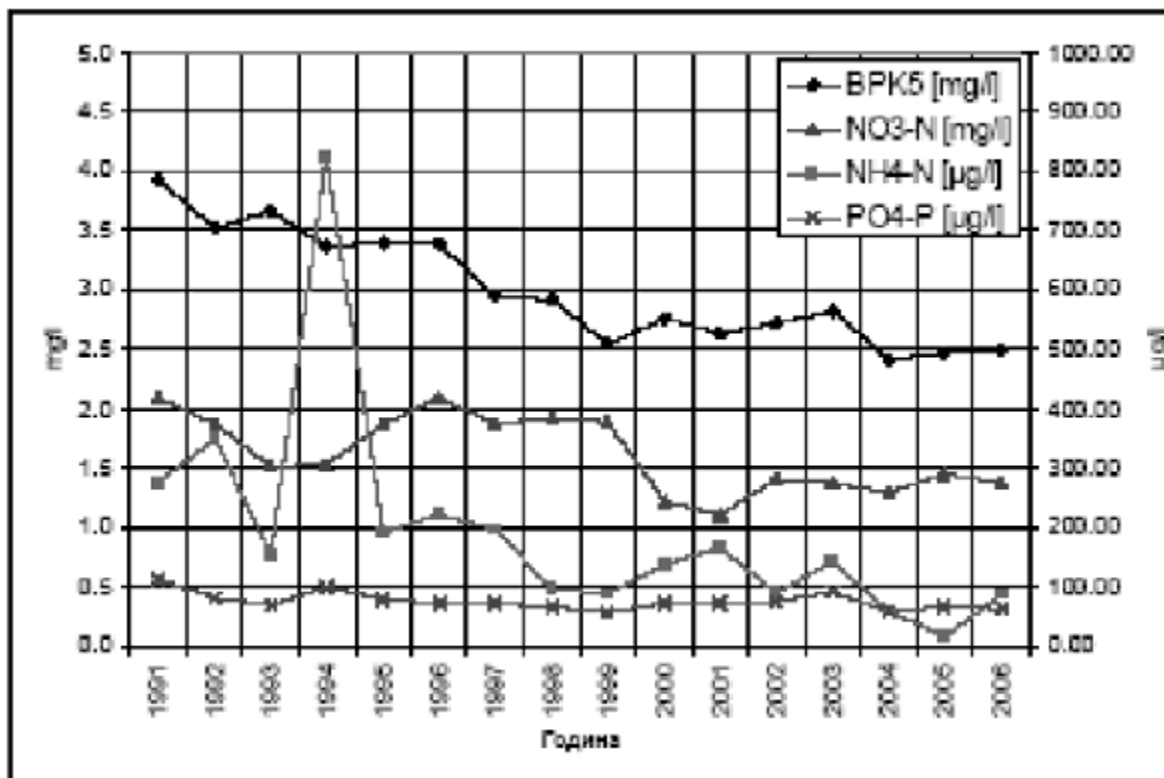
Razvoj kanalizacionih sistema znatno zaostaje za razvojem vodosnabdevanja stanovništva. Kanalizaciju ima 46 % stanovništva. Postrojenja za prečišćavanje gradskih otpadnih voda, sa ukupnim kapacitetom oko 1.000.000 ekvivalent stanovnika, izgrađena su u dvadeset osam naselja, a 2006. godine radilo je samo pet. Od ukupne količine komunalnih otpadnih voda samo 5,3 % se ispušta u recipijente sa odgovarajućim prečišćavanjem. Ocena je da difuzni izvori zagađenja učestvuju sa više od 50 % u ukupnom zagađivanju voda.

Izvor: Agencija za zaštitu životne sredine, 2007.

Slika 18. Opštine u kojima postoji postrojenje za prečišćavanje otpadnih voda (PPOV).

U prethodnom periodu nedovoljno pažnje i sredstava posvećeno je prečišćavanju otpadnih voda, što je doprinelo pogoršanju kvaliteta vodotokova, odnosno recipijenata. Opasnost predstavlja i nekontrolisano upuštanje neprečišćenih otpadnih voda u lokalne potoke i jaruge ili neadekvatne septičke jame, čime se ugrožava resurs podzemnih voda. Mere zaštite voda se retko primenjuju. Počinioce akcidentnih zagađenja nije uvek lako ustanoviti, a kazne za prekršiоce su blage. Zbog takvog odnosa prema vodi, веći broj vodotokova je u letnjim mesecima u takvom stanju da se može koristiti samo za navodnjavanje, i to ne uvek, a u nekim vodotokovima ugrožene su i flora i fauna. Pozitivni trendovi u kaznenoj politici konstatuju se u najnovijem periodu jer se protiv zagađivača preduzimaju ozbiljnije sankcije.

Izvor: Agencija za zaštitu životne sredine, 2007.

Slika 19. Trend kvaliteta vodotokova Republike Srbije od 1991. do 2006. godine.

Kao ključni problemi u sektoru voda mogu se izdvojiti: tranzicijska regulativa je i dalje dominantna u odnosu na standardizovanu regulativu, što dodatno otežava pokretanje investicionog ciklusa u privredi, pa i sektoru voda; nije u potpunosti harmonizovana zakonska regulativa sa savremenim evropskim trendovima i standardima, nema dovoljno institucionalnih i drugih kapaciteta; nije adekvatno finansiranje upravljanja vodama, cena vode i usluga je niska i nema ekonomskih podsticaja; nije dovoljan stepen priključenosti na javne sisteme za vodosnabdevanje; voda se neracionalno koristi i njen kvalitet je na pojedinim prostorima loš; kvaliteta voda u pojedinim vodotocima je loš, nije dovoljna zaštita kvaliteta voda i zaštita od voda.

Održivi razvoj podrazumeva optimalno upravljanje vodama, očuvanje i unapređenje kvaliteta voda i njihovo racionalno korišćenje.

Sektorski ciljevi održivog korišćenja vodnih resursa obuhvataju:

- 1) usklađivanje nacionalnih propisa u oblasti voda sa zakonodavstvom EU, a posebno primenu Okvirne direktive o vodama EU;
- 2) povećanje dostupnosti kvalitetne vode tako što će se sve više stanovništva priključivati na javne sisteme za vodosnabdevanje;

- 3) smanjenje gubitaka u vodovodnim sistemima;
- 4) zaštitu i unapređenje kvaliteta vode u akumulacijama koje su namenjene vodosnabdevanju;
- 5) poboljšanje kvaliteta vode u vodotocima, pre svega izgradnjom postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda i efikasnijim radom postojećih, kao i kontrolisanim korišćenjem đubriva i sredstava za zaštitu bilja;
- 6) sanaciju i remedijaciju zagađenih vodotokova;
- 7) uspostavljanje ekonomskog vrednovanja vode i usluga, primenom principa "zagađivač plaća" i "korisnik plaća";
- 8) odgovarajuću institucionalnu i teritorijalnu organizaciju sektora voda;
- 9) utvrđivanje pravnog statusa i vlasničku transformaciju vodoprivrednih preduzeća;
- 10) rešavanje problema komunalnih voda po modelu javno-privatnog partnerstva za veće gradove, a preko državnih investicionih aktivnosti za manja naselja;
- 11) uvođenje regulatorne funkcije;
- 12) obezbeđenje učešća javnosti i uključenje korisnika u sve faze upravljanja vodama.

Donošenje novog zakona o vodama i drugih zakona kao i odgovarajućih podzakonskih akata kojima se obezbeđuje usklađivanje sa Okvirnom direktivom o vodama EU i drugim direktivama koje su u vezi s vodama, kao i stvaranje ekonomskih pretpostavki za njeno sprovođenje, predstavlja prioritetan zadatak. Najveća potreba za uvođenjem regulatorne funkcije u sektoru voda postoji u oblasti pružanja javnih usluga vodosnabdevanja i kanalisanja, a ostvarivala bi se: određivanjem standarda u pružanju javnih usluga i visine cene, merenjem i kontrolom performansi preduzeća i primenom kazni, a pre svega kontrolom smanjenja gubitaka u mreži i planom ulaganja sredstava od povećanja cena vode u obnovu infrastrukture. Potrebno je izraditi poseban plan zaštite voda, čiji deo je plan za izgradnju postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda pošto se kompletira katastar (registar) zagađivača i donesu propisi, odnosno standardi za njihovu konsekvantnu primenu.

Zaštita vodnih resursa detaljno je obrađena u programima za zaštitu životne sredine. Posebno značajna za oblast zaštite voda jesu sledeća planska akta: Uredba o utvrđivanju Vodoprivredne osnove Republike Srbije (koja će, u smislu usklađivanja s pozitivnom zakonskom i stručnom praksom u EU i potrebama naše države, prerasti u vodni plan Republike Srbije, sa svim relevantnim strateškim i planskim elementima u oblasti voda, uključujući i plan za sprovođenje Okvirne direktive o vodama EU), planovi upravljanja vodama na vodnim područjima, strategija razvoja i korišćenja geoloških resursa Republike Srbije (koja će urediti i hidrogeološka istraživanja podzemnih voda). Postojeće ekonomske instrumente, odnosno naknade za korišćenje voda, treba uskladiti sa naknadama u okruženju. Takođe potrebno je uvesti diferencirane i selektivne naknade za ispuštanje otpadnih voda iz naselja i industrije i formirati nacionalnu laboratoriju za vazduh i vodu.

Pošto aluvijalne izdani predstavljaju potencijalno najznačajnija izvorišta za vodosnabdevanje stanovništva (oko 70 % ukupno ocenjenog potencijala podzemnih voda), treba ih zaštititi i očuvati da bi se održali uslovi prihranjivanja. To se može postići preduzimanjem odgovarajućih mera, na bazi relevantne regulative, ograničavanjem ili zabranom aktivnosti kojima se može narušiti vodni režim (eksploatacija šljunka i peska, izgradnja građevinskih i drugih objekata, skladištenje opasnih materija, prekomerna upotreba đubriva i pesticida i sl.). Odgovarajuće mere treba preduzeti i na ostalim područjima značajnim za snabdevanje vodom.

Očekivani porast industrijske proizvodnje u našoj zemlji pratiće određeno povećanje potrošnje vode. To povećanje se mora kontrolisati, tj. obavezno se mora smanjiti specifična potrošnja vode po jedinici proizvoda tako što će se uvesti savremene tehnologije, sistemi za recirkulaciju i smanjiti negativan uticaj na životnu sredinu. Pošto to zahteva viši nivo ekonomskog razvoja društva, masovniju zamenu tehnologija i primenu mera štednje vode, realno se može ostvariti tek posle 2015. godine. Racionalizacija potrošnje vode u industriji obezbeđuje se i odgovarajućom pravnom regulativom, kroz uvođenje standarda emisije zagađenja i drugih administrativnih mera koje na dugi rok utiču na stagnaciju pa čak i opadanje potrošnje vode. S obzirom na njihov značaj, treba ubrzati aktivnosti na ovom planu.

Pored prethodnih mera, značajno je i da buduća zahvatanja vode za potrebe industrije budu, gde god je to moguće, usmerena na površinske vode, uz obezbeđenu kontrolu količine zahvaćene i ispuštene vode i njenog kvaliteta.

Gradovi, privredni i infrastrukturni sistemi u Republici Srbiji smešteni su uglavnom u rečnim dolinama, pa je zaštita postojećih i planiranih objekata i sistema od poplava i drugih štetnih uticaja vodotokova preduslov za održivo korišćenje voda (snabdevanje stanovništva i industrije, navodnjavanje, proizvodnja hidroenergije, ribogojstvo). To podrazumeva da gde god je moguće treba izbeći izgradnju novih objekata i sistema u plavnim zonama.

Za postizanje planiranih ciljeva održivog korišćenja i zaštite voda, najznačajnija je uloga države, koja će morati da, prvenstveno zakonskom regulativom, obezbedi uslove za dugoročnu makroekonomsku stabilnost i sigurnost uloženog privatnog kapitala.

1.3. Zemljište

Udeo poljoprivrednog zemljišta na teritoriji centralne Srbije iznosi 60,2 %, a na teritoriji AP Vojvodine 82 %. U strukturi poljoprivrednog zemljišta, po kategorijama korišćenja, evidentno ima mnogo obradivih površina (83 %). U proteklih petnaest godina udeo poljoprivrednog zemljišta je smanjen za 10,6 %, dok je udeo obradivog poljoprivrednog zemljišta smanjen za 10 %. Prema načinu korišćenja poljoprivrednog zemljišta, procentualno, najviše je nestalo vinograda 20,7 %, a najmanje je nestalo ribnjaka, trstika i bara 2,5 %. Po površini, najviše je nestalo pašnjaka 179.036 ha, ili 18 % u proteklih petnaest godina. Važno je istaći da površina pod oranicama i baštama u Republici Srbiji iznosi 3.355.000 ha što čini 79 % ukupnog obradivog zemljišta. Tome treba dodati i oko 312.000 ha pod voćnjacima i vinogradima i 587.000 ha pod livadama. Ne obrađuje se oko 855.000 ha (pašnjaci, trstici, bare i ribnjaci).

Faktori smanjenja i degradacije poljoprivrednog zemljišta u Republici Srbiji su: širenje naselja, industrijski, rudarski, energetski i saobraćajni objekti, vodna erozija, eolska erozija, zaslaničivanje zemljišta, gubitak hranljivih elemenata, hemijsko zagađenje od bioindustrijskih izvora, mehaničko zbijanje zemljišta prilikom obrade teškim mašinama, zabarivanje zemljišta, poplave, gubitak plodnosti i dr.).

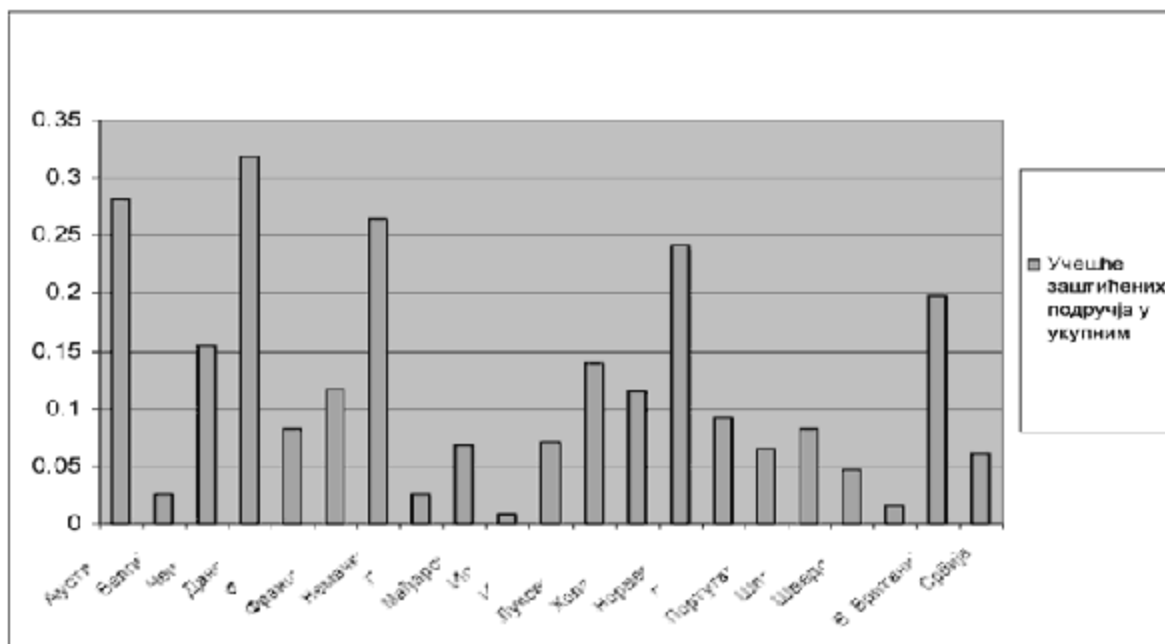
Strateški ciljevi održivog korišćenja zemljišta obuhvataju:

- 1) usklađivanje zakonodavnih akata koji su u vezi s korišćenjem i zaštitom zemljišta sa zakonodavstvom EU;
- 2) sprečavanje daljeg gubitka zemljišta i očuvanje i poboljšanje njegovog kvaliteta, posebno industrijskim, rudarskim, energetskim, saobraćajnim i ostalim aktivnostima;
- 3) zaštitu od degradacije i promene namene zemljišta, kao i uređenje poljoprivrednog zemljišta.

Da bi se ovi ciljevi ostvarili, potrebno je: uskladiti postojeće propise sa zakonodavstvom EU i UN o korišćenju zemljišta i zaštiti životne sredine; utvrditi i izabrati parametre kvaliteta zemljišta koji će se primenjivati pri praćenju i kontroli plodnosti; izraditi mreže kontrole plodnosti zemljišta, osnažiti institucije koje će se baviti zaštitom, uređenjem i korišćenjem poljoprivrednog zemljišta i formirati laboratoriju na nacionalnom nivou koja će se baviti zemljištem i mineralnim resursima. Neophodno je formirati bazu podataka o zemljištu i zemljišnim parcelama. Baza podataka bi bila rezultat dosadašnjih istraživanja u toj oblasti, ali i stalnog praćenja za koji bi bile zadužene određene postojeće stručne institucije koje se bave korišćenjem i kontrolom kvaliteta zemljišta.

1.4. Biodiverzitet i zaštita prirode

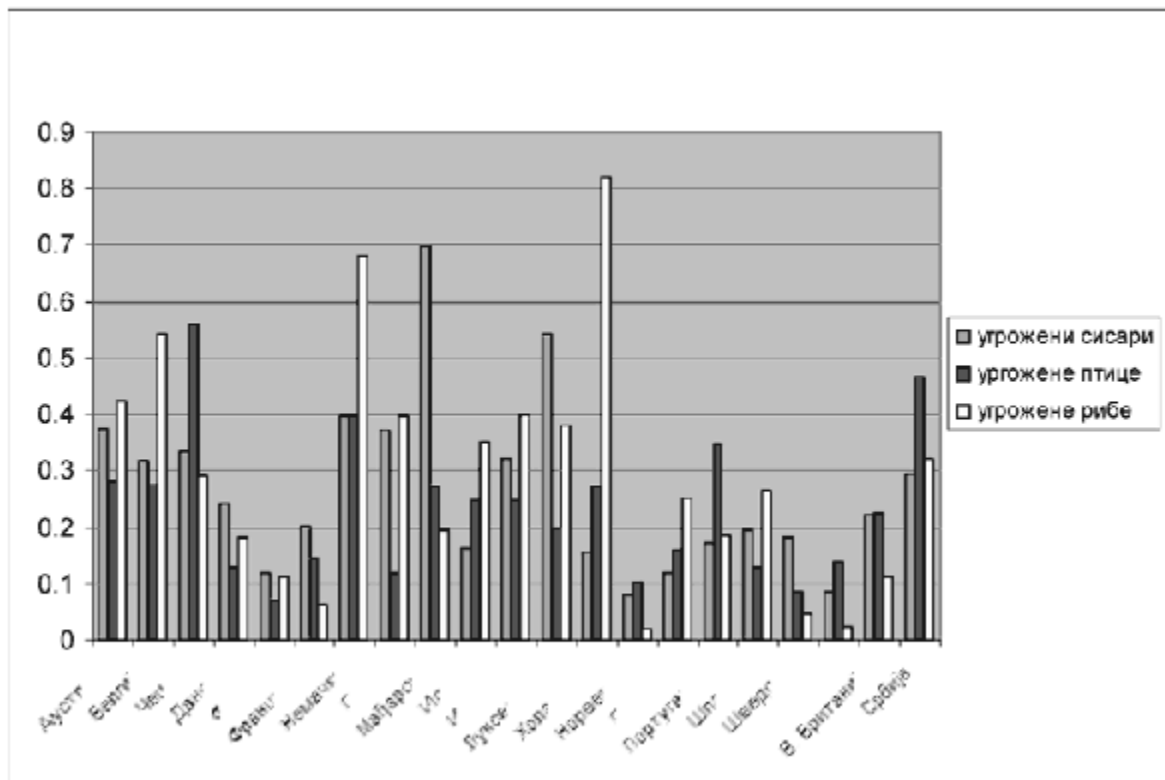
Opšta karakteristika biološke raznovrsnosti u Republici Srbiji je veliki genetički, specijski i ekosistemski diverzitet, ali su biološki resursi, kako potencijalni, tako i oni koji se u većoj ili manjoj meri koriste, relativno ograničenih kapaciteta. Ukupna površina zaštićenih prirodnih dobara iznosi oko 5.427 km², što čini oko 6,14% od ukupne teritorije Republike Srbije. Prema učešću zaštićenih površina u ukupnim, Republika Srbija spada u zemlje sa srednje nižim stepenom zaštite. U Republici Srbiji je proglašeno pet nacionalnih parkova, 14 parkova prirode, 17 predela izuzetnih odlika, 72 rezervata prirode, 313 spomenika prirode (botaničkog, geološkog i hidrološkog karaktera) i 43 područja od kulturno-istorijskog značaja (prostori oko nepokretnih kulturnih dobara i znamenita mesta).

Izvor: EUROSTAT i Republički zavod za statistiku, 2007.

Slika 20. Površine zaštićenih područja

Takođe, utvrđeno je 35 područja za ptice od međunarodnog značaja (IBA), 59 međunarodno značajnih područja za biljke (IPA) i 13 međunarodno značajnih područja za leptire.

Izvor: EUROSTAT i P. Simonović, 2007.

Slika 21. Ugrožene žive vrste u ukupnom broju vrsta u Evropi.

Opšta karakteristika biološke raznovrsnosti u Republici Srbiji jeste da je ona po kvalitetu bogata, a po kvantitetu siromašna, tj. da se odlikuje srazmerno velikim genetičkim, specijskim i ekosistemskim diverzitetom, ali da su biološki resursi, potencijalni ili oni koji se u većoj ili manjoj meri koriste, relativno ograničenih kapaciteta.

Genofond u Republici Srbiji veoma je bogat, a sadrži i velik broj sorti i rasa autohtonih populacija domaćih biljaka i životinja. U Republici Srbiji poslednje decenije aktivno se sprovodi program očuvanja agrobiodiverziteta, koji podrazumeva *ex-situ* program očuvanja živog i zamrznutog biljnog i životinjskog materijala, semena, delova biljaka u kulturi tkiva i dr. (program uspostavljanja nacionalne banke gena u saradnji s naučnim i stručnim institucijama u oblasti poljoprivrede), kao i *in-situ* program očuvanja živih primeraka biljaka i životinja koje su retke ili im je ugrožen opstanak. Osnovni problemi su: nepridržavanje propisanih režima i mera zaštite biljnog i životinjskog sveta, predela i geološkog nasleđa, prvenstveno time što se neracionalno koriste prirodni resursi, što je slaba pokrivenost planskom i urbanističkom dokumentacijom i izražena protivpravna izgradnja objekata; nedovoljna ulaganja države u očuvanje i održivi razvoj najreprezentativnijih područja i ključnih vrsta biodiverziteta Republike Srbije; drastično menjanje uslova staništa, fragmentacija i/ili uništavanje prirodnih ekosistema usled različitih oblika antropogenog uticaja; promena namene šumskog i poljoprivrednog zemljišta; ilegalno i/ili nestručno sakupljanje pojedinih komercijalnih vrsta (pečurke, lekovito bilje itd.); nedovoljno sprovođenje propisa od strane nadležnih inspeksijskih

službi; nedovoljna podrška za držanje ekonomski neisplativih primitivnih rasa, vrsta, sorti i sojeva domaćih životinja i gajenih biljaka u ambijentu stalne modernizacije rasnog i sortnog sastava, što dovodi do smanjenja raznovrsnosti genetičkog materijala u poljoprivredi pod pritiskom tržišta.

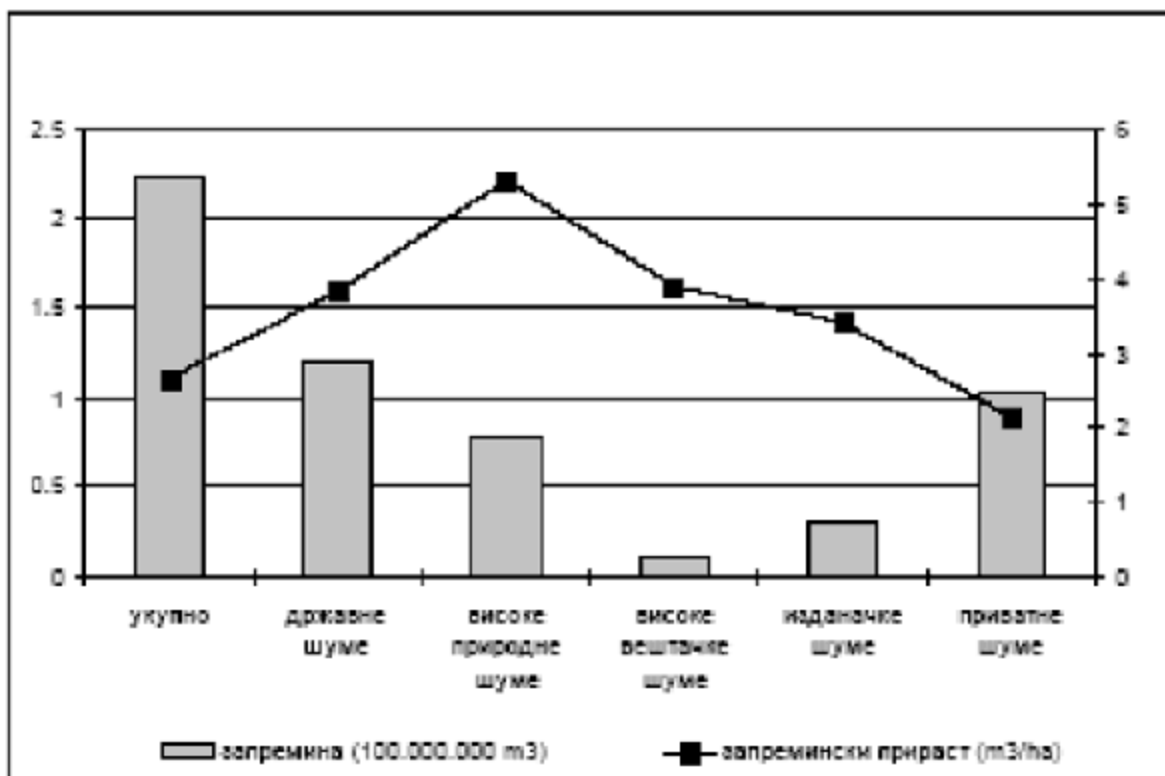
Sektorski ciljevi obuhvataju:

- 1) donošenje zakona o zaštiti prirode i ratifikacija međunarodnih ugovora;
- 2) izradu nacionalne strategije održivog korišćenja prirodnih resursa i dobara;
- 3) izradu nacionalne strategije i akcionog plana očuvanja biodiverziteta;
- 4) povećanje površina zaštićenih prirodnih dobara do 10 % teritorije Republike Srbije, tj. proširenje mreže zaštićenih područja, uspostavljanje ekoloških koridora i mreže ekološki značajnih područja;
- 5) uspostavljanje efikasnog sistema biomonitoringa;
- 6) uspostavljanje informacionog sistema o živom svetu i drugim prirodnim vrednostima Republike Srbije;
- 7) popis biološke raznovrsnosti u Republici Srbiji;
- 8) uspostavljanje praćenja komponenata biodiverziteta;
- 9) sprovođenje efektivnih mera kontrole genetički modificovanih organizama (GMO) u skladu s praksom EU;
- 10) unapređenje metoda za održivo korišćenje genofonda i formiranje banke za očuvanje genetičkog materijala, uz povećanje podrške očuvanju genetičkih resursa, te povećanje broja subjekata i područja uključenih u poslove očuvanja.

Treba unaprediti planove upravljanja zaštićenim dobrima u skladu sa savremenim međunarodnim standardima i evropskim direktivama. Takođe, potrebno je dalje unaprediti praćenje biodiverziteta. Veoma je značajno unapređenje kapaciteta upravljača zaštićenih područja i podizanje efikasnosti merodavnih državnih organa na sprečavanju i kažnjavanju nepoželjnih i nepropisnih aktivnosti u zaštićenim i ekološki značajnim područjima.

1.5. Šume

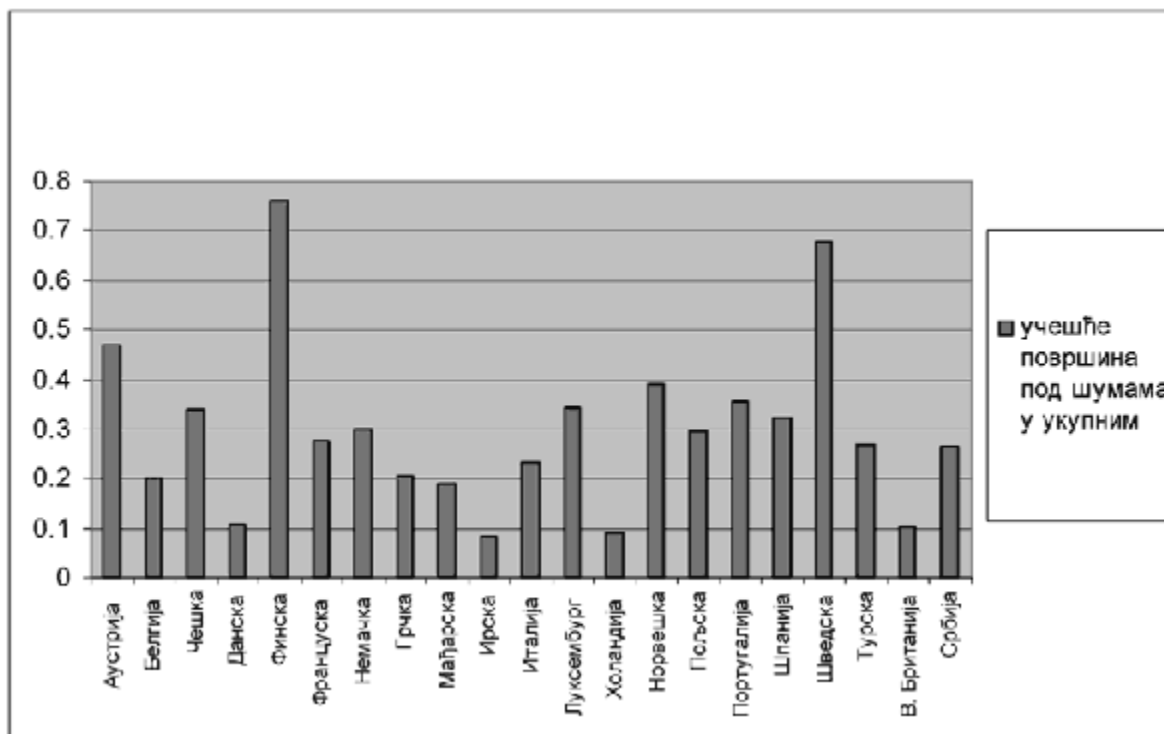
U Republici Srbiji pod šumama se nalazi oko 26,6 % teritorije, na ukupnoj površini od 2.349.720 ha. Državne šume u Republici Srbiji pokrivaju 50,2 %, a privatne 49,8 %, šume visokog porekla pokrivaju površinu 44,1 %, izdanačke šume 45,5 %, plantaže 1,6 %, a šikare i šiblji 8,8 %. Prosečna zapremina je 110 m³/ha, a prosečan tekući zapreminski prirast je 3,05 m³/ha.

Izvor: Republički zavod za statistiku, 2007.

Slika 22. Struktura zapremine i zapreminskog prirasta šuma u Republici Srbiji.

AP Vojvodina je najmanje pošumljena regija u Evropi, svega 6,4 %. Od 45 opština u AP Vojvodini, u 12 opština pošumljeno je manje od jednog procenta, a samo u pet opština pošumljenost je 15 %. Optimalna šumovitost u AP Vojvodini trebalo bi da iznosi 14,3 %, što zahteva da se podignu nove šume i zaštitno zelenilo na površini od oko 160.000 ha.

Izvor: EUROSTAT, 2007.

Slika 23. Površine pod šumama u nekim zemljama Evrope.

Osnovni problemi su sledeći: nedovoljna šumovitost, bespravne seče, neadekvatno praćenje, šumski požari itd. Prioritetne aktivnosti odnose se na: primenu Strategije razvoja šumarstva Republike Srbije; smanjenje rizika od prekomernog korišćenja šuma i postojećih faktora koji ugrožavaju šumske ekosisteme; obrazovanje i razvijanje javne svesti o značaju šuma za očuvanje i kvalitet životne sredine.

Strateški ciljevi uređenja i korišćenja šuma i šumskih zemljišta obuhvataju:

- 1) usklađivanje nacionalnih propisa iz oblasti održivog upravljanja šumama sa zakonodavstvom EU;
- 2) unapređivanje stanja šuma: prevođenjem izdanačkih šuma u visoke, melioracijom degradiranih šuma i izdanačkih šuma lošeg kvaliteta, podržavanjem prirodnog obnavljanja i zaštite šuma;
- 3) unapređenje održivog gazdovanja šumama i zaštićenim prirodnim dobrima;
- 4) povećanje površina pod šumom na 29 % teritorije Republike Srbije do 2015. godine.

Ostvarivanje osnovnih opredeljenja Strategije razvoja šumarstva Republike Srbije zahteva utvrđivanje najboljeg oblika upravljanja šumama, bez obzira na vlasništvo, kao i posebnih mera ekonomske politike. Potrebno je obezbediti zakonske i institucionalne

okvire za podršku zaštitnim funkcijama šuma tako što će se regulisati i ograničiti dosadašnja praksa gazdovanja šumama da bi se zaštitili zemljište od erozije, vodni resursi i infrastruktura. Pri izradi nacionalnih, regionalnih i lokalnih prostornih planskih dokumenata potrebno je obezbediti model međusektorske saradnje koji će uvažavati i sve funkcije šuma. Poreskim podsticajima treba pospešiti aktivnosti na proširenju teritorije pod šumama, kao i podstaći ulaganje privatnog kapitala u šumarstvo i preradu drveta, takođe stimulisati pošumljavanje degradiranog zemljišta i osnivanje energetske plantaže, povezivanjem s postojećim tržištima goriva od drvene biomase (npr. pelete, brikete i sl.). U sektoru šumarstva potrebno je organizovati šumarski savet. Vlada će podržavati i štititi sprovođenje održivog gazdovanja šumskim resursima koje podrazumeva njihovo racionalno korišćenje, povećanje, unapređenje i zaštitu uz poštovanje principa višefunkcionalnosti uz održavanje ekološke ravnoteže.

1.6. Mineralni resursi

Republika Srbija spada u red zemalja s raznovrsnim, ali ne i dovoljno bogatim mineralnim resursima. U pogledu raznovrsnosti, značajno mesto imaju energetske mineralne sirovine, pre svega ugalj, nafta i gas. Zatim slede metalne sirovine kao što su bakar, olovo, cink, antimon, nikl, a tome nizu pripadaju zlato, srebro, bizmut, kadmijum, platina, selen, molibden, titan, radijum, paladijum i drugi retki i plemeniti metali. Takođe, treba spomenuti i nemetalne mineralne sirovine s najširim primenom u industriji i građevinarstvu, poljoprivredi i zaštiti životne sredine (zeolite i dr.).

1.6.1. Metalne sirovine i industrijski minerali

Većina nalazišta metalnih sirovina ne spada u red izuzetno bogatih, ali može doprineti ekonomskom razvoju Republike Srbije. Bakar je jedna od ekonomski najznačajnijih mineralnih sirovina, a ležišta su mu koncentrisana uglavnom u delu Karpat-Balkanida u istočnoj Srbiji (borska metalogenetska zona). Bakar se eksploatiše se u ležištima s niskim sadržajem metala (0,3-0,4% bakra): Majdanpek, Veliki Krivelj, Cerovo itd. Potencijal borske metalogenetske zone procenjen je na 8 Mt bakra i 350 t zlata u porfirskoj mineralizaciji i 1,5 Mt bakra i oko 100 t zlata u mineralizaciji sulfidnih masiva. Najznačajnije područje u Republici Srbiji za rudu olova i cinka jeste kopaonička metalogenetska zona, gde ležišta formiraju kičmu metalurškog kompleksa Trepča: Stari trg, Belo brdo, Novo brdo, Ajvalija itd. Geološke rezerve rude olova i cinka procenjene su na 45 Mt rude sa sadržajem metala od 6,3 % ili 140 Mt sa sadržajem 3,0-4,5% olova i cinka. Ležišta antimona karakteristična su za Podrinje u zapadnoj Srbiji, u blizini granice s BiH, pri čemu su najznačajnija Zajača, Rujevac i Stolice. Velika koncentracija nikla je u ležištima Ruđinci i Veluća, u gornjem delu toka Morave, s rezervama procenjenim na 17 Mt i sadržajem nikla 1,15 % do 1,20 %. Na zapadu Republike Srbije ležište Mokra gora ima veliku akumulaciju feronikla (milijarda tona sa sadržajem 26,5 % gvožđa i 0,7 % nikla). Kalaj se u Republici Srbiji pojavljuje na severozapadu zemlje, kao što su lokacije Cigankulja i Iverak. Zlata ima u mnogim ležištima u Republici Srbiji. Izdvojeno je kao nusproizvod iz ležišta u timočkoj zoni, gde predstavlja dodatnu vrednost koncentratu bakra. U toj zoni se nalaze i epitermalna žična ležišta u kojima je zlato ili slobodno u kvarcu ili vezano s piritom (Lece). Ruda aluminijuma boksit ima ograničene rezerve, a vezana je za krečnjačke dinaridske terene.

Ležišta industrijskih minerala u Republici Srbiji su brojna i raznovrsna. Nesumnjiv ekonomski značaj imaju: sirovine koje su eksploatisane ili se eksploatišu (barit, dolomit,

kaolin, opekarska glina, feldspat, beli boksit, zeoliti, bentonit, keramičke i vatrostalne gline, građevinski i arhitektonski kamen, prirodni mineralni pigmenti, ekspandirajuća glina, krečnjak, gips, diatomiti, stene za petrolurgiju, magnezit, silicijumske sirovine - kvarcni pesak, kvarcit, opalski silicijum); sirovine čije su rezerve i kvalitet utvrđeni, ali do sada nisu eksploatisane (fluorit i borni minerali); sirovine sa uslovno-bilansnim rezervama (fosfati, volastonit, alunit, aluminijum-silikati, vermikulit, graniti, pirofilit) i sirovine čija ležišta mogu da se očekuju u Republici Srbiji (kamena so i liskuni).

Magnezit se vezuje za ležište Liska u zapadnoj Srbiji, s vodoravno izduženim rudnim telima od nekoliko stotina metara i dubinom koja uobičajeno prelazi 100 m. Magnezit je povezan s malim količinama dolomita, kvarca i kalcita. Blizu Bele stene, na lokalitetima Piskanja i Pobrđski potok skoro su otkrivene nove ekstenzije u kojima dominiraju borati (7 Mt sa sadržajem 35 % do 39 % borata). Vredan pomena je i novi projekat eksploatacije bazalta na lokalitetu Vrelo, u blizini Kuršumlije. Bazaltna vlakna će zameniti azbest koji ima poznate štetne efekte. Planirana godišnja proizvodnja je 2.700 t kontinualnih bazaltnih vlakana. U Republici Srbiji postoje tri aktivne cementare - Beočin (1,2 Mt godišnje), Popovac (0,8 Mt godišnje), Kosjerić (0,5 Mt godišnje). Mineralne sirovine, laporac i krečnjak, eksploatišu se u blizini cementara. Ležište Lipnica (gips) takođe je eksploatisano za potrebe industrije cementa. Feldspat, liskun i kvarc dobijaju se iz ležišta pegmatita Vidovački krš u blizini Prokuplja. Godišnja proizvodnja je 50.000 t koncentrata feldspata, 36.000 t kvarca i 14.000 t liskunskog koncentrata. Ležište kvarcnog peska Rgotina eksploatiše se na dva površinska kopa. Tuf i opalska breča u Katalencu uglavnom se koriste u industriji cementa. Ležište volastonita Jaram (ili Duboka) nalazi se na istočnoj strani kopaoničkog granodioritskog masiva. Ruda sadrži 60-70 % volastonita, 2-16 % karbonata i 4-12 % kvarca. Iako komercijalna proizvodnja još nije započeta, testovi pokazuju da je sadržaj volastonita odgovarajućeg kvaliteta.

Problemi su to što se neplanski i neodrživo koriste resursi, ne postoji analiza stanja i dosadašnjeg stepena istraženosti prirodnih resursa i dobara po vrstama, prostornom rasporedu, raznovrsnosti, obimu i kvalitetu i ne postoje bilansne kategorije.

Sektorski ciljevi obuhvataju:

- 1) usklađivanje propisa iz oblasti upravljanja resursima sa zakonodavstvom EU;
- 2) donošenje i primenu strateških dokumenata održivog korišćenja resursa i dobara;
- 3) nalaženje novih ležišta i racionalno korišćenje postojećih prirodnih resursa uz primenu čistijih tehnologija, integrisanog sprečavanja i kontrole zagađivanja;
- 4) ispitivanje validnosti zaostalih mineralnih sirovina u jalovištima i deponijama aktivnih i zatvorenih rudnika sa ekonomskog aspekta i aspekta zaštite životne sredine.

U toku je realizacija generalnog Projekta prognoze i geološko-ekonomske ocene resursa i rezervi mineralnih sirovina Republike Srbije, kao i Mineragenetske karte nemetalčnih mineralnih sirovina Republike Srbije. Potrebno je izraditi studiju o mineralima, otkriti odgovarajuće lokacije za investiranje, izvršiti seizmičke procene, kao i proceniti rizike za inženjersko-geološke procese i stvoriti geonaučne baze podataka, mapa i izveštaja. Formiran je Geološki informacioni sistem Republike Srbije, čiji je cilj digitalno arhiviranje geoloških podataka i informacija i obezbeđenje savremene i efikasne informacione

osnove za obavljanje svih aktivnosti vezanih za planiranja, projektovanja i odlučivanja u oblasti geologije, kao i objektivno sagledavanje celokupnog mineralnog blaga države i priprema određene dokumentacije po svetskim standardima. Za zemljište kao resurs postoji Institut za zemljište, a za mineralne sirovine i geoprostor kao resurs postoji Geološki institut Srbije. Potrebno je formirati nacionalne laboratorije za zemljište i mineralne resurse da bi se stvorio referentan i akreditovan izvor informacija o kvalitetu kako domaćih tako i uvezenih resursa.

1.6.2. Fosilna goriva

Lignit čini skoro 90 % energetske resurse zemlje, dok nafta i gas sačinjavaju preostalih manje od 10 %. Republika Srbija nema dovoljno rezervi uglja, a i to što ima mahom je lignit slabog kvaliteta. Nedostatak tog resursa može predstavljati značajan ograničavajući faktor razvoja energetike oslonjene na domaće resurse, s obzirom na to da su ekonomske rezerve lignita u rudnicima Kolubare (2,2 Gt) i Kostolca (700 Mt), a godišnji kapacitet eksploatacije je 37 Mt lignita. Rezerve u Kolubarskom i Kostolačkom basenu garantuju još 55 godina eksploatacije na sadašnjem nivou godišnje eksploatacije. Značajan je podatak da se samo na jednom površinskom kopu Kolubare otkopava ugalj koji učestvuje sa 32 % u proizvodnji električne energije u Republici Srbiji. Republika Srbija ne raspolaže značajnim rezervama nafte i gasa. Postojeća ležišta nalaze se u Panonskom basenu. Godišnja proizvodnja iznosi oko 0,7 Mt sirove nafte, što je oko 17 % potreba Republike Srbije, koja godišnje troši oko 4,13 Mt. Dalji pravci u sektoru nafte i gasa zavise od rezultata geoloških istraživanja za nalaženje novih ležišta i revitalizaciju postojećih. Mineralne sirovine uljnih škriljaca nisu bilansirane zbog ekonomski neizvesnih i ekološki neprihvatljivih tehnologija. Najznačajnije koncentracije urana vezane su za granitoidne komplekse Cera, Bukulje i dr.

Ključni problemi su sledeći: preveliko oslanjanje na upotrebu fosilnih goriva, disproporcija između geoloških i eksploatacionih rezervi uglja, nafte i prirodnog gasa, što ukazuje na moguće neizvesnosti u raspolaganju tim rezervama u narednom periodu.

Sektorski ciljevi obuhvataju:

- 1) eksploataciju neobnovljivih prirodnih resursa na način koji obezbeđuje najbolju dugoročnu energetske sigurnost i pri tome najmanje degradira životnu sredinu i ne ugrožava zdravlje ljudi;
- 2) nalaženje novih ležišta i održivo korišćenje neobnovljivih prirodnih resursa na najefikasniji i najracionalniji način;
- 3) primenu savremenih metoda istraživanja nafte i gasa u domaćem istražnom prostoru uz korišćenje BAT za odlaganje istražnog otpadnog materijala, modernizaciju rafinerijskih kapaciteta da bi se zadovoljili sadašnji i planirani zahtevi u kvalitetu proizvoda, distribuciji i prometu naftnih derivata uz primenu svih ekoloških propisa u oblasti prerade, distribucije i prometa naftnih derivata;
- 4) zamenu fosilnih goriva obnovljivim izvorima energije, uz određene ekonomske podsticajne mere.

Treba razviti dugoročne strategije zadovoljenja energetske potrebe, odnosno eksploatacije energetske mineralne sirovine, procene uticaja na životnu sredinu, čišćenja postojećih jalovišta (u toku je izrada katastra jalovišta tehnogenih mineralnih sirovina), dekontaminacije voda, rekonstrukcije oštećenih brana i kolektora, te oporaviti zagađeno zemljište. Za dalju eksploataciju i preradu nafte i gasa potrebno je tehnološki modernizovati postojeće energetske izvore/objekte, uvesti energetske efikasne i ekološki prihvatljive tehnologije, izgraditi nove tranzitne infrastrukturne objekte/izvore snabdevanja, izgraditi produktovode za transport naftnih derivata, uvesti sisteme za praćenje i mere za zaštitu životne sredine.

1.7. Obnovljivi izvori energije

Energija biomase sada je najznačajniji domaći energetski potencijal iz obnovljivih izvora, naglašen i u Strategiji razvoja energetike Republike Srbije do 2015. godine. Stepenn korišćenja obnovljivih izvora energije veoma je nizak, izuzev iskorišćenja velikih vodenih tokova u velikim hidroelektranama, jer su troškovi korišćenja obnovljivih izvora energije znatno viši od troškova korišćenja konvencionalnih izvora energije. Energetski potencijal obnovljivih izvora u Republici Srbiji iznosi više od 3 Mtoe godišnje, što iznosi oko 25 % godišnje potrošnje primarne energije. Potencijal biomase iznosi oko 2,4-2,6 Mtoe godišnje (tj. oko 63-80 % ukupnog potencijala), od čega oko 1,0 Mtoe čini potencijal drvene biomase (seča drveta i otpaci drvene mase pri njenoj primarnoj i/ili industrijskoj preradi), a više od 1,4 Mtoe čini poljoprivredna biomasa (ostaci poljoprivrednih i ratarskih kultura, uključujući i tečni stajnjak). U Republici Srbiji je započeta proizvodnja biodizela iz uljane repice, soje i suncokreta. Oko 0,4 Mtoe godišnje čini potencijal malih vodotokova kao vid obnovljivih izvora energije. Danas je u pogonu samo tridesetak MHE ukupne snage 35 MW. Postoji mogućnost obnove napuštenih MHE, izgradnje MHE adaptacijom vodenica, kao i revitalizacija postojećih MHE uz povećanje instalirane snage. Približno 0,2 Mtoe godišnje nalazi se u postojećim geotermalnim izvorima koji su locirani na teritoriji AP Vojvodine, Posavine, Mačve, Podunavlja i šireg područja centralne Srbije, kao i u postojećim banjama. Dosadašnja istraživanja ukazuju na to da potencijal energije vetra iznosi približno 0,19 Mtoe godišnje. Na osnovu analize, potencijal u Republici Srbiji omogućava izgradnju više od 1.300 MW vetrogeneratorskih kapaciteta ako bi se koristile zone sa srednjom brzinom vetra većom od 5 m/s. Do sada nisu urađene konkretne procene o potencijalima Republike Srbije za postavljanje solarnih kolektora i sistema, ali se može relativno pouzdano govoriti da se u iskorišćenju sunčevog zračenja nalazi približno 0,64 Mtoe godišnje.

Problemi su sledeći: loša prostorna raspoređenost voda, nezadovoljavajuća infrastruktura za korišćenje obnovljivih izvora energije, nepotpun zakonski okvir za podsticanje korišćenja obnovljivih izvora energije, nedostatak pouzdanih podataka o potencijalima obnovljivih izvora energije i nepostojanje efikasnog sistema finansijskih instrumenata radi masovnijeg korišćenja obnovljivih izvora energije.

Sektorski ciljevi obuhvataju:

1) intenziviranje istraživanja potencijala obnovljivih izvora energije radi njihove verifikacije i realnijeg bilansiranja;

2) određivanje tehnologija za koje je opravdano uvođenje podsticajnih mera i komparativna analiza mogućih podsticajnih mehanizama;

3) donošenje propisa za podsticanje korišćenja energije iz obnovljivih izvora (poreske olakšice, podsticajne cene električne energije iz obnovljivih izvora i dr.);

4) povećanje obima korišćenja obnovljivih izvora energije;

5) obrazovanje i razvijanje javne svesti radi podsticanja masovnijeg korišćenja obnovljivih izvora energije.

Novi zakonski okvir u oblasti energetike, a time i u oblasti obnovljivih izvora energije, uspostavljen je donošenjem Zakona o energetici ("Službeni glasnik RS", broj 84/04), ali podzakonski propisi još nisu doneti. Da bi se promovisalo korišćenje obnovljivih izvora energije, Zakon o energetici propisao je mogućnost da proizvođači koji električnu odnosno toplotnu energiju proizvode iz obnovljivih izvora energije mogu steći status povlašćenog proizvođača električne energije (član 84), odnosno povlašćenog proizvođača toplotne energije (član 139). Za povlašćene proizvođače energije Zakon o energetici predvideo je pravo na subvencije, poreske, carinske i druge olakšice, u skladu sa zakonom i drugim propisima kojima se uređuju porezi, carine i druge dažbine, odnosno subvencije i druge mere podsticaja, ali nije stvorio pravni okvir za uvođenje organizovanog sistema podsticaja za proizvodnju električne energije iz obnovljivih izvora kakvi postoje širom Evrope, kao što je sistem povlašćenih tarifa (*Feed-in-tariff*), što će biti omogućeno izmenama i dopunama Zakona o energetici. Proizvođači energije koji energiju proizvode iz obnovljivih izvora energije oslobođeni su dela troškova za priključenje na mrežu, a predviđeno je i pravo prioriteta povlašćenih proizvođača električne energije na organizovanom tržištu električne energije u odnosu na druge proizvođače koji nude električnu energiju pod jednakim uslovima. Međutim, sistem kojim se promoviše proizvodnja energije iz obnovljivih izvora još nije uveden. Nejasne propozicije ne pomažu stvaranju tržišnih uslova niti ohrabruju ulaganja u projekte obnovljivih izvora energije. Osim toga, procedura za dobijanje dozvola za postavljanje postrojenja za proizvodnju energije iz obnovljivih izvora veoma je složena i dugotrajna.

Potrebno je usvojiti podsticajne mere za proizvodnju i korišćenje energije iz obnovljivih izvora. Da bi se povećala proizvodnja biogoriva iz obnovljivih izvora, neophodno je uneti promene u poljoprivrednu politiku koje se ogledaju u odgovarajućoj finansijskoj pomoći za proizvodnju energetske useva.

Potvrđivanje Kjoto protokola ("Službeni glasnik RS", broj 88/07) i primena direktiva EU shodno Ugovoru o energetske zajednici jugoistočne Evrope (Zakon o ratifikaciji Ugovora o energetske zajednici jugoistočne Evrope, "Službeni glasnik RS", broj 62/06), nameću Republici Srbiji odgovarajuće obaveze, ali i omogućuju pristup fleksibilnim mehanizmima iz Kjoto protokola. Tim ugovorom se potpisnici obavezuju na to da će izraditi pravni i regulatorni okvir, po evropskom modelu, za uvođenje tržišnih mehanizama u elektroenergetici i sektoru gasa, gde je to moguće, a gde nije, nediskriminatorski pristup prenosnim mrežama. Glavni ciljevi tog ugovora su podsticanje investicija u energetiku, zaštita životne sredine i obezbeđivanje sigurnosti snabdevanja, a Republici Srbiji su načinjeni krupni koraci ka ispunjavanju njegovih odredaba. Značajnu ulogu u ostvarivanju novog zakonskog okvira u oblasti energetike imaju Agencija za energetske efikasnost, kao i Agencija za energetiku, čije kapacitete treba dalje jačati. Treba podsticati učešće privatnog sektora i razvoj javno-privatnog partnerstva u toj oblasti.

2. Faktori rizika po životnu sredinu

2.1. Klimatske promene i zaštita ozonskog omotača

Najveći deo teritorije Republike Srbije pripada umerenokontinentalnoj klimi s manje ili više izraženim lokalnim karakteristikama. Republika Srbija je sukcesor Montrealskog protokola ("Službeni list SFRJ", broj 16/90), Okvirne konvencije UN o klimatskim promenama i Bečke konvencije. Republika Srbija je ratifikovala i sva četiri amandmana Montrealskog protokola ("Službeni glasnik RS", broj 24/04) i Kjoto protokol. U Republici Srbiji se ne proizvode supstance koje oštećuju ozonski omotač. Ministarstvo nadležno za zaštitu životne sredine od 2004. godine prati i vodi evidenciju o uvozu i izvozu supstanci koje oštećuju ozonski omotač, kao i "alternativnih supstanci" koje ne oštećuju ozonski omotač, ali doprinose globalnom zagrevanju i do nekoliko hiljada puta više od ugljen-dioksida.

Republika Srbija se, na osnovu stepena industrijske aktivnosti tokom poslednjih desetak godina, ne smatra značajnim emiterom ugljen-dioksida. Na teritoriji Republike Srbije taj gas uglavnom nastaje pri sagorevanju fosilnih goriva u termoelektranama i toplanama, u saobraćaju i u jednom delu stanova koji se greju na taj način. Raspoloživi podaci predstavljaju procenu i ne mogu se smatrati relevantnim. Validni podaci biće prikupljeni za potrebe inicijalne nacionalne komunikacije, u okviru obaveza koje proističu iz članstva Republike Srbije u Okvirnoj konvenciji UN o promeni klime. Identifikovani problemi su: nepostojanje nacionalnog inventara gasova sa efektom staklene bašte, nepostojanje strateških dokumenata koji se odnose na klimatske promene (strategije primene mehanizma čistog razvoja i nacionalne strategije zaštite klime), neusklađena zakonska regulativa koja se odnosi na emisiju i imisiju sa regulativom EU.

Sektorski ciljevi obuhvataju:

- 1) usklađivanje nacionalnih propisa iz oblasti klimatskih promena i oštećenja ozonskog omotača s propisima EU;
- 2) prilagođavanje postojećih institucija potrebama aktivnog sprovođenja politike zaštite klime i ispunjavanje obaveza iz međunarodnih ugovora (UNFCCC, Kjoto protokola i dr.);
- 3) prilagođavanje privrednih subjekata u sektorima energetike, industrije, transporta, poljoprivrede i šumarstva, komunalno-stambene delatnosti politici zaštite klime i ispunjavanje međunarodnih ugovora;
- 4) izradu akcionog plana adaptacije privrednih sektora na klimatske promene;
- 5) koncipiranje, razradu i primenu adekvatnog odgovora zdravstvenog sistema na posledice globalnih klimatskih promena.

Ratifikacijom Kjoto protokola, kao zemlja koja nije članica Aneksa I Okvirne konvencije UN o klimatskim promenama, odnosno zemlja nečlanica Aneks B grupe Kjoto protokola, Republika Srbija je sebi otvorila mogućnosti da učestvuje u mehanizmu čistog razvoja. Preporuke za delovanja u skladu sa Okvirnom konvencijom o klimatskim promenama i Kjoto protokolom proističu i na osnovu potpisanog Ugovora o energetske zajednici jugoistočne Evrope. Neophodno je izvršiti analizu nacionalnih potreba i razviti institucionalnu strukturu za primenu Kjoto protokola (za proračun emisija i izradu inventara gasova sa efektom staklene bašte, učestvovanje u fleksibilnim mehanizmima

Kjoto protokola, sprovođenje politike i informisanje javnosti). Takođe je neophodno utvrditi prioritete u primeni fleksibilnih mehanizama iz protokola. Republika Srbija još nije pripremila inventar gasova sa efektom staklene bašte, niti prvu nacionalnu komunikaciju uz Okvirnu konvenciju UN o klimatskim promenama, u čemu znatno zaostaje za okruženjem. Republika Srbija takođe mora da donese strategiju primene mehanizma čistog razvoja. U nacionalnoj strategiji zaštite klime, koja se neće baviti samo merama suzbijanja uzroka već i merama adaptacije na klimatske promene, nužno je jasno odrediti dimenzije i namenu "toplog vazduha". Osim toga, svi projekti suzbijanja emisije gasova sa efektom staklene bašte moraju se tretirati kao vredni nacionalni resursi kojima će Republika Srbija ispunjavati svoje buduće obaveze u pogledu smanjenja emisije gasova staklene bašte. Inače, tim efektima se može trgovati na svetskim berzama karbon-kredita kada se za to steknu uslovi, posle priključenja Republike Srbije grupi zemalja navedenih u Aneksu I Konvencije, odnosno Aneksu B Kjoto protokola. Kada će biti prihvaćeno članstvo u Aneks I grupe, predmet je strateške procene i usklađivanja s međunarodnim faktorima.

2.2. Otpad

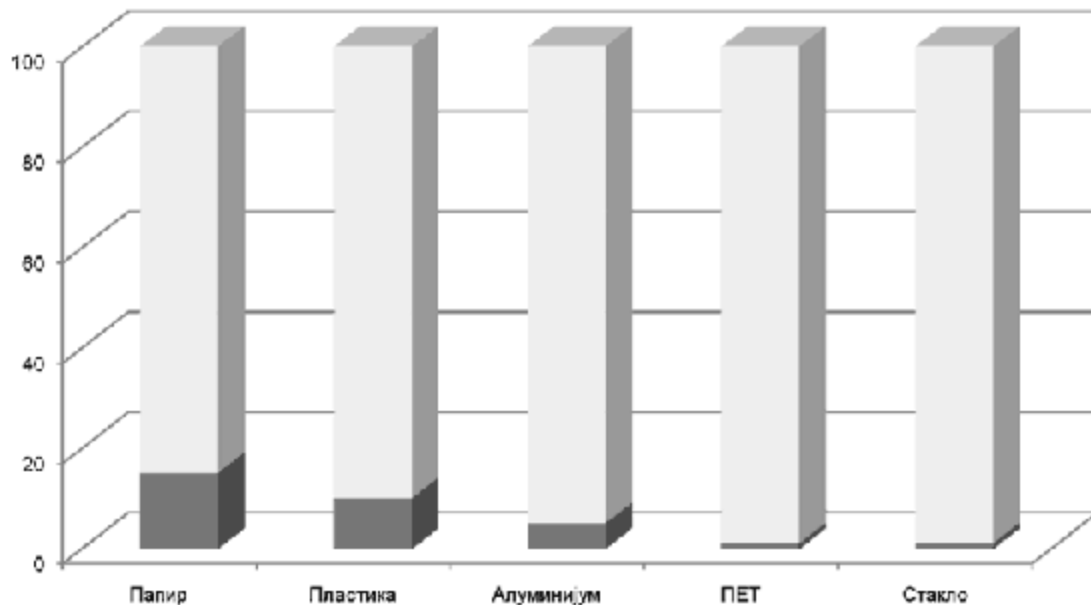
Neadekvatno postupanje sa otpadom jedan je od najozbiljnijih problema u životnoj sredini. Organizovano se sakuplja oko 60 % komunalnog otpada i to samo u urbanim oblastima. Odlaganje na deponije koje nisu u skladu sa standardima i predstavljaju smetlišta, jedini je način organizovanog postupanja sa otpadom. Veliki je broj i "divljih" odlagališta. Glavni izazovi upravljanja otpadom u Republici Srbiji još se odnose na obezbeđivanje dobre pokrivenosti i kapaciteta za pružanje osnovnih usluga kao što su sakupljanje, transport i sanitarno odlaganje otpada. Očekuje se početak izgradnje nekoliko regionalnih deponija u skladu s Nacionalnom strategijom upravljanja otpadom sa programom približavanja EU.

Tabela 4. Udeli pojedinih vrsta otpada u ukupnoj količini komunalnog otpada.

Frakcija	Minimalni udeo (%)	Maksimalni udeo (%)	Srednja vrednost (%) ⁴⁸
Papir	0	54.0	16.4
Staklo	0	20.0	5.2
Plastika	0	50.0	12.9
Guma	0	23.1	3.4
Fe metali	0	19.5	4.8
Al metali	0	12.8	2.5
Organski otpad	5	73.1	29.6
Građevinski otpad	0	50.4	11.6
Tekstil	0	15.0	3.6
Ostalo	0	42.2	14.4

Izvor: Agencija za zaštitu životne sredine, 2007.

Nedostaje plan upravljanja biodegradabilnim otpadom i sistem upravljanja otpadom od ambalaže, čija količina se stalno povećava zato što je sve veći udeo nepovratne ambalaže, posebno polietilen-teraftalatne ambalaže (PET) i limenki. Nema organizovanog odvojenog sakupljanja, sortiranja i reciklaže otpada. Postojeći stepen reciklaže, odnosno iskorišćenja otpada nije dovoljno visok.

Izvor: UNDP, IFC (Međunarodna finansijska korporacija) i Svetska banka.

Slika 24. Reciklaža ambalaže u Republici Srbiji.

Ne postoje pouzdani podaci o količini opasnog otpada koji stvara industrija. Na teritoriji Republike Srbije ne postoji deponija za odlaganje opasnog industrijskog otpada. Opasan otpad se privremeno skladišti u neodgovarajućim skladištima, od kojih neka postoje i više decenija. Takođe, nedovoljno je upravljanje posebnim tokovima otpada: iskorišćenim uljima, neupotrebljivim starim automobilima, baterijama i akumulatorima, otpadom od električnih i elektronskih proizvoda, otpadnim gumama itd.

Problemi su sledeći: ne postoji adekvatna infrastruktura zbog čega se otpadom zagađuju zemljište i površinske i podzemne vode, često se zajedno odlažu komunalni i opasni otpad, ne postoje podaci o sastavu i tokovima otpada, ne postoji sistem dozvola za upravljanje otpadom, ne postoje postrojenja za skladištenje, tretman i odlaganje opasnog otpada, neadekvatno se postupa s medicinskim otpadom, otpadom koji sadrži polihlorovane bifenile (PCB - *polychlorinated biphenyl*), otpadom iz klanične industrije itd.

Sektorski ciljevi upravljanja otpadom obuhvataju:

- 1) usklađivanje propisa iz oblasti upravljanja otpadom sa EU direktivama;
- 2) donošenje regionalnih i lokalnih planova upravljanja otpadom;

- 3) uspostavljanje organizovanog sistema reciklaže i podsticanje iskorišćenja otpada;
- 4) izgradnju infrastrukture za upravljanje komunalnim i opasnim otpadom (regionalne deponije, postrojenja za reciklažu različitih vrsta otpada, postrojenja za kompostiranje i anaerobnu digestiju, postrojenja za tretman opasnog otpada, postrojenja za iskorišćenje energije iz otpada i dr.);
- 5) sanaciju postojećih smetlišta komunalnog otpada i lokacija opasnog otpada;
- 6) obrazovanje i razvijanje javne svesti za rešavanje problema upravljanja otpadom.

Prema Nacionalnoj strategiji upravljanja otpadom sa programom približavanja EU, predviđena je izgradnja 29 regionalnih (za više opština) deponija s reciklažnim centrima i zatvaranje postojećih deponija-smetlišta u svim opštinama. Takođe, predviđena je izgradnja drugih postrojenja za tretman otpada da bi se uspostavio integralni sistem upravljanja otpadom u Republici Srbiji, kao i ponovna upotreba i reciklaža otpada i iskorišćenje otpada za dobijanje energije, u skladu su s principima održivog razvoja. Predlog zakona o upravljanju otpadom, koji je u proceduri usvajanja, treba da bude osnova uspostavljanja sistema upravljanja otpadom u skladu s međunarodnim standardima. Neophodno je jačati institucije i organe zadužene za planiranje, izdavanje dozvola, kontrolu i praćenje, kao i podsticati konkurenciju i uključiti privatni sektor u oblast upravljanja otpadom. To zahteva postepenu primenu principa pune nadoknade troškova i to na osnovu količine proizvedenog otpada, a ne veličine nepokretnosti. Uvođenje naknada za odlaganje otpada na deponije obezbediće podsticaje za smanjenje količine otpada koji se odlaže i pokrivanje troškova ulaganja u mrežu sanitarnih deponija po standardima EU. Nacionalna strategija upravljanja otpadom sa programom približavanja EU jasno navodi da postoji potreba za razvijanjem svesti svih proizvođača otpada. Treba stvoriti osećaj odgovornosti za postupanje sa otpadom na svim nivoima, osigurati uočavanje problema, obezbediti tačne i potpune informacije, promovisati principe, podsticajne mere i partnerstvo javnog i privatnog sektora u upravljanju otpadom. Inicijative imaju za cilj da podstaknu stanovništvo na odgovorniji odnos prema otpadu i na postupanje sa otpadom na održiv način, kao što je smanjenje otpada na izvoru, ponovno korišćenje otpada, reciklaža ili odlaganje otpada na bezbedan način.

2.3. Hemikalije

Hemijska industrija ima veoma značajnu ulogu u ukupnoj industrijskoj proizvodnji i spoljnotrgovinskoj razmeni Republike Srbije (18 %). Hemijska industrija danas podmiruje potrebe zemlje za širokim spektrom proizvoda počev od osnovnih baznih hemikalija, kao što su proizvodi od nafte i gasa, industrijskih hemikalija (neorganskih i organskih), preko intermedijernih proizvoda do finalnih hemijskih proizvoda čiji se broj stalno povećava (đubriva, polimeri, vlakna, pesticidi, lekovi, deterdženti, kozmetika, boje, adhezivi, eksplozivi itd.). Zakonski okvir koji se odnosi na hemikalije u Republici Srbiji nije u saglasnosti s propisima EU i ne obuhvata sve oblasti koje su predviđene evropskim propisima. Identifikovani su sledeći problemi: ne postoji baza podataka i sistematsko praćenje hemikalija, odnosno efekata koje mogu izazvati određene hemikalije na ljudsko zdravlje i životnu sredinu; nije dovoljna tehnička opremljenost laboratorija za kvalitativno i kvantitativno ispitivanje hemikalija i ne postoji sistem za praćenje usklađenosti rada laboratorija s dobrom laboratorijskom praksom; stanje postojeće infrastrukture u

hemijskoj industriji je loše i nema dovoljno novca za ulaganje u čistije tehnologije; nije dovoljna međusektorska povezanost državnih organa nadležnih za različite faze u životnom ciklusu upravljanja hemikalijama i hemikalije se neuslovno skladište.

Sektorski ciljevi obuhvataju:

- 1) usklađivanje nacionalnih propisa iz oblasti upravljanja hemikalijama sa zakonodavstvom EU i izgradnju administrativnih i drugih kapaciteta za njihovo sprovođenje;
- 2) smanjenje rizika od hemikalija štetnih po zdravlje ljudi i životnu sredinu, kao i zamenu opasnih hemikalija manje opasnim, naročito postojanih bioakumulativnih i toksičnih hemikalija (PBT - *Persistent Bioaccumulative and Toxic*);
- 3) uspostavljanje i razvoj informacionog sistema za upravljanje hemikalijama;
- 4) sprovođenje aktivnosti na obrazovanju i razvijanju javne svesti o rizicima od hemikalija štetnih po zdravlje ljudi i životnu sredinu;
- 5) uvođenje mera podrške za uvođenje dobrih praksi u poljoprivredi.

Da bi se novi propisi u oblasti upravljanja hemikalijama efikasno sprovodili, potrebno je ojačati administrativne i profesionalne sposobnosti zaposlenih. Takođe, potrebno je izraditi program praćenja hemikalija s merama za smanjenje rizika, uspostaviti sistem za autorizaciju određenih opasnih hemikalija (izdavanje dozvola za korišćenje) da bi se one zamenile sa manje opasnim, kao i izraditi socio-ekonomske studije koje uključuju procenu koliko bi koštalo da se opasne hemikalije zamene sa manje opasnim. Da bi se uspostavio i razvio informacioni sistem za upravljanje hemikalijama, treba sačiniti i ažurirati baze podataka hemikalija na tržištu, njihova svojstva, kao i njihov uticaj na zdravlje ljudi i životnu sredinu. Takođe, potrebno je ojačati kapacitete nevladinih organizacija, uključujući i udruženja za zaštitu potrošača da bi se građani informisali o rizicima koje hemikalije mogu izazvati.

2.4. Udesi

Republika Srbija je opterećena nasleđem lošeg stanja brojnih hemijskih postrojenja, njihovim procesima transformacije, stihijskom urbanizacijom, neadekvatnim sprovođenjem mera prevencije i pripravnosti, kao i neadekvatnim odgovorom na udes na svim nivoima (od preduzeća do Republike Srbije). Zbog svega toga Republika Srbija je suočena s povećanim bezbednosnim rizikom po zdravlje i život ljudi i sa ugrožavanjem životne sredine.

Sektorski ciljevi obuhvataju:

- 1) usklađenost nacionalne regulative s međunarodnom pravnom regulativom iz ove oblasti;
- 2) sprovođenje mera prevencije, pripravnosti i odgovora na udes na svim nivoima (od preduzeća do Republike Srbije);

3) izgradnju sistema obaveštavanja i rukovođenja u slučaju hemijskog udesa na teritoriji Republike Srbije kao dela nacionalnog integrisanog sistema zaštite i spasavanja u slučaju prirodnih katastrofa, elementarnih nepogoda i drugih većih nesreća;

4) institucionalno, organizaciono i kadrovsko jačanje organa, organizacija i institucija u izvršavanju zakonskih obaveza iz ove oblasti;

5) pripremu i sprovođenje odgovarajućih poslova da bi se nacionalni sistem uključio u regionalni i širi međunarodni sistem reagovanja u slučaju udesa s prekograničnim efektima.

Regulatorne mere odnose se na ratifikacije međunarodnih konvencija i donošenje novih propisa usklađenih sa EU regulativom. Institucionalne mere obuhvataju uspostavljanje jedinstvenog sistema za upravljanje hemijskim udesima kroz međusektorski pristup, jačanje postojećih institucija koje učestvuju u prevenciji udesa, pripravnosti i odgovoru na udes i sanaciji posledica udesa. Ekonomsko-finansijske mere odnose se na sprovođenje principa "zagađivač plaća", obezbeđenje budžetskih sredstava za opremanje i osposobljavanje nadležnih institucija za odgovor na udes i sanaciju posledica udesa.

2.5. Jonizujuće i nejonizujuće zračenje

Od ukupnog broja izvora jonizujućih zračenja koji se koriste u Republici Srbiji, oko 80 % se koristi u medicini, oko 15 % u industriji i oko 5 % u ostalim delatnostima. Ne postoji postrojenje za tretman i skladištenje radioaktivnog otpada. Neadekvatno skladištenje radioaktivnog otpada u Institutu za nuklearne nauke "Vinča" predstavlja opasnost po zdravlje ljudi i životnu sredinu. Stanje jonizujućeg zračenja prati se prema Odluci o sistematskom ispitivanju sadržaja radionuklida u životnoj sredini ("Službeni list SRJ", broj 45/97), dok se stanje nejonizujućeg zračenja ne prati. Četiri lokacije na teritoriji Republike Srbije (bez AP KiM) koje su kontaminirane osiromašenim uranom nakon NATO bombardovanja 1999. godine, dekontaminirane su 2007. godine. U oblasti zaštite od nejonizujućeg zračenja ne postoji nacionalna zakonska regulativa. Utvrđeni su sledeći problemi: regulativa nije usklađena s regulativom EU, nije adekvatna mreža praćenja radioaktivnosti i nejonizujućeg zračenja, ne postoji baza podataka o izvorima jonizujućih i nejonizujućih zračenja, nepropisno se koriste izvori jonizujućeg i nejonizujućeg zračenja; napušteni izvori jonizujućih zračenja u industriji i izvori van regulatorne kontrole, ne postoji sistem rane najave vanrednog događaja i plan za delovanje u vanrednom događaju i ne postoji infrastruktura za propisano skladištenje radioaktivnog otpada.

Sektorski ciljevi obuhvataju:

1) harmonizaciju nacionalnih propisa iz oblasti zaštite od jonizujućeg i nejonizujućeg zračenja sa zakonodavstvom EU i propisima Međunarodne agencije za atomsku energiju (IAEA);

2) rešenje problema skladištenja radioaktivnog otpada;

3) izgradnju i modernizaciju sistema praćenja radioaktivnosti i nejonizujućeg zračenja, informacionog sistema, baze podataka i sistema obaveštavanja i reagovanja kada se dogode vanredni događaji;

4) kadrovsko, tehničko i organizaciono jačanje na svim nivoima u sprovođenju mera zaštite od jonizujućeg i nejonizujućeg zračenja.

Treba usvojiti zakon o zaštiti od jonizujućeg zračenja i o nuklearnoj sigurnosti, kao i zakon o zaštiti od nejonizujućeg zračenja i odgovarajuća podzakonska akta. Takođe, treba uspostaviti regulatorno telo za jonizujuće i nejonizujuće zračenje i obezbediti stručni kapacitet u institucijama nadležnih organa i organizacija. Da bi se efikasnije sprovedili novi propisi u oblasti zaštite od jonizujućeg i nejonizujućeg zračenja, treba ojačati administrativne i profesionalne sposobnosti zaposlenih i obezbediti punu informisanost stanovništva o stanju zaštite od jonizujućeg i nejonizujućeg zračenja.

2.6. Buka

Buka postoji kao problem u naseljenim mestima u Republici Srbiji i predstavlja rizik po zdravlje stanovništva. Osnovni uzroci buke u životnoj sredini jesu svi vidovi saobraćaja i razna industrijska postrojenja. Poseban problem predstavlja buka lokalnih izvora (ugostiteljskih i zanatskih radnji i sl.). Problemi su sledeći: nije usklađena regulativa s regulativom EU, ne postoje savremeni propisi za merenje buke, buka se ne prati redovno osim u nekim većim gradovima, ne postoje planovi za rešavanje pitanja buke ni na jednom nivou, ne poštuju se propisi o zvučnoj izolaciji u građevinarstvu.

Sektorski ciljevi obuhvataju:

- 1) usklađivanje nacionalnih propisa iz oblasti buke sa zakonodavstvom EU;
- 2) uspostavljanje standarda za praćenje buke u naseljima i duž glavnih saobraćajnica - u fazama prema propisima EU i prema finansijskim mogućnostima;
- 3) određivanje ugroženih zona i mera za smanjenje buke u njima, kao i zona tišine i mera za njihovo očuvanje;
- 4) izradu strateških karata buke na osnovu kojih se donose akcioni planovi;
- 5) uspostavljanje efikasnog sistema nadzora i informisanja javnosti.

Da bi se ovi ciljevi ostvarili, potrebno je uskladiti propise o buci s propisima EU. Pre svega potrebno je doneti zakon o buci u životnoj sredini, zatim novi pravilnik o merenju buke u životnoj sredini, kao i druge pravilnike koji su neophodni za usklađivanje sa evropskim propisima i posebno je važno uskladiti standarde za buku sa evropskim ISO standardima. Takođe, potrebno je osposobiti dovoljan broj akreditovanih institucija za merenje buke i dati im ovlašćenja, kao i uspostaviti referentne laboratorije.

2.7. Prirodne katastrofe - poplave, klizišta, požari i zemljotresi

Zaštita od poplava predstavlja najznačajniji aspekt zaštite od štetnog dejstva voda. Potencijalno plavna područja u Republici Srbiji zahvataju površinu od 1,6 miliona ha i na njima se nalazi oko 500 većih naselja i 515 industrijskih objekata. Poplavama je ugroženo i 680 km železničkih pruga i oko 4.000 km puteva. Postojeći sistem za zaštitu od voda sastoji se od 3.460 km odbrambenih nasipa pored reka, 820 km regulisanih vodotoka, 930 km kanala i 39 akumulacija i retenzija za zadržavanje poplavnih talasa. U prethodnom periodu minimalno su održavani navedeni objekti, pa je funkcionalnost sistema za zaštitu od poplava bitno umanjena, a rizik od plavljenja povećan. Blizu 80 % površine ugrožene poplavama čini poljoprivredno zemljište. Oko 56.000 km² teritorije Republike Srbije zahvaćeno je erozionim procesima različite snage, pri čemu se prosečno godišnje produkuje blizu 40 miliona m³ nanosa, što govori o ozbiljnosti te pojave. Velike poplave desile su se februara 1999, aprila 2000, 2002, 2005. i 2006. godine. Poplava koja se desila 2006. godine bila je najveća poplava ikad zabeležena (naneta šteta procenjena je na 35,7 miliona evra), s mogućnošću da se ponovno dogodi najranije za 100 godina. Procenjeno je da je 225.000 ha bilo poplavljeno, što je 5 % ukupnog obradivog zemljišta u Republici Srbiji. Poplava iz aprila 2005. godine u centralnom Banatu nanela je štete privatnoj svojini, poljoprivredi i javnoj infrastrukturi u ukupnom iznosu od oko 12,6 miliona evra. Oko tri miliona evra je utrošeno na radove za zaštitu od poplava.

Rizik od klizišta se odnosi na moguće posledice po materijalne vrednosti koje mogu biti ugrožene, odnosno moguće štete koje nastaju aktiviranjem klizišta. Na osnovu dosadašnjih saznanja, oko 25 % teritorije Republike Srbije zahvaćeno je klizištima i odronima. Aprila 2006. godine, usled velikih poplava i višegodišnje nekontrolisane seče šuma, pojavila su se klizišta na teritoriji nekoliko opština u Republici Srbiji. Šteta od klizišta 2006. godine procenjena je na 25 miliona evra. Veliki broj štabova civilne zaštite učestvovao je u spasavanju na terenu u saradnji sa organima lokalne samouprave.

Veliki šumski požari koji su se desili 2007. godine na Staroj planini, u Deliblatskoj peščari, Mačvanskom okrugu i na drugim mestima u Republici Srbiji, zahvatili su 17.500 ha šuma. Decenije će biti potrebne da se obnovi šumski fond koji je izgoreo.

Republika Srbija spada u seizmički aktivna područja. Poslednjih godina desila se serija manjih zemljotresa, ali ozbiljnija oštećenja nisu zabeležena.

Utvrđeni problemi su: nedovoljno razvijena organizacija civilne zaštite za pomoć pri elementarnim nepogodama i katastrofama; nepostojanje sistema rane najave; nedovoljno razvijena svest potrebe korišćenja osiguranja protiv štete koja može nastati od elementarnih nepogoda i od požara i nepostojanje sistema državnog osiguranja protiv vanrednih događaja.

Strateški ciljevi obuhvataju:

- 1) institucionalizovanje sistema civilne zaštite;
- 2) povećanje stepena zaštite od poplava;
- 3) podsticanje osiguranja protiv šteta od elementarnih nepogoda.

Opasnosti od poplava su direktno povezane sa sektorom životne sredine i svim društveno-ekonomskim sektorima. Zbog negativnih posledica plavljenja, šteta naneta licima i imovini tokom i nakon poplave velika je. Mere ublažavanja treba da obuhvate izradu detaljnih mapa oblasti koje su podložne poplavama, kao i mere podrške sistemima za ranu najavu i upozoravanje na opasnost od poplava. Takve mape bi koristile i potencijalnim investitorima koji ulažu u razvoj privrede. Osim toga, kao prioritetna aktivnost smatra se sprovođenje radova na uređenju slivova, kao i regulacionih radova na vodotocima, rekonstrukciji nasipa na Tisi i Tamišu itd. Potrebno je izraditi program procene rizika za teritoriju Republike Srbije, koji treba da obuhvati izradu karata rizika, proširenje baze podataka klizišta i procenu mera ublažavanja rizika. U toku je izrada katastra klizišta i nestabilnih padina teritorije Republike Srbije koji će biti sastavni deo geološkog informacionog sistema. Katastar klizišta i nestabilnih padina teritorije Republike Srbije omogućiće da se:

- registruju sva klizišta (aktivna, povremeno umirena i fosilna) i slične pojave - odroni, bujice i sl;
- procene uslovi i mogućnosti njihovog aktiviranja, površine i zapremine masa koje jesu ili koje bi bile zahvaćene procesom;
- procene moguće štete koje bi prouzrokovalo aktiviranje procesa;
- utvrdi prioritet za detaljna istraživanja, projektovanje i preduzimanje preventivnih ili sanacionih mera;
- predlože preventivne mere koje bi opasnost od aktiviranja svela na najmanju meru;
- utvrde neophodne mere stalnog osmatranja i kontrole procesa da bi se moglo pravovremeno reagovati kako bi se zaštitili ljudi i materijalna dobra.

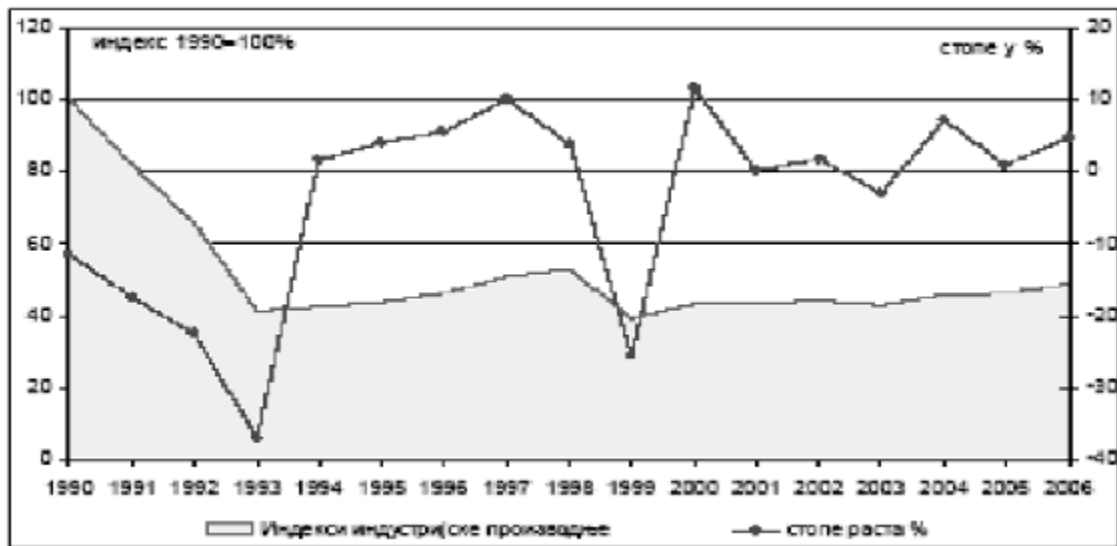
Dobra organizacija sistema civilne zaštite za pomoć pri prirodnim katastrofama naglašava značaj uočavanja, procene, planiranja i rešavanja kriznih događaja na lokalnom nivou. Pošto u razvoju strukture civilne zaštite u Republici Srbiji nema promena tokom poslednjih deset godina, potrebno je civilnu zaštitu definisati kao kompleksnu međuresornu delatnost i osposobiti jedinice i ustanove za obavljanje poslova i zadataka u ovom domenu. Takođe, treba razvijati javnu svest o potrebama osiguranja imovine od elementarnih nepogoda i požara. Na osnovu iskustava zemalja u okruženju, potrebno je inicirati uvođenje državnog osiguranja od vanrednih događaja tako što će se stvoriti fond za vanredne situacije koji bi se formirao učešćem svih osiguravajućih kompanija, kao i simboličnim godišnjim učešćem svih domaćinstava u Republici Srbiji.

3. Uticaj ekonomskih sektora na životnu sredinu

3.1. Industrija

Duži period glavni nosilac privrednog razvoja Republike Srbije bila je industrijska proizvodnja, pretežno bazirana na glomaznim proizvodnim sistemima, finansirana skupim inostranim kreditima, zaštićena visokim carinskim i drugim barijerama, vođena samoupravno-etatiistički, orijentisana na domaće, a mnogo manje na inostrano tržište, s velikim viškovima zaposlenih. Industrija je nespremno dočekala tehnološke i strukturne

promene u svetskoj privredi, a tokom devedesetih godina prošlog veka, zajedno sa ostalim delovima privrede, zapala je u tešku krizu praćenu velikim padom proizvodnje i zaposlenosti. Industrija i dalje, u odnosu na ostale proizvodne delatnosti, najviše doprinosi stvaranju BDP-a. Za njen budući razvoj značajna je Strategija podsticanja i razvoja stranih ulaganja ("Službeni glasnik RS", broj 22/06) i strategija privrednog razvoja Republike Srbije za period do 2012. godine koja je u pripremi. Evidentan je, međutim, nedostatak sektorskih strategija za razvoj određenih grana industrije.

Izvor: Agencija za zaštitu životne sredine, 2007.

Slika 25. Nivo industrijske proizvodnje u odnosu na 1990. godinu.

Iako su poslednjih godina preduzimane značajne mere u oblasti zaštite životne sredine, stanje u industriji nije zadovoljavajuće. Industrijska proizvodnja doprinosi zagađenju životne sredine iz više razloga, od kojih se izdvajaju sledeći: tehnološki procesi su zastareli, malo se koriste sekundarne sirovine, energetska efikasnost je niska, postoji velika količina zatečenog i nezbrinutog otpada, a naročito opasnog otpada, tehnološka disciplina je slaba, ne postoje stimulativne mere koje bi rezultovale manjim zagađenjem, velika je količina otpada po jedinici proizvoda i ne postupa se na odgovarajući način sa industrijskim otpadom. Opšti je problem to što nema postrojenja i opreme za smanjenje zagađenja (posebno postrojenja za tretman otpadnih voda, otpadnih gasova kao i opasnog otpada). S tim u vezi, skoro 90 % industrijskih otpadnih voda se ispušta, a da prethodno nisu tretirane. Većina industrija nema obezbeđeno skladište za privremeno čuvanje opasnog otpada.

Sektorski ciljevi održivog industrijskog razvoja sa stanovišta zaštite životne sredine obuhvataju:

- 1) usklađivanje nacionalnih propisa u oblasti zaštite vazduha, voda, zemljišta, postupanja sa otpadom i hemikalijama, te harmonizaciju propisa s propisima EU;

- 2) izgradnju i/ili rekonstrukciju infrastrukture u industriji za zaštitu životne sredine (postrojenja za prečišćavanje otpadnih gasova i otpadnih voda, tretman otpada);
- 3) rekonstrukciju ili inoviranje postojećih tehnoloških procesa, uspostavljanje sistema izdavanja integrisanih dozvola za industrijska postrojenja i aktivnosti u skladu sa Zakonom o integrisanom sprečavanju i kontroli zagađenja životne sredine ("Službeni glasnik RS", broj 135/04) uvođenje BAT-a i BEP-a;
- 4) sanaciju zagađenih industrijskih lokacija;
- 5) uvođenje čistije proizvodnje i povećanje energetske i sirovinske efikasnosti uz smanjeno stvaranje otpada;
- 6) primenu upravljanja životnom sredinom u preduzećima ISO 14.000, sistema EMAS;
- 7) uspostavljanje integralnog katastra zagađivača, uspostavljanje monitoringa i samomonitoringa.

Da bi se navedeni ciljevi ispunili, neophodno je revidirati postojeće zakonodavstvo u ovoj oblasti. Veoma je važna bliska saradnja ministarstva nadležnog za industrijsku politiku s ministarstvom nadležnim za zaštitu životne sredine. Takođe, značajno je i jačanje Agencije za zaštitu životne sredine. Treba uspostaviti jedinstveni katastar zagađivača i odrediti standard za baze podataka o životnoj sredini prema EEA i EIONET direktivama. Sa izradom jedinstvenog katastra zagađivača tek se otpočelo. Treba ojačati Centar za čistiju proizvodnju kao čvorište svih aktivnosti vezanih za uvođenje sistema čistije proizvodnje u industriju kao i za obučavanje svih zainteresovanih, te razviti kriterijume praćenja kroz akreditovane nacionalne laboratorije. U tom smislu, treba uspostaviti i standarde za industrijske proizvode i standarde rada u posebnim industrijskim granama, kao i akreditovati nacionalne laboratorije za kontrolu poštovanja pomenutih standarda.

Nerešen problem nasleđivanja odgovornosti za štetu pričinjenu životnoj sredini predstavlja značajan rizik za ozbiljne investitore, što može rezultovati njihovom nezainteresovanošću za privatizaciju ili veoma niskom cenom privatizovanih preduzeća. Neophodno je uvesti obavezne sveobuhvatne analize stanja životne sredine koje bi vršili nezavisni stručnjaci dok traje privatizacija i uključiti te nalaze u prospekt preduzeća koje se privatizuje - *environmental due diligence*.

Neophodno je, takođe, nastaviti s dogradnjom postojećeg sistema ekonomskih instrumenata i uneti fleksibilnost i stimulativnost, uz najveće poštovanje principa "zagađivač plaća".

3.2. Rudarstvo

U Republici Srbiji radi oko 200 rudnika. Poslednjih decenija znatno je opala rudarska proizvodnja. Razlozi za to su višestruki: nisu dovoljna ulaganja u razvoj novih tehnologija za eksploataciju, pripremu i preradu mineralnih sirovina na osnovu kojih bi mogle da budu valorizovane i sirovine nižeg kvaliteta; znatno je smanjen obim geoloških istraživanja i pripreme novih rezervi usled intenzivne eksploatacije mineralnih sirovina, što je uzrokovalo pad kvantiteta i kvaliteta mineralne sirovine na kojoj se bazira proizvodnja.

Najznačajniji problemi rudarstva su: zastarela i nepotpuna zakonska rešenja iz oblasti rudarstva i geoloških istraživanja; nasleđeni problemi iz prethodnog perioda vezani za način organizovanja, pravni status rudarskih preduzeća kao i netržišni način njihovog poslovanja; zastarelost tehnologije i dotrajalost postrojenja u rudnicima; nepravilno odlaganje jalovine, nedovoljno i neadekvatno praćenje, kao i degradacija zemljišta u blizini rudnika.

Iz analize postojećeg stanja rudarstva u Republici Srbiji, zaključuje se da će se održivi razvoj u ovoj oblasti ogledati u sledećim sektorskim ciljevima:

- 1) usklađivanju propisa iz oblasti rudarstva sa zakonodavstvom EU;
- 2) uspešnom završetku tranzicije u rudarskom sektoru s većim učešćem privatnog sektora i povećanju ekonomičnosti poslovanja rudarskih preduzeća;
- 3) racionalnom upravljanju nad neobnovljivim prirodnim resursima i suzbijanju nelegalne eksploatacije;
- 4) primeni tehnoloških rešenja za smanjenje, integrisano sprečavanje i kontrolu štetnog uticaja eksploatacije mineralnih sirovina na životnu sredinu;
- 5) održivom snabdevanju tržišta mineralnim sirovinama;
- 6) razvoju privrede i povećanju zaposlenosti, uz uključivanje svih zainteresovanih strana u donošenje odluka sve vreme dok rudnik radi, a i kasnije.

Strategijom razvoja mineralno-sirovinskog kompleksa Republike Srbije, koja je u izradi, bliže će se definisati instrumenti, mere i aktivnosti potrebne da bi se ostvarili dugoročni ciljevi održivog razvoja u oblasti rudarstva i privukao privatni sektor, primenili svetski standardi u upravljanju i nadzoru nad životnom sredinom, kao i pojačala saradnja rudarskih kompanija s lokalnim zajednicama.

3.3. Energetika

Energetski resursi u Republici Srbiji relativno su siromašni, imaju nepovoljan sastav jer u njima dominira lignit i geografski su neravnomerno raspoređeni. Ako se ne preduzmu ozbiljne mere obezbeđenja održivog razvoja energetskog sektora (pre svega adekvatnosti infrastrukture, povećanja racionalne, ekonomski efektivnije upotrebe energenata, uz smanjenje energetskog intenziteta i optimalnog korišćenja domaćih obnovljivih izvora energije), a imajući u vidu ograničenu mogućnost uvoza pojedinih vidova energije i energenata, sigurnost snabdevanja potrošača može biti ugrožena do te mere da će postati ograničavajući faktor ekonomskom rastu.

Imajući u vidu potrebu za izgradnjom nove i revitalizacijom i modernizacijom postojeće infrastrukture, kao i činjenicu da proizvodnja i potrošnja energije prouzrokuje glavni pritisak na životnu sredinu u Republici Srbiji, u ovom sektoru se očekuju i najveće investicije, što može podsticajno delovati na privredni razvoj. Razvoj energetske infrastrukture, uključujući zaštitu životne sredine u energetici, predstavlja jedno od značajnih polja primene ekonomije bazirane na znanju koji povećava zaposlenost i

stvara širok spektar pozitivnih eksternih efekata. To je istovremeno i uslov za integraciju domaćeg energetskeg sektora u regionalno i evropsko tržište energije. Republika Srbija je privržena potpisanom Ugovoru o osnivanju Energetske zajednice, koji predstavlja jedno od sredstava ostvarenja ciljeva održivog razvoja ovog sektora.

Problemi životne sredine u energetici su sledeći: ograničen kvantitet i loš kvalitet domaćih energetskeg sirovina, visoka zavisnost od uvoza fosilnih goriva, od oko 32 %, tehnički sistemi za proizvodnju energije su stari i slabo opremljeni uređajima za zaštitu životne sredine, infrastruktura se više godina ne održava adekvatno, sistemi za zaštitu životne sredine zastareli su i ne održavaju se adekvatno, cenovna politika je neadekvatna i neodrživa, posebno u elektroprivredi, niska je efikasnost u proizvodnji i potrošnji energije, pravni okvir za podsticanje obnovljivih izvora nije potpun i nisu dovoljno pripremljene institucije za liberalizaciju sektora i uvođenje konkurencije.

Ciljevi održivog razvoja energetike obuhvataju:

- 1) znatno poboljšanje energetske efikasnosti da bi se smanjila potrošnja energije, a samim tim i uvozna zavisnost i negativan uticaj sektora energetike na životnu sredinu, povećala konkurentnost industrije i standard građana (Republika Srbija zaostaje u ovom domenu za okruženjem, a pogotovo za EU);
- 2) sigurnost i stabilnost snabdevanja, ostvarivanje ekonomski isplative proizvodnje dovoljnih količina energije usklađene sa standardima EU, na način i u količinama koje će pratiti dinamičan ekonomski rast;
- 3) podsticanje korišćenja obnovljivih izvora energije;
- 4) usklađivanje nacionalnih propisa iz oblasti prirodnih resursa, upravljanja otpadom i upravljanja kvalitetom vazduha s propisima EU;
- 5) usvajanje i primenu međunarodnih ugovora koji se odnose na zagađenje vazduha, klimatske promene i oštećenje ozonskog omotača;
- 6) podsticanje racionalnog korišćenja prirodnih resursa, smanjenje emisije zagađujućih materija u vazduh, smanjenje nastajanja i veće iskorišćenje otpada;
- 7) smanjenje rizika od zagađenja vazduha i oštećenja ozonskog omotača;
- 8) rešavanje problema postupanja sa otpadom u energetici;
- 9) obrazovanje i razvijanje javne svesti i unapređenje pristupa javnosti informacijama o životnoj sredini u energetici.

Procenjuje se da potencijal za smanjenje potrošnje energije u domaćinstvima iznosi više od 50 %. U industriji energetska efikasnost je trostruko niža od proseka država članica OECD, pa bi industrija u Republici Srbiji, pri pretpostavci da se cena električne energije iznosi sedam centi za 1 kWh, mogla da ostvari godišnju uštedu u vrednosti većoj od 70 miliona evra s povećanjem energetske efikasnosti od 10 %. Smatra se, takođe, da se pri

toj ceni, investiranjem u povećanje energetske efikasnosti u industrijskom sektoru može obezbediti povraćaj investicije u roku od četiri godine.

Konkurentnost srpske privrede se ne sme zasnivati na niskim cenama energije, već na energetske efikasnosti. Sve dok električna energija bude potcenjena, mere za unapređenje energetske efikasnosti u Republici Srbiji neće imati pravih efekata. Da bi se stimulisali privredni subjekti na to da primenjuju mere energetske efikasnosti i uvedu sistem gazdovanja energijom, u narednom periodu treba uvesti odgovarajuće regulatorne i podsticajne mere. Podsticajne mere mogu se ogledati u smanjenju raznih taksa za zagađenje životne sredine i drugih taksa, obezbeđivanje povoljnih kredita i subvencije za primenu ovih mera itd. Veoma značajnu ulogu u tome može imati fond za energetske efikasnost, čije se osnivanje očekuje kroz izmene i dopune Zakona o energetici, ali i drugi razvojni fondovi Republike Srbije, NIP, donacije itd. Još jedan značajan instrument za povećanje energetske efikasnosti, kako u industriji tako i u javnom sektoru, jeste i mehanizam finansiranja energetskih ušteda od treće strane, a pre svega kroz rad ESSO, čija se ulaganja otplaćuju kroz uštede energije. S pravne strane, ne postoje prepreke za primenu tog instrumenta, ali treba dalje raditi na unapređenju institucionalno-pravnih uslova za njegovu primenu, odnosno za rad ESSO. Pored navedenih mera, u narednom periodu treba obezbediti sprovođenje određenog broja demonstracionih projekata i dalji rad Agencije za energetske efikasnost na podizanju nivoa svesti i obrazovanju potrošača energije, ali i omogućiti jačanje i dalju izgradnju kapaciteta institucija koje predlažu i sprovode energetske politiku u delu energetske efikasnosti, kao što su Ministarstvo rudarstva i energetike, Agencija za energetske efikasnost, regionalni centri za energetske efikasnost itd.

Socijalni problemi se više ne mogu rešavati niskim cenama energenata, već diferenciranom i selektivnom socijalnom politikom, tako da energija bude široko dostupna, ali po punoj, ekonomskoj ceni. Cilj je da društvu i privredi energija bude što pristupačnija, uz što veći stepen internalizacije eksternih efekata njene proizvodnje, prenosa i upotrebe.

Izrada programa i dalja afirmacija korišćenja obnovljivih izvora energije radi smanjenja potrošnje fosilnih goriva, smanjenja uvozne zavisnosti i ostvarivanja proizvodnje električne i toplotne energije sa znatno nižim negativnim uticajem na životnu sredinu i dalje predstavlja izazov.

Strateški ciljevi u energetici detaljno su navedeni u Strategiji razvoja energetike Republike Srbije do 2015. godine i u Programu ostvarivanja Strategije razvoja energetskog sektora, koji je Vlada usvojila 2007. godine. Uprkos tome, kao i učinjenim velikim naporima na poboljšanju stanja u javnim preduzećima, pre svega u EPS-u, energetika u Republici Srbiji ostaje ključno polje za investiranje u unapređenje životne sredine, te glavni pravac kretanja ka održivom razvoju.

3.4. Poljoprivreda

Poljoprivreda, zajedno s prehrambenom i ostalim povezanim industrijama obezbeđuje oko 20% BDP-a Republike Srbije. Poljoprivredni proizvodi učestvuju u ukupnom izvozu sa 20-25 %. Najzastupljeniji izvozni proizvodi su šećer, jagodičasto voće i žitarice (kukuruz i žito). Postoji značajan potencijal da se izvoz mnogih proizvoda poveća.

Teška ekonomska kriza u poslednjoj dekadi XX veka usloвила je smanjenje pritiska na prirodne resurse jer je smanjena hemizacija poljoprivredne proizvodnje, ali je istovremeno doprinela i iscrpljivanju prirodnih resursa, prvenstveno poljoprivrednog zemljišta jer se nisu nadoknađivale hranljive materije koje su iznesene prinosom poljoprivrednog bilja. Početak tranzicije, međutim, doneo je tendenciju ponovne intenzifikacije poljoprivrede. Budući da se razvoj poljoprivrede odvija u ambijentu u kojem još nije dovoljno regulisano očuvanje životne sredine, stihijska intenzifikacija poljoprivrede može lako izazvati ozbiljan problem. S druge strane, depopulacija u udaljenim seoskim oblastima sve je drastičnija. Pošto sela stare, zamire stočarstvo, što uzrokuje degradaciju travnjaka, posebno visokoplaninskih pašnjaka jer na njima nema ispaše, kao i livada jer se ne neguju i ne kose. Istovremeno, bliže naseljima, primećuju se posledice prevelikog opterećenja ispašom, koje uz povećanu seču šume uzrokuju eroziju na nagibima. U pojedinim seoskim oblastima izražena je i eutrofikacija voda, u drugima pak degradacija zemljišta usled intenzivnog gaženja ili smanjenje biodiverziteta usled intenzivnog kultivisanja zemljišta i intenzifikacije poljoprivrede. Takvo nepovoljno stanje je posledica lošeg regionalnog planiranja, te neprimenjivanja dobre poljoprivredne prakse.

Po podacima za 2004. godinu, Republika Srbija raspolaže sa oko 51.120 km² poljoprivrednog zemljišta, što pokriva oko 66 % teritorije. Od toga se pod stalnim kulturama nalazi 35.360 km² ili oko 46 % teritorije bez AP KiM. Prema tom pokazatelju, Republika Srbija je bliska Austriji sa 41,2 %, Belgiji 46,1% i Nemačkoj sa 48,7 % poljoprivrednog zemljišta. Porodična gazdinstva karakteriše nepovoljna posedovna struktura i velika usitnjenost poseda, što uslovljava ekstenzivni način proizvodnje.

Tabela 5. Posedovna struktura zemljoradničkih gazdinstava.

	Gazdinstva (000)		Površina (000 ha)	
do 2 ha	360		347	
2-5 ha	244		854	
5-10 ha	131		958	
10-20 ha	37		503	
više od 20 ha	6		206	
Ukupno	779		2.869	

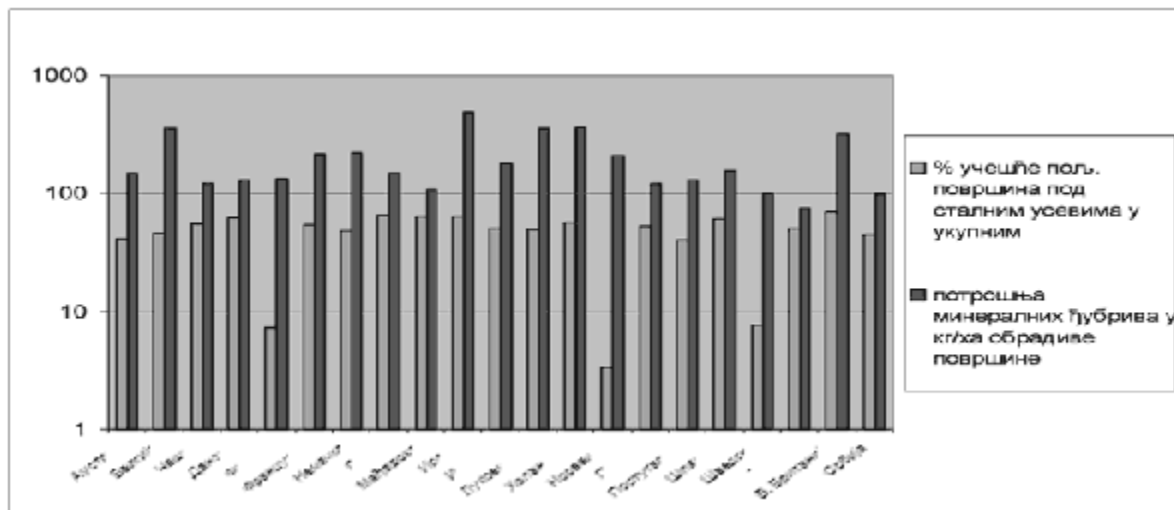
Izvor: Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva, 2008.

Zastupljenost stočarstva se teritorijalno razlikuje. U ravničarskim oblastima nalazi se najveći broj velikih svinjarskih, živinarskih i govedarskih gazdinstava. Farme u ostatku zemlje su manje, ali brojne, pošto se stočarstvom bave gotovo sva poljoprivredna gazdinstva. Uzgoj u kombinaciji s poluintenzivnom proizvodnjom preovlađuje na većini gazdinstava. Brojno je najzastupljenija živina (17,7 miliona), zatim svinje (3,6 miliona), ovce (1,5 miliona), goveda (1,1 milion), koze (169.000) i konji (24.000).

Ozbiljnu prepreku za dalji razvoj poljoprivrede predstavlja veličina farmi. Prosečna veličina poseda u Republici Srbiji nešto je veća od 2,5 ha. U centralnoj Srbiji prosečna veličina gazdinstva je 2,1 ha, a sa zakupom 2,11 ha, dok u AP Vojvodini prosek iznosi 3,38 ha, tj. 3,59 ha sa zakupom. U zemljama EU taj prosek iznosi 18,7 ha. Od ukupnog

stanovništva Republike Srbije, 10,87 % predstavlja poljoprivredno stanovništvo (11,01 % u centralnoj Srbiji i 10,58 % u AP Vojvodini). Osim navedenog problema, izrazito nepovoljna je starosna struktura poljoprivrednog stanovništva (oko 45 % članova poljoprivrednih gazdinstava starije je od 50 godina), a stanje dodatno otežavaju i neadekvatna mehanizacija, kao i slab pristup tržištima. Konvencionalna poljoprivredna proizvodnja u Republici Srbiji nedovoljno uključuje brigu o zaštiti životne sredine i dobrobiti gajenih životinja.

U Republici Srbiji, uopšte, vlada zabluda da je domaća poljoprivreda sigurna i jaka, da su proizvodi zdravi, a životna sredina čista i očuvana. Iako je fitosanitarna i veterinarska služba znatno osnažena poslednjih godina, poljoprivreda i dalje predstavlja potencijalnu opasnost za životnu sredinu.

Izvor: FAOSTAT i Republički zavod za statistiku, 2005.

Slika 26. Indikatori intenzivnosti poljoprivredne proizvodnje u Evropi 2005. godine.

Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede je u sklopu programa međunarodne pomoći započelo s radom na uvođenju integralne proizvodnje i uvođenju dobre poljoprivredne prakse radi smanjenja zagađenja sa stočarskih farmi, iz ratarske proizvodnje, kao i iz klanične industrije. Te aktivnosti su usklađene sa Strategijom razvoja poljoprivrede Srbije i s nacionalnim programom zaštite životne sredine, koji je u pripremi. Gubljenje tradicionalnih poljoprivrednih sistema u Republici Srbiji jako je izraženo u poslednjih 15 godina, čime se stvaraju uslovi da se intenzivnije gubi biodiverzitet.

Može se zaključiti da se, uprkos evidentnim prirodnim pogodnostima, glavni problemi poljoprivrede Republike Srbije vezuju za izrazito nepovoljnu posedovnu i starosnu strukturu ljudi na individualnim gazdinstvima, te neadekvatno prenošenje znanja iz oblasti biotehnologije, marketinga, ekonomije i ekologije. Veliki deo postrojenja za preradu u prehrambenoj industriji je zastareo i zahteva znatna ulaganja da bi se približio izvoznim standardima i uspeo da dobije akreditaciju za ISO 9001 i HACCP, što je jedan od zahteva pri izvozu na platežno jača tržišta.

Kada je reč o poljoprivredi, opšti cilj održivog razvoja jeste stvaranje ekonomski isplative i ekološki prihvatljive poljoprivredne proizvodnje - okosnice seoskog razvoja i osnova postojanja seoskog stanovništva u oblastima u kojima postoje prirodni preduslovi da se postigne odgovarajući nivo konkurentnosti za prodor na evropsko tržište i druga tržišta.

Ciljevi održivog razvoja poljoprivrede obuhvataju:

- 1) usklađivanje nacionalnih propisa i akcija iz oblasti poljoprivrede sa zakonodavstvom i praksom u EU;
- 2) podsticanje investicija u smanjenje zagađenja iz poljoprivrede, očuvanje agroddiverziteta i tradicionalnih (kombinovanih) sistema farmi radi očuvanja predeonog i specijskog biodiverziteta u osetljivim agroekološkim uslovima, razvoj sistema zaštite dobrobiti životinja, smanjenje erozije, te očuvanje i unapređenje životne sredine u celini;
- 3) povećanje površina pod organskom i drugim ekološki prihvatljivim sistemima poljoprivredne proizvodnje;
- 4) podizanje i razvijanje javne svesti poljoprivrednih proizvođača o problemima životne sredine, uz uvažavanje principa zaštite biodiverziteta i dobrobiti životinja;
- 5) uvođenje kodeksa dobre poljoprivredne prakse.

Ispunjenje ovih ciljeva kroz odgovarajući akcioni program otvara polje dinamičnog privrednog razvitka baziranog na znanju. Jedno od najadekvatnijih polja razvoja i primene visokih tehnologija u Republici Srbiji jeste poljoprivreda, tj. rešavanje njenih ekoloških problema. Potrebno je osnovati nacionalnu laboratoriju za bezbednost hrane koja bi bila adekvatna ustanova koja ne samo što bi doprinosila rešavanju ekoloških problema domaće poljoprivrede nego bi unapredila kvalitet domaćih proizvoda, pa time i zdravlje stanovništva, podstakla izvoz poljoprivrednih proizvoda, te poboljšala kontrolu kvaliteta uvezene hrane doprinoseći uspostavljanju ambijenta ravnopravnosti u konkurisanju domaćim proizvodima. Takođe, ta ustanova bi doprinela snažnijem razvoju poljoprivrede i uvođenju vrhunskih tehnologija u poljoprivredu i prehrambenu industriju. Stvaranje pozitivnih socijalnih efekata kroz primenu koncepcije objedinjenog seoskog razvoja stvorice mnogostruko pozitivne eksterne efekte u političkom, demografskom, kulturnom, čak i bezbednosnom smislu.

3.5. Šumarstvo, lovstvo i ribarstvo

Problemi gazdovanja, tj. ekonomskog iskorišćavanja obnovljivih prirodnih resursa dati su kroz analizu šumarstva, lovstva i ribarstva. Specifičnosti šumarstva kao delatnosti uslovljene kako prirodno određenim kvantitetom i kvalitetom resursa, tako i društveno-istorijskim okolnostima, stvorile su niz problema s kojima se danas susreće ova delatnost i s njom povezana drvoprerađivačka industrija. Održivo gazdovanje šumama i razvoj šumarstva kao privredne grane moguće je ostvariti jedino ako se stalno prati i tačno utvrđuje stanje šumskog fonda, stručno planira na dug i kratak rok, te efikasno sprovede planovi.

Učešće sektora drvne industrije u stvaranju BDP-a, zapošljavanju i spoljnoj trgovini Republike Srbije danas je znatno manje nego što bi moglo da bude. Privatizacija velikih

društvenih preduzeća za preradu drveta nije do kraja završena. Korišćenje kapaciteta je na niskom nivou, kao i organizovanost sektora u celini, pa da je zaštita interesa i uspostavljanje odnosa s lokalnim zajednicama prepušteno pojedinačnim preduzećima. Sveukupno gledano, sektor se odlikuje niskom ekonomskom efikasnošću. Izvoz proizvoda drvne industrije 2005. godine odlikuje se povećanjem finalnih proizvoda i smanjenjem proizvoda primarne prerade drveta. Konkretno, izvoz finalnih proizvoda veći je za sedam miliona USD nego 2004. godine i bio je veći od rekordne 1989. godine za četiri miliona USD. Značajno je da jedino izvoz nameštaja beleži povećanje (8,5 miliona USD), dok su ostali finalni proizvodi postigli slabije izvozne rezultate nego 2004. godine. Izvoz proizvoda primarne prerade drveta bio je manji za devet miliona USD nego 2004. godine. Pozitivno je da se povećava izvoz proizvoda na višem stepenu finalizacije, a smanjuje izvoz sirovina.

Ukupna površina lovišta u Republici Srbiji iznosi oko sedam miliona ha. Prema podacima Lovačkog saveza, u Republici Srbiji je sredinom 2007. registrovano oko 96.000 lovaca i 447.343 komada lovačkog naoružanja. Korisnici lovišta svake godine procenjuju stanje brojnosti populacija divljih životinja u lovištima.

Osnovni problemi u šumarstvu i lovstvu su to što je nizak nivo tehničko-tehnološkog i institucionalnog razvoja, ne postoje dokumenta strateškog planiranja u šumarstvu, monitoring šuma nije dovoljno razvijen i ne upravlja se adekvatno određenim vrstama divljači.

Po raznovrsnosti prirodnih i antropogeno formiranih ekosistema na ribolovnim vodama i po bogatstvu ribolovno značajnih vrsta, Republika Srbija ne zaostaje za zemljama u okruženju. Nasuprot povoljnim prirodnim potencijalima, broj registrovanih ribolovaca u ukupnom stanovništvu i produktivnost u objektima za proizvodnju ribe najniži su u Evropi, a pouzdanih podataka o ulovu ribe iz otvorenih voda, broju i strukturi objekata za proizvodnju ribe i o produktivnosti u njima nema. Ozbiljne probleme stvara krivolov, kao i upotreba zabranjenih ribolovnih sredstava i alata. Pored nepovoljnih opštih društvenih uslova koji su uticali na nastajanje ovakvog sadašnjeg stanja, evidentno je da položaj celokupnog ribarstva nije bio sistemski rešavan tokom proteklih nekoliko decenija. Prepuštanje ribolova sportskoribolovnim organizacijama ostavilo je neiskorišćen veliki prirodni potencijal, kao i potencijal razvoja mnogobrojnih pratećih usluga. I pored toga, ribolovno opterećenje približava se postojećoj prirodnoj produkciji ili je ugrožava samo u blizini velikih gradskih centara koji su najveće tržnice za plasman. Izrazita ugroženost jesetarskog fonda ispod brane HE "Đerdap II" i strateški važne proizvodnje moruskog kavijara prouzrokovana je skraćanjem lovostaja i smanjenjem veličine morune dozvoljene za izlov.

Iako je reč o potencijalno visokoprofitnoj delatnosti, na većini ribnjaka produktivna proizvodnja je mala i nedovoljna zbog zastarele tehnologije i amortizovanih proizvodnih objekata. Širenje i intenziviranje proizvodnje pastrmskih vrsta ograničeno je količinom i kvalitetom vodnih resursa. Otuda se kao uslov održivog razvoja akvakulture nameće potreba da se obavezno procenjuje uticaj na životnu sredinu i na vodne resurse koji su sada već znatno opterećeni, pogotovo veštačkih akumulacija ako se koriste za kavezne sisteme gajenja. Takođe, treba rešiti pitanje obezbeđenja adekvatnih količina i vrsta riblje mladi, te stimulisati proizvođače hraniva i komponenata hraniva da pronađu strateške partnere radi unapređenja tehnologije proizvodnje riblje hrane.

Problemi u ribarstvu su: i dalje nizak kapacitet sektora ribarstva u nadležnom administrativnom organu (kadrovski i materijalno-tehnički), što ograničava administrativno upravljanje ribarstvom kao delatnošću; nizak stručni kapacitet korisnika ribarskih područja; neusklađenost propisa u ribarstvu i propisa o zaštiti prirode; nedisciplina profesionalnih i rekreativnih ribolovaca; institucionalna neodređenost privrednih ribara i otežani uslovi stvaranja dohotka; tehnološka nedisciplina korisnika vodnih resursa, pre svega iz industrije i poljoprivrede, loša organizacija rada i prevelik broj zaposlenih na ribnjacima, nedostatak obrtnih sredstava i skupi kreditni aranžmani, slaba zaštita domaće proizvodnje od uspešnije konkurencije iz neposrednog okruženja i neodgovarajuća sudska praksa u pogledu procesuiranja prekršaja i zloupotreba.

Ciljevi održivog razvoja šumarstva, lovstva i ribarstva obuhvataju:

- 1) reorganizaciju javnog sektora šumarstva i podršku privatnom sektoru;
- 2) održivo gazdovanje šumama i unapređenje šumarstva uz istovremeno održivo upravljanje populacijama divljači;
- 3) unapređenje ribolova kroz poboljšano gazdovanje ribljim resursima radi razvoja i promovisanja ribolovnog turizma;
- 4) povećanje ekonomskih efekata koji se mogu ostvariti racionalnim korišćenjem šumskih, lovnih i ribolovnih resursa.

U skladu sa Strategijom razvoja šumarstva Republike Srbije, podrška sektoru privatnog šumarstva odvijace se tako što će se: podsticati ukupnjavanje šumskih poseda u privatnom vlasništvu i onemogućiti dalje usitnjavanje šumskih poseda; obezbediti finansijska sredstava za podsticaj vlasnicima privatnih šuma za zaštitu i unapređenje šuma; stručno i finansijski podsticati osnivanje i razvoj udruženja privatnih vlasnika šuma; podržati osnivanje i razvoj malih i srednjih preduzeća u šumarstvu; izraditi katastar šuma i jedinstven informacioni sistem (uključujući kriterijume i indikatore održivog gazdovanja šumama). Održivo gazdovanje šumama i unapređenje šumarstva uz istovremeno održivo upravljanje populacijama divljači odnosi se na: stvaranje najboljih uslova u šumama za unapređivanje stanja populacija autohtone divljači; izradu strategije razvoja lovstva u i obezbeđenje regulatornih, institucionalnih i ekonomskih okvira za njeno sprovođenje.

Prvi korak u unapređenju sektora ribarstva očekuje se donošenjem zakona o zaštiti i održivom korišćenju ribljeg fonda. Potrebno je zaštititi prirodna plodišta, revitalizovati postojeće plavne zone i ekosistemskim pristupom obezbediti najveću moguću prirodnu reprodukciju ribljeg fonda. Veoma je važno povećati upravljački, kako administrativni tako i korisnički kapacitet tako što će se obrazovati stručnjaci za poslove upravljanja ribolovnim aktivnostima i poslove proizvodnje i prerade ribe. Da bi se ravnomerno razvijao rekreativni ribolov, kao preduslov razvoja ribolovnog turizma na celoj teritoriji Republike Srbije, neophodno je utvrditi jedinstvenu državnu dozvolu i fleksibilan regulacioni sistem koordinacije korisnika. Takođe, neophodno je ekonomskim mehanizmima (npr. uvođenjem individualnih transferabilnih kvota) za ugrožene vrste riba (npr. jesetrovke) i u zonama visokog ribolovnog pritiska, te pogodnostima plasmana i unapređenjem tehnologije prerade ulova u zonama nerazvijenog tržišta obezbediti održivost mogućeg obima privrednog ribolova koji je ograničen konzervacionim

zahtevima i prirodnom produkcijom. Država treba da doprinese rešenju institucionalnog položaja privrednih ribara i da im omogući socijalnu zaštitu. Neophodno je da se inicijalnom državnom regulacijom i delovanjem tržišnih mehanizama poveća produktivnost akvakulture da bi ona postala konkurentna proizvodnji ribe u okruženju.

Postizanje željenih sektorskih ciljeva imalo bi pozitivne socijalne efekte jer pomenute delatnosti danas ni izbliza ne zapošljavaju onoliko radne snage koliko bi mogle na osnovama održivog korišćenja resursa. Podsticaj ruralnom i regionalnom razvoju na osnovu dobro osmišljenih investicionih programa u tim delatnostima vrlo brzo bi imao pozitivne ekonomske, socijalne i druge efekte. Posebno treba naglasiti potencijale šumarstva u primeni fleksibilnih mehanizama iz Kjoto protokola.

3.6. Saobraćaj

Uprkos nespornim prednostima položaja Republike Srbije, saobraćaj se kao delatnost karakteriše više slabostima i problemima nego pozitivnim ekonomskim efektima u poređenju sa susednim zemljama.

Izvor: Agencija za zaštitu životne sredine, 2007.

Slika 27. Razvoj saobraćaja.

Postoji više različitih podataka koji se odnose na dužinu putne mreže u Republici Srbiji: dužina putne mreže po podatku iz Referentnog sistema puteva Republike Srbije i zvanične statistike iznosi 38.300 km, dužina putne mreže na osnovu podataka iz Javnog preduzeća putevi Srbije (Direkcije za puteve) iznosi od 40.700 km do 42.900 km, a po podatku iz dokumenata Svetske banke dužina putne mreže u Republici Srbiji iznosi 49.800 km. Različiti podaci nastali su uglavnom zbog nepreciznosti propisa koji utvrđuju mrežu, nedosledne kategorizacije puteva i propusta pri legalizaciji izgradnje puteva, što bi trebalo da se ispravi preciziranjem propisa, novom kategorizacijom putne mreže koja

proističe iz Zakona o javnim putevima ("Službeni glasnik RS", broj 111/05) i ažuriranjem katastarskog registra puteva što takođe što pre treba izvršiti.

Mreža železničkih pruga Republike Srbije je stara više od jednog veka (prva železnička pruga u Republici Srbiji puštena je u saobraćaj 1884. godine), a više od 55 % svih pruga izgrađeno je u XIX veku. Ukupna dužina železničke mreže u Republici Srbiji je 3.809 km, a 1.768 km predstavlja glavne pruge. Elektrificirano je 1.247 km (32,7 %), a 7 % pruga ili 276 km ima dva koloseka. Oko 25 % glavnih pruga železničke mreže u Republici Srbiji nalazi se na osnovnoj mreži Koridora 10 i njegovim ograncima 10b i 10c.

Osnovni elementi sistema unutrašnjeg vodnog saobraćaja na teritoriji Republike Srbije su reke Dunav, Sava i Tisa, kao i mreža plovinih kanala u okviru hidrosistema Dunav-Tisa-Dunav, sa ukupnom dužinom plovinih puteva oko 1.677 km. Uslovi plovidbe su različiti, pa brodovi nosivosti do 1.500 t mogu da plove na ukupnoj dužini plovinih puteva od 993 km, a brodovi nosivosti do 650 t na deonicama dužine 1.360 km.

U Republici Srbiji su registrovana četiri civilna aerodroma: u Beogradu, Nišu, Vršcu i Boru, ali zbog tehničko-tehnoloških uslova i opreme samo su beogradski i niški otvoreni za međunarodne letove. U 2004. godini broj putnika na aerodromu u Beogradu bio je 2,05 miliona (njegov kapacitet je 5,6 miliona putnika godišnje) i opsluženo je oko 16.000 aviona. Iste godine, aerodrom u Nišu je imao promet od 18.350 putnika i opslužio je 175 aviona.

Stanje transportne infrastrukture je pogoršano tokom poslednjih deset godina jer nije održavana. Glavni problemi su: transportna infrastruktura na evropskim koridorima nije harmonizovana ni izgrađena do kraja i nije opremljena savremenim tehničko-tehnološkim sistemima; nedostatak obilaznica oko gradova u Republici Srbiji, a naročito oko Beograda; nedostatak finansijskih sredstava za razvoj infrastrukture; centralizovano upravljanje transportnom infrastrukturom; nedovoljno razvijen sistem javnog prevoza putnika i stvari; nepostojanje strategije razvoja transportnog sektora; neodgovarajući zakonski okvir u drumskom transportu; neadekvatno održavanje i kontrola tehničke ispravnosti vozila koja učestvuju u saobraćaju, kao i loš kvalitet motornog goriva; prekomerno zagađenje vazduha od saobraćaja.

Postojeća praksa sistema bezbednosti saobraćaja nije omogućila odgovarajuće prikupljanje, obradu i dostupnost podataka na osnovu kojih bi se mogli proceniti društveno-ekonomski troškovi posledica saobraćajnih nezgoda. Umesto toga, oni se procenjuju na osnovu modela razvijenih u drugim zemljama. Istraživanja su pokazala da Republika Srbija godišnje gubi oko 1,71 % BDP-a zbog posledica saobraćajnih nezgoda. Prema Izveštaju o kapacitetima za upravljanje bezbednošću saobraćaja u Republici Srbiji i primenjenoj metodologiji u materijalu Svetske banke, ti troškovi se procenjuju čak i do 2,3 % BDP-a.

Prioritet se ogleda u izradi jedinstvenog informacionog sistema transporta, institucionalnom jačanju upravljanja transportnim sistemima shodno preporukama EU, obezbeđivanju stabilnih izvora sredstava za rekonstrukciju, održavanje i izgradnju transportne infrastrukture, te modernizaciji tehničke osnove da bi se povećala bezbednost svih vidova transporta.

Ciljevi održivog razvoja u sektoru saobraćaja obuhvataju:

- 1) smanjenje udela saobraćaja u zagađenju vazduha i emisiji buke tako što će se poboljšati kvalitet motornog goriva i vozila i smanjiti upotreba fosilnih goriva;
- 2) uključivanje Republike Srbije u transevropsku mrežu s većom bezbednošću u saobraćaju;
- 3) podizanje kvaliteta saobraćajnih usluga i usluga saobraćajne infrastrukture;
- 4) povećanje intermodalnog transporta u ukupnom prevozu robe i putnika tako što će se korišćenje rečnog i železničkog saobraćaja povećati za 25 % u odnosu na 2005. godinu;
- 5) izgradnju jedinstvenih sistema prevoza putnika koji će biti prilagođeni korisniku, na regionalnom nivou u Republici Srbiji;
- 6) jačanje spoljne dimenzije tržišta - tranzitnog saobraćaja, izvoza i uvoza robe i usluga.
- 7) dalju operacionalizaciju i razradu pomenutih ciljeva kroz strategiju razvoja saobraćaja Republike Srbije.

Za dalji razvoj sektora saobraćaja u Republici Srbiji posebno je značajno da se temeljno restrukturiraju javna preduzeća; na prvom mestu železnica i avionski saobraćaj. Danas, opterećena izuzetno lošom finansijskom situacijom, s višegodišnjim poslovnim gubicima, ta javna preduzeća ne mogu sopstvenim izvorima da modernizuju tehnička sredstva i sisteme iako je to neophodno, niti da ostvare standarde zaštite životne sredine u skladu sa evropskim. Takođe, potrebno je okončati transformaciju rečnog saobraćaja daljom privatizacijom i modernizovanjem. U drumskom saobraćaju neophodno je nastaviti modernizovanje i rekonstrukciju infrastrukture, ali i stvoriti institucionalno-pravne uslove za otvaranje sektora za međunarodnu konkurenciju u svim vidovima.

Potrebno je razviti intermodalni transport i podsticati intenzivnije korišćenje železničkog, a posebno rečnog saobraćaja, kao i privući međunarodne tokove saobraćaja i iskoristiti plovni put Dunava. Efekti sprovedenih mera i aktivnosti pozitivno bi se odrazili na razvoj i primenu domaćih informacionih tehnologija, na porast zaposlenosti, poboljšanje međunarodne konkurentnosti privrede i stvorili bi pozitivne eksterne efekte u sektoru ostalih usluga.

3.7. Turizam

Prema postojećoj statistici, sektor turizma učestvuje sa 2,5 % u BDP-u i sa 5-6 % u ukupnoj zaposlenosti Republike Srbije. Na osnovu sprovedenih istraživanja, utvrđeno je da su u Republici Srbiji najzastupljeniji hoteli s dve i tri zvezdice, da prosečno stari 42 godine, da imaju prosečno 105 soba i da su u proseku poslednji put delimično obnovljeni pre trinaest godina. Tokom 2004. godine, prosečan srpski hotel ostvarivao je oko 8.000 evra ukupnog prihoda po sobi, dok je za istu prosečnu kategoriju međunarodni standard najmanje 2,5 puta veći. Imajući u vidu realni privredni potencijal Republike Srbije za razvoj turizma, do 2015. godine trebalo bi da se ostvari blizu 20 miliona noćenja turista (polovina inostranih) i prihod od turizma do 1,5 milijarde evra. U Strategiji razvoja turizma Republike Srbije utvrđen je raspored budućih karakterističnih turističkih klastera koji će pomoći da turistička ponuda zemlje postane prepoznatljiva. To su: Beograd, AP Vojvodina, zapadna Srbija i istočna Srbija. Ta podela je zasnovana na iskustvu

ekonomskog razvoja i karakterističnih potencijala za razvoj turizma, a ne na administrativno-upravnim granicama. Sektor turizma ima veliki interes za održavanje kvaliteta životne sredine jer je čista i zdrava životna sredina veoma važan preduslov za uspešan razvoj turizma.

Glavne turističke aktivnosti u Republici Srbiji uključuju turizam u velikim gradovima, banjski turizam, kulturno i prirodno blago, lov, ribolov, seoski turizam i rečni turizam. Negativni uticaji turizma na životnu sredinu uključuju pritisak na prirodne resurse, biodiverzitet i staništa i stvaranje otpada i zagađenje. Neodrživi turizam može prouzrokovati iste oblike zagađenja kao bilo koja druga industrija: emisija u vazduh, buka, otpad, ispuštanje otpadnih voda, ulja i hemikalija, čak i arhitektonsko/vizuelno zagađenje. Pravovremenim planiranjem razvoja turizma mogu se sprečiti štete i skupe greške i izbeći postepeno uništavanje vrednosti životne sredine značajne za turizam. Sadašnji negativni uticaji turističkih aktivnosti na kvalitet životne sredine uzrokovani su slabim sprovođenjem propisa o planiranju i izgradnji, nedostatkom infrastrukture za tretman otpadnih voda i nekontrolisanim odlaganjem otpada, kao i neefikasnim upravljanjem u zaštićenim prirodnim dobrima.

Ciljevi održivog razvoja turizma obuhvataju:

- 1) poboljšanje smeštajnih kapaciteta; razvijanje turističkog sistema kvaliteta i sistema zaštite potrošača;
- 2) razvijanje turističkog informacionog sistema (informativni centri, brošure, imidž, pozicioniranje itd.);
- 3) razvijanje dodatne turističke ponude uz postizanje ekonomske isplativosti i lokalnog prosperiteta (trgovina, gastronomija, ugostiteljstvo, aktivnosti, putničke agencije itd.) čime će se otvoriti nova radna mesta, uz najveće moguće očuvanje kulturnog bogatstva i prirodne raznovrsnosti;
- 4) utvrđivanje i otklanjanje aktuelnih i potencijalnih konflikata između turizma i drugih aktivnosti vezanih za korišćenje resursa.

Sektor turizma se vidi kao sektor koji ima taj potencijal i to se ogleda u činjenici da postoji vertikalna institucionalna struktura za razvoj sektora. Pored Ministarstva za ekonomiju i regionalni razvoj, u čijoj je nadležnosti razvoj turizma, postoji Turistička organizacija Srbije i mreža turističkih organizacija u opštinama. Zakonom o turizmu planirano je osnivanje i Agencije za razvoj turizma, što bi trebalo da obezbedi odgovarajući okvir za realizaciju Strategije razvoja turizma Republike Srbije. Doprinos razvoju turizma daje i Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, koje u okviru svoje nadležnosti za seoski razvoj ima i program podrške širenju seoske ekonomije kroz razvoj agro i ruralnog turizma na seoskim poljoprivrednim gazdinstvima. U osnovi, ta podrška predstavlja razvoj domaćeg tržišta, kao i izvoza poljoprivrednih proizvoda i posebno je značajna za seoske oblasti u kojima zbog prirodnih i drugih ograničenja poljoprivrede ne može da nosi seoski razvoj, a da ne ugrozi životnu sredinu, odnosno resurse na koje se oslanja. Ispunjenje ciljeva i sprovođenje predviđenih aktivnosti impuls je razvoju područja van velikih gradova, boljem prostornom razmeštaju stanovništva i popravljajući socijalne situacije u celini.

3.8. Uvođenje čistije proizvodnje

Jedna od aktivnosti koja se odnosi na sve ekonomske sektore i delatnosti i koja objedinjuje sektorske ciljeve i prioritetne akcije, jeste uvođenje čistije proizvodnje, u skladu s međunarodno priznatim instrumentima: IPPC, BAT, BEP, BATNEEC, EIA i LCA. Ta aktivnost je u tesnoj vezi sa efikasnijim korišćenjem proizvodnih faktora, smanjenjem energetske intenzivnosti i intenzivnosti upotrebe materijala, razvojem i primenom sistema za upravljanje industrijskim otpadom, a posebno opasnim otpadom. Jasno je da Republika Srbija više ne može obezbeđivati konkurentsku prednost na međunarodnom tržištu ni jeftinom radnom snagom, ni obiljem prirodnih resursa. Prirodni resursi, kako strukturom tako i kvalitetom, ne mogu zadovoljiti sve veće potrebe dinamičnog razvoja. Nema obilja jeftine radne snage, niti je može biti. Otuda se moraju naći novi pokretači ekonomskog rasta i društvenog napretka. Jedan od njih tiče se materijalizovanog znanja i visokog kvaliteta ljudskog kapitala, drugi je, nesumnjivo, izbor i primena efikasne tehnologije koja smanjuje pritisak na prirodne resurse i životnu sredinu. Ostali problemi uključuju: nedefinisan strateški cilj politike uvođenja čistije proizvodnje; neharmonizovano zakonodavstvo i nesprovođenje postojećih propisa iz oblasti upravljanja životnom sredinom; nepostojanje propisa kojima se detaljnije uređuje status uvođenja čistije proizvodnje (subvencije, poreske, carinske i druge povlastice); nezadovoljavajuća kontrola efikasnosti korišćenja sirovina, proizvodnje i proizvoda; nedostatak katastra zagađivača; nedostatak nacionalnih BREF-ova (*BAT Reference document* - referentni dokument o najboljim dostupnim tehnologijama); nepostojanje razrađenih mehanizama za rešavanje problema nasleđenog zagađenja tokom privatizacije; neefikasan sistem finansiranja i podsticanja privrede za uvođenje čistije proizvodnje i sistema upravljanja životnom sredinom (EMS); nedostatak investicija za izgradnju infrastrukture; nedostatak odgovarajućeg statističkog praćenja zagađivača; tehnološka inferiornost industrija; nepostojanje odgovarajućih savremenih atestnih laboratorija za ispitivanje karakteristika postrojenja; nedovoljna informisanost i nizak nivo svesti zagađivača u pogledu zaštite životne sredine.

Opšti prioritetni programi i ciljevi u oblasti uvođenja čistije proizvodnje obuhvataju:

- 1) izmenu postojećih i donošenje novih propisa radi pospešivanja korišćenja čistije proizvodnje i usklađivanja sa zakonodavstvom EU;
- 2) uvođenje i/ili unapređenje efikasne, održive i čistije proizvodnje i efikasnije korišćenje energije;
- 3) izgradnju infrastrukture u oblasti čistije proizvodnje - realizaciju investicionih projekata u oblasti istraživanja (studijska i razvojna istraživanja, kao i izgradnju industrijskih postrojenja) - razvoj industrijsko-tehnoloških parkova, klastera, inovacionih centara i inkubatora;
- 4) uspostavljanje sistema upravljanja otpadom, s posebnim naglaskom na mogućnost smanjivanja nastajanja otpada i iskorišćavanjem otpada kao sekundarne sirovine i izvora energije;
- 5) ubrzan završetak restrukturiranja i privatizacije;

6) rekonstrukciju ili unapređenje postojećih tehnoloških procesa uz obavezno usaglašavanje sa odgovarajućim BAT-ovima;

7) unapređenje upravljanja životnom sredinom u preduzećima (EMS);

8) obrazovanje u oblasti zaštite životne sredine, primenu čistijih tehnologija i energetske efikasnosti.

Prioritet je donošenje podzakonskih propisa na osnovu Zakona o zaštiti životne sredine ("Službeni glasnik RS", br. 66/91, 83/92, 53/93, 67/93, 48/94, 53/95 i 135/04) koji se odnose na: standarde kvaliteta životne sredine i standarde emisije; sistem upravljanja zaštitom životne sredine; ekološki znak; uvoz i izvoz supstanci koje oštećuju ozonski omotač; uvoz, izvoz i tranzit otpada; postupanje sa opasnim materijama; monitoring, informacioni sistem i integralni katastar zagađivača; uvođenje ekonomskih instrumenata (naknade za korišćenje prirodnih resursa i naknade za zagađivanje životne sredine).

Potrebno je jačanje Centra za čistiju proizvodnju radi sprovođenja projekata čistije proizvodnje i pomoći industriji. Neophodno je akreditovati laboratorije u skladu sa JUS ISO/IEC 17025. Ekonomski instrumenti koji su neophodni za unapređenje korišćenja čistije proizvodnje jesu: naknade za zagađivanje i emisije zagađivača; subvencije za istraživanje i razvoj, subvencije za istraživačko-razvojne projekte radi korišćenja obnovljivih izvora energije i obnovljivih izvora materijala, finansijska pomoć za transfer znanja i tehnologija koje već postoje u našem okruženju, poreske olakšice za proizvođače opreme, subvencije za opremanje i akreditaciju laboratorija i stvaranje uslova za primenu i sprovođenje mera kontrole, dugoročni krediti pod povoljnim uslovima za organizovanje i unapređenje proizvodnje, uvođenje EMS-a, postojeće carinske olakšice pri uvozu neophodne opreme i sirovina, poreske olakšice potencijalnim stranim investitorima; stimulisane privrednih subjekata za korišćenje čistije proizvodnje; uspostavljanje poreskih olakšica, subvencionisanje cena proizvoda nastalih u preduzećima s dokumentovanom čistijom proizvodnjom i onih koji ispunjavaju uslove dobijanja ekološkog znaka, subvencionisanje cena energenata dobijenih iz obnovljivih izvora energije, subvencionisanje cena registracije vozila, putarina i parkiranja za vozila koja koriste goriva dobijena iz obnovljivih izvora energije, subvencionisanje proizvođača koji su uveli EMS.

Kroz ostvarivanje ciljeva uvođenja čistijih tehnologija poboljšava se konkurentnost privrede, podstiče razvoj "ekonomije znanja", te podiže ukupno blagostanje nacije.

VI INSTITUCIONALNI OKVIR

Institucionalni mehanizmi za primenu Strategije veoma zavise od specifičnosti ustavnog uređenja svake zemlje. Mehanizmi za primenu mogu biti različiti, ali je posvećenost Vlade i politička podrška uvek neophodna. Značajno je da odgovornost za koordinaciju i sprovođenje Strategije preuzme kancelarija za održivi razvoj. Sprovođenje Strategije isto tako zavisi i od svih zainteresovanih strana, njihovog učešća u pripremi i primeni Strategije.

Najčešći izazovi u drugim zemljama bili su vođenje procesa u pravom smeru. Naime, prekomerni institucionalni i proceduralni aranžmani takođe mogu negativno uticati na

uspešnost primene Strategije, kao i kada ih nema. Mnoge zemlje su bile kreativne u formiranju novih institucija, ali su nastale barijere umanjile njihovu efikasnost, pa je za potrebne strateške reforme neophodno aktivno učešće na visokom nivou ključnih ministarstava i jaka politička podrška, mada je u praksi često nema.

Ministarstva nemaju uvek potpuno ili identično razumevanje procesa održivog razvoja, pa je zadatak kancelarije za održivi razvoj da sva pitanja posmatra široko i sveobuhvatno. Veoma je važno da troškovi / koristi za društvo od primene održivog razvoja budu jasno izraženi, a građani o tome informisani, što bi donosiocima odluka omogućilo da donesu ispravne odluke za dobrobit društva u celini.

Da bi se postigli navedeni ciljevi, potrebno je izgraditi savremenu i efikasnu državnu upravu, odnosno sistem institucija koje zajednički vode održivom razvoju. Pобоljšanje saradnje, koordinacije i konsultacija između sektora, kao i između državne uprave i privatnog i civilnog sektora preduslov je za ostvarenje održivog razvoja. Bez jakih, osposobljenih i stabilnih institucija neće biti moguće postići željene dugoročne rezultate održivog razvoja koji se odnose na poboljšanje kvaliteta života i životnog standarda i smanjenje siromaštva. Izgradnja efikasnog institucionalnog okvira na svim nivoima, osnov je za postizanje ciljeva održivog razvoja.

Koordinacija u sprovođenju Strategije putem međusektorske saradnje zadatak je kancelarije za održivi razvoj. Zadatak Vlade je da formira kancelariju za održivi razvoj. Kancelarija za održivi razvoj priprema odluke i koordinira rad Saveta za održivi razvoj. Kancelarija za održivi razvoj za svoj rad je odgovorna Vladi.

Savet za održivi razvoj je međuministarsko telo koje čine ministri nadležni za poslove zaštite životne sredine, ekonomije i regionalnog razvoja, finansija, rada i socijalne politike, telekomunikacija i informatičkog društva i nauke, kao i drugi ministri relevantnih ministarstava Republike Srbije.

Kancelarija za održivi razvoj treba da, u ime Vlade, obezbedi praćenje i koordinaciju sprovođenja akcionog plana za sprovođenje Strategije. Neophodno je uspostaviti mehanizam kojim će se unaprediti praćenje i ocena sprovođenja Strategije, što podrazumeva praćenje indikatora održivog razvoja. Kancelarija za održivi razvoj takođe može da prati indikatore sprovođenja nacionalnih milenijumskih ciljeva razvoja, kao i indikatore sprovođenja Strategije za smanjenje siromaštva.

Kancelarija za održivi razvoj treba da obavlja stručne, administrativne i operativne poslove koji su u vezi s koordinisanjem rada ministarstava, posebnih organizacija i službi Vlade, a odnose se na sprovođenje Strategije. Kancelarija za održivi razvoj je nadležna da, u ime Vlade, sprovodi Strategiju, realizuje projekte i aktivnosti iz akcionog plana za sprovođenje Strategije, te prati dostizanje ciljeva održivog razvoja, koordiniše međuministarske grupe i saradnju organa državne uprave u podsticanju i praćenju sprovođenja održivog razvoja, informiše javnost i promoviše aktivnosti u ostvarivanju održivog razvoja.

Da bi kancelarija za održivi razvoj mogla da radi, pored postojećih ustanova kao što su Agencija za zaštitu životne sredine, Agencija za energetska efikasnost, Institut za javno zdravlje Srbije, Republički hidrometeorološki zavod, Republički zavod za statistiku, Republički zavod za razvoj, Zavod za zaštitu prirode Srbije, Centar za čišćenje proizvodnju

kao i Nacionalni centar za klimatske promene, koji je nedavno formiran u Republičkom hidrometeorološkom zavodu s namerom da brzo preraste u podregionalni centar za klimatske promene za jugoistočnu Evropu, potrebno je ustanoviti i dalje jačati nove nacionalne laboratorije i centre. To su na prvom mestu nacionalne: laboratorije za vode i vazduh, za zemljište i mineralne resurse, za bezbednost hrane. Takođe, očekuje se stvaranje i drugih institucija koje bi pored osnovnih poslova bile zadužene za praćenje određene grupe indikatora održivog razvoja. Tako se očekuje formiranje nacionalne stambene agencije, agencije za razvoj turizma, sistema za podršku seoskom razvoju, kao i nacionalne kancelarije i laboratorije za kontrolu duvana.

Prioritetni zadatak novih institucija bio bi praćenje stanja u pojedinim oblastima, prikupljanje i obrada podataka o stanju pojedinih prirodnih resursa, te praćenje indikatora održivog razvoja. Bile bi to akreditovane, jedine ovlašćene ustanove za davanje informacija iz sopstvene nadležnosti. Njihovi rezultati bili bi univerzalno dostupni, podložni svakoj proveri stručne i ostale zainteresovane javnosti, ali njihov kredibilitet i pouzdanost morali bi biti neprikosnoveni. Jedino na osnovu informacija iz takvih ustanova moguće je otvoreno i efikasno voditi delotvornu politiku održivog razvoja.

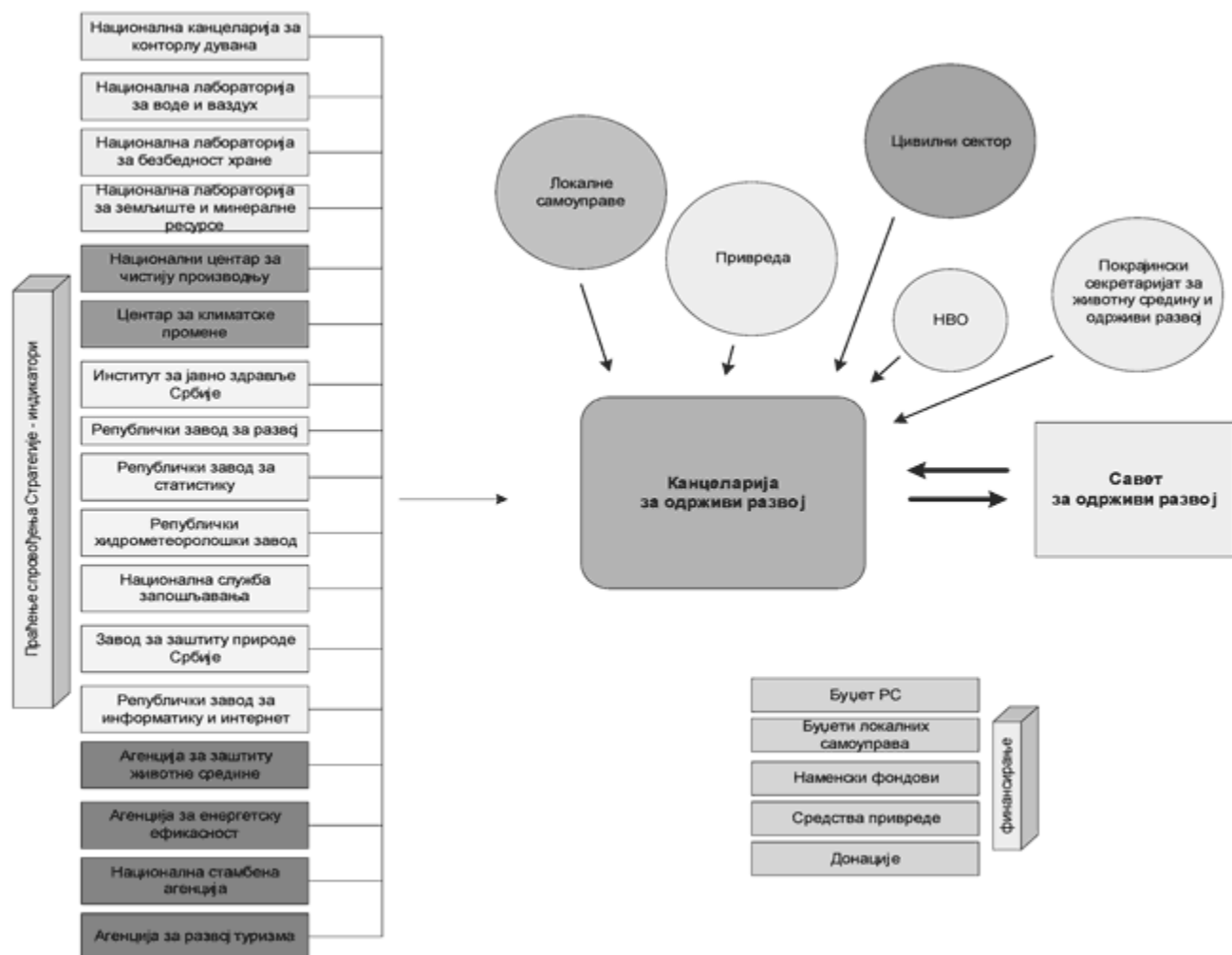
Osim navedenih institucija, za sprovođenje Strategije značajni su: Kancelarija za evropske integracije, Agencija za privatizaciju, Agencija za energetiku, Nacionalna služba zapošljavanja, Zavod za intelektualnu svojinu, Republički zavod za informatiku i internet, Agencija za mala i srednja preduzeća, Agencija za radio-difuziju, Komisija za zaštitu konkurencije, Komisija za hartije od vrednosti, Nacionalni prosvetni savet, reprezentativni sindikati i reprezentativna udruženja poslodavaca, udruženja potrošača, udruženja penzionera i druga udruženja.

Za finansiranje procesa održivog razvoja očekuje se korišćenje sredstava iz budžeta Republike Srbije, budžeta opština, namenskih fondova, na primer iz Fonda za razvoj i Fonda za zaštitu životne sredine, iz donacija, te najvećim delom sredstava iz privrede.

Vlada treba da pristupi planiranju budžeta koji će podržavati strateške razvojne prioritete, kao i da osigura veći stepen koordinacije među pojedinim sektorima u sprovođenju mera Strategije radi ostvarivanja pune racionalnosti u korišćenju budžetskih sredstava za te svrhe. Vlada takođe treba da planira rastući deo budžeta za održivi razvoj da bi se obezbedila dodatna sredstva za realizaciju akcionog plana za sprovođenje Strategije korišćenjem mehanizma partnerstva javnog i privatnog sektora, putem saradnje s donatorima i na druge načine.

Ministarstva Republike Srbije, u okviru svojih nadležnosti, pokrajinski sekretarijati, kao i ostali organi državne uprave i lokalne vlasti, ključni su nosioci aktivnosti održivog razvoja i učestvovali u primeni Strategije. Kancelarija za održivi razvoj treba da obezbedi efikasan mehanizam praćenja ostvarivanja prioriteta, principa i ciljeva Strategije. Neophodno je obezbediti stalno praćenje tog procesa i sprovođenje prioriteta. Veliki značaj u ostvarenju ciljeva Strategije ima lokalna zajednica, civilni sektor, udruženja i sami građani, koji treba da učestvuju u razmeni informacija i prenose aktivnosti tamo gde su najpotrebnije.

Na slici 28. dat je šematski prikaz potrebnog institucionalnog okvira za sprovođenje Strategije.

Slika 28. Šema institucionalnog okvira za sprovođenje Strategije.

VII FINANSIRANJE STRATEGIJE

Osnova uspešne primene Strategije, pored izgradnje institucionalnih kapaciteta, jeste uspostavljanje efikasnog sistema finansiranja.

Izvori finansiranja su:

- budžet Republike Srbije i budžeti lokalnih самоуправа;
- namenska sredstva raznih fondova Republike Srbije;
- sredstva privrednih subjekata;
- donatorski programi, pomoći i zajmovi kod međunarodnih finansijskih institucija.

Od 2001. do 2006. godine postignut je visok realni rast BDP-a po stopi od 5,4 % godišnje u proseku. U 2004. godini ostvarena je najviša stopa rasta BDP-a 8,4 %, zasnovana na industrijskom rastu, rastu poljoprivredne proizvodnje i značajnom rastu sektora usluga, posebno PTT-a i telekomunikacija i prometa u trgovini na malo. Visok rast BDP-a je nastavljen i 2007. godine. Da bi Republika Srbija ispunila ciljeve postavljene u Strategiji, neophodan je ozbiljan rad na dostizanju planiranog BDP-a.

U oblasti standarda stanovništva ostvaren je značajan napredak. Ostvaren je značajan realni rast prosečnih neto zarada sa 102 evra 2001. godine na 340 evra 2007. godine, kao i rast prosečnih penzija sa 69 evra 2001. godine na 185 evra 2007. godine. Ukupna zaposlenost je smanjena 2002. i 2003. godine kao efekat privatizacije i restrukturiranja preduzeća, dok je 2004. i 2005. godine ostvaren blagi porast zaposlenosti za 0,5 % i 0,9 % respektivno, prvenstveno u malim i srednjim preduzećima. Neophodne su dalje reforme u socijalnom sektoru za ispunjenje zadatih ciljeva.

1. Finansiranje 2008.

Značajna finansijska sredstva se ulažu u održivi razvoj i pre samog formulisanja Strategije. Veliki broj investicija određenih NIP-om za 2008. godinu u skladu je s ciljevima ove Strategije. Za potrebe nabavke kapitalne opreme za naučnoistraživačku delatnost, investicije u ustanove iz oblasti prosvete, različita investiciona ulaganja u zdravstvo, socijalno stanovanje, uvođenje e-uprave i sl. predviđena su finansijska sredstva iz NIP-a za 2008. godinu u vrednosti većoj od pet milijardi dinara, što predstavlja oko 11 % ukupnih sredstava NIP-a za 2008. godinu.

Finansijska sredstva iz prepristupne pomoći EU (*IPA - Instrument for pre-accession assistance*, instrumenti za prepristupnu pomoć) takođe su u velikoj meri usmerena ka održivom razvoju. Izdvajaju se projekti podrške izbeglicama i raseljenim licima, projekti regionalnog i socijalnog razvoja, reforme zdravstva, smanjenja emisije štetnih gasova iz termoelektrane "Nikola Tesla" i sl. Ukupna finansijska sredstva usmerena na održivi razvoj koja su već utvrđena u programu IPA 2007. godine iznose 71 milion evra ili oko 40 % svih predviđenih sredstava iz programa IPA.

Takođe, značajna finansijska sredstva raspoređena po ministarstvima usmerena su na održivi razvoj. To se pre svega odnosi na sredstva kojima raspolažu Ministarstvo za zaštitu životne sredine, Ministarstvo prosvete, Ministarstvo nauke, Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede i Ministarstvo zdravlja.

I pored napora koji se već usmeravaju ka održivom razvoju, izvesno je da je za ostvarenje ciljeva utvrđenih Strategijom, neophodno obezbediti dodatna finansijska sredstva. Na neophodnost dodatnih finansijskih ulaganja ukazuju s jedne strane ocene relevantnih institucija u vezi s kvalitetom obrazovanja, zaštitom životne sredine i sl., a s druge strane analiza sadašnjih izdvajanja za održivi razvoj, koja su znatno niža nego u uporedivim zemljama¹.

---

¹ Zemlje EU i zemlje iz okruženja.

2. Finansiranje 2009-2011.

Procena finansijskih sredstava neophodnih za sprovođenje Strategije podeljena je na dva dela. Budući da je period od deset godina predugačak za preciznu analizu finansijskih troškova, a da bi projekcije bile u skladu s vremenskim okvirima postojećih dokumenata², u prvom delu procenjena su finansijska sredstva za prve tri godine sprovođenja Strategije (2009-2011). U drugom delu utvrđen je pregled očekivanog povećanja izdvajanja za održivi razvoj u desetogodišnjem periodu sprovođenja Strategije u procentima BDP-a. Preciznija procena finansijskih sredstava neophodnih za sprovođenje Strategije biće utvrđena akcionim planom za sprovođenje Strategije.

² Memorandum o budžetu i ekonomskoj i fiskalnoj politici, Strategija smanjenja siromaštva i sl.

U prvoj proceni finansijskih sredstava pošlo se od procenjene vrednosti prioriternih projekata, čije sprovođenje se očekuje u navedenom trogodišnjem periodu. Uz određene aproksimacije iskazane su vrednosti neophodnih ulaganja u sva tri stuba održivog razvoja.

Od 2009. do 2011. godine predviđeno je sprovođenje više značajnih projekata s ciljem održivog razvoja. U tabeli 6. predstavljeni su neki prioritetni projekti po svim stubovima održivog razvoja i data ukupna okvirna procena dodatnih finansijskih sredstava usmerenih na održivi razvoj u naredne tri godine. Ta sredstva će biti obezbeđena iz republičkog budžeta, iz budžeta lokalnih samouprava, ali i od donacija i namenskih fondova, iz budžeta lokalnih samouprava i iz republičkog budžeta.

Tabela 6. Prioritetni projekti i procenjena dodatna finansijska sredstva za njihovo sprovođenje (2009-2011).

Stub razvoja	Prioritetni programi	Milioni evra			% BDP		
		2009	2010	2011	2009	2010	2011
Održivost na znanju	Podizanje kvaliteta obrazovanja u funkciji održivog razvoja, modernizacija nastavnog procesa, sticanje kompetencija bitnih u ekonomiji zasnovanoj na znanju, poboljšanje uslova za naučno-istraživački rad...	50	75	100	0,15	0,21	0,26
Društveno-ekonomski uslovi i perspektive	Razvoj mreže socijalnih službi (za decu, mlade, stare, lica kojima je potrebna nega), osiguranje potpunog obuhvata i lakog pristupa obrazovanju svih socijalno ugroženih kategorija stanovništva, razvoj regionalnih tržišta rada, socijalna ugroženost marginalnih grupa (etičke zajednice, izbeglice, interno raseljena lica, žena, starih invalida)...	80	100	120	0,24	0,28	0,31

Životna sredina i prirodni resursi	Smanjenje zagađenja, odsumporovanje dimnih gasova TE Kostolac, TE Nikola Tesla B, Odpepeljivanje TE Nikola Tesla A, energetska efikasnost (domaćinstva i industrija), Upravljanje otpadom (regionalne deponije, reciklaža), usklađivanje industrijskih postrojenja sa standardima zaštite životne sredine, čišćenje kontaminiranih lokacija...	200	300	400	0,61	0,84	1,02
Ukupno		330	475	620	1,01	1,33	1,59

Za ostvarenje održive ekonomije zasnovane na znanju (prvi stub Strategije), potrebno je pre svega podići kvalitet obrazovanja. Planirani su programi podizanja kvaliteta obrazovanja kojima će se osigurati veća produktivnost (efektivnost) obrazovanja na svim nivoima. Takva modernizacija obrazovanja u Republici Srbiji zahteva dodatna ulaganja finansijskih sredstava u obrazovni sistem u naredne tri godine. Neke značajnije stavke su: opremanje obrazovnih ustanova - škola i fakulteta (oko 60 miliona evra u trogodišnjem periodu), usavršavanje nastavnika (oko 12 miliona evra u trogodišnjem periodu), uspostavljanje efikasnog sistema praćenja efekata obrazovnog procesa (oko pet miliona evra u istom periodu), izrada novih programa, udžbenika, nastavnih materijala (oko tri miliona evra), razvoj savetodavnih službi u poljoprivredi (planirana sredstva iz kredita Svetske banke).

Za potrebe ekonomije zasnovane na znanju, u naredne tri godine neophodno je izdvojiti sredstva i za podizanje kvaliteta naučnoistraživačkog rada, što podrazumeva pre svega: racionalizaciju mreže naučnoistraživačkih organizacija, usklađivanje standarda naučnoistraživačkog rada sa standardima koji važe u EU, povećanje primenljivosti rezultata naučnoistraživačkog rada u privredi, angažovanje novih, mladih istraživača i sl. Za sprovođenje navedenih programa treba obezbediti dodatna sredstva za reformisanje postojećeg sistema, opremljenost naučnoistraživačkih organizacija, poboljšanje materijalnog statusa istraživača i dr. Finansijska sredstva koja je neophodno obezbediti za naučnoistraživački rad u naredne tri godine procenjuju se na oko 70 miliona evra.

Neki od ostalih programa usmerenih u održivu ekonomiju zasnovanu na znanju jesu i uvođenje e-uprave, najpre na republičkom nivou, a zatim i na lokalnom nivou, podizanje informatičke pismenosti radne populacije i sl. Ukupna procenjena sredstva koja je u naredne tri godine neophodno obezbediti za usmeravanje domaće ekonomije ka ekonomiji zasnovanoj na znanju, a koja uključuju i troškove podizanja nivoa obrazovanja i troškove osavremenjivanja naučnoistraživačkog rada, iznose oko 250 miliona evra (tabela 6).

Sa stanovišta ulaganja u poboljšanje društveno-ekonomskih uslova i perspektiva postoji, takođe, više različitih aspekata ulaganja. Među njima je program osiguranja potpunog obuhvata i lakog pristupa obrazovanju svih ugroženih kategorija stanovništva. Ovaj program treba da ima dva bitna elementa. Prvi se odnosi na osiguranje potpunog obuhvata dece iz ugroženih kategorija stanovništva kao i potrebne podrške za njihovo ostajanje u sistemu obrazovanja, a drugi na postavljanje sistema završavanja osnovnog

obrazovanja i obuke za kategoriju stanovništva bez kvalifikacija. Finansijska sredstva koja u naredne tri godine treba odvojiti za sprovođenje tih programa: za proširenje sistema predškolskih ustanova (oko 60 miliona evra), za pomoć deci iz ugroženih kategorija stanovništva u školovanju - besplatni obroci, besplatni udžbenici, produžena mentorska nastava, stipendije (ukupno oko 125 miliona evra), za uvođenje agencije za akreditaciju obuka stanovništva bez kvalifikacija (tri miliona evra), za vaučere za polaznike obuka (oko 70 miliona evra) i za razvijanje programa za obuku i kampanja (oko četiri miliona evra).

Ostali programi poboljšanja društveno-ekonomskih uslova i perspektiva podrazumevaju: razvoj mreže socijalnih službi za decu, mlade, stare, lica kojima je potrebna nega i sl., a koje bi se organizovale na lokalnom nivou uz finansijsku podršku Republike Srbije i donatora, inkluzivno obrazovanje invalidnih lica - stvaranje pretpostavki za "normalno školovanje", stvaranje uslova za slobodno kretanje, dostupnost visokog obrazovanja, prilagođavanje literature i sl., socijalna uključenost marginalizovanih grupa (etničkih zajednica, izbeglica, interno raseljenih lica, žena, starih i invalida). Izvori finansiranja tih aktivnosti jesu republički budžet, budžeti lokalnih samouprava i donatorska sredstva, a sredstva namenjena tim programima iznose oko 50 miliona evra u trogodišnjem periodu.

Ukupna finansijska sredstva koja je potrebno uložiti u poboljšanje društveno-ekonomskih uslova i perspektiva u naredne tri godine procenjuju se na oko 300 miliona evra. S obzirom na to da Memorandum o budžetu predviđa smanjenje izdataka iz budžeta Republike Srbije za socijalnu zaštitu, neophodno je preraspodeliti trošenje budžetskih sredstava, a istovremeno biti aktivno obezbeđivati donatorska sredstva. Takođe, treba pomenuti da se sada sprovodi Nacionalna strategija za smanjenje siromaštva koja pokriva veliki broj ciljeva održivog razvoja i utvrđuje troškove njihovog ostvarivanja.

U oblasti zaštite životne sredine u naredne tri godine prioritetni su sledeći projekti: energetika - smanjenje zagađenja, odsumporavanje dimnih gasova u TE "Kostolac" (oko 130 miliona evra), TE "Nikola Tesla B" (oko 250 miliona evra); odpepeljavanje TE "Nikola Tesla A" (40 miliona evra), povećanje energetske efikasnosti u industriji i domaćinstvima (50 miliona evra); upravljanje otpadom (oko 200 miliona evra)³, čišćenje kontaminiranih lokacija i ostalih crnih tačaka poput Velikog bačkog kanala i sl. (oko 250 miliona evra).

---

³Najveći investicioni izdaci u upravljanju otpadom biće izgradnja sanitarnih deponija (60 miliona evra), operativni troškovi za rad sanitarnih deponija (30 miliona evra) i sanacija postojećih smetlišta (15 miliona evra). Takođe predviđaju se i ulaganja u postrojenja za kompostiranje organskog otpada. Ulaganja za reciklažu i kompostiranje u navedene tri godine procenjuju se na 60 miliona evra, a operativni troškovi na 35 miliona evra.

Izvori finansiranja navedenih projekata jesu budžet Republike i budžeti lokalnih samouprava, Fond za zaštitu životne sredine i donatorska sredstva. Za veći deo navedenih projekata već postoje razrađeni planovi, dok Strategija definiše strateški okvir u kome će oni biti realizovani, čime se navedeni projekti aktualizuju i postaju prioritet.

3. Finansiranje 2009-2017.

Procena finansijskih sredstava za sprovođenje Strategije u srednjem i dužem roku rukovodi se budućom raspodelom sredstava usmerenih na održivi razvoj u odnosu na BDP i njenom razlikom u odnosu na sadašnju raspodelu BDP-a. Ta buduća raspodela BDP-a planirana je na osnovu komparativnih iskustava zemalja centralne Evrope, zemalja koje su već uspešno realizovale sopstvene programe održivog razvoja, preporuka relevantnih institucija i sl. Finansijska sredstva neophodna za sprovođenje Strategije utvrđena su kao ona koja je neophodno dodatno izdvojiti i ne uključuju finansijska sredstva koja se već izdvajaju za iste namene (sadašnja ulaganja u obrazovanje ili zaštitu životne sredine nisu uključena). Naime, u ovim slučajevima finansijska sredstva koja se sada izdvajaju nisu dovoljna za dostizanje standarda koji su utvrđeni Strategijom, pa procenjeni troškovi predstavljaju razliku između sadašnjih i potrebnih ulaganja.

Sadašnja izdvajanja za veliki broj suštinski bitnih stavki održivog razvoja vrlo su niska su u odnosu na BDP (obrazovanje, zaštita životne sredine, istraživanje i razvoj i sl.). Samim tim i dostizanje željenih standarda podrazumeva vrlo visoka ulaganja. Prilikom planiranja perioda u kojem će biti dostignuti ciljevi koji su utvrđeni Strategijom, vodilo se računa o održanju makroekonomske stabilnosti, mogućnosti apsorpcije finansijskih sredstava, kao i potrebi da se povećanje izdvajanja usmerenog na održivi razvoj ne odrazi negativno na izdvajanje za ostale budžetske korisnike.

Na prvom mestu su ulaganja u očuvanje životne sredine. S jedne strane, postoji veliki broj međunarodno preuzetih obaveza i onih koje će država tek preuzeti, a tiču se održanja životne sredine, dok s druge strane, neaktivan pristup uz postojeći visok privredni rast znatno povećava buduće troškove zaštite životne sredine.

Sada se malo investira u životnu sredinu u Republici Srbiji (od 2001. do 2005. godine to je bilo oko 0,3 % BDP-a, dok u revidiranom Memorandumu o budžetu i ekonomskoj i fiskalnoj politici iznosi 0,4 % BDP-a u 2008. godini), a finansiranje iz industrije i privatnog sektora nije dovoljno. Nove države članice EU iz centralne Evrope pre nego što su pristupile EU, ulagale su u oblast životne sredine 1,5-2,5 % BDP-a. Sistem ekonomskih instrumenata još nije dovoljno razvijen i ne omogućava dovoljan podsticaj za smanjenje zagađenja. Ovakvo stanje nije održivo. Ekonomski rast mora biti u saglasnosti sa investiranjem u čistiju proizvodnju, energetske efikasnost, smanjenje emisija i zaštitu životne sredine - jednom rečju, neophodno je usaglašavanje s međunarodnim standardima u oblasti životne sredine jer će u suprotnom degradacija i šteta po životnu sredinu voditi sve većem ekonomskom gubitku. Neophodno je troškove korišćenja prirodnih resursa i njihove degradacije uključiti u troškove proizvodnje. Realizacijom poznatih i prihvaćenih načela "zagađivač plaća", "korisnik plaća", kao i načela "projektovanja ukupnog životnog ciklusa proizvoda", objedinjuju se u cenu proizvoda spoljni troškovi, odnosno troškovi proizvodnje, upotrebe i odlaganja proizvoda.

Projektovano je dostizanje nivoa izdvajanja u zaštitu životne sredine od 1,5 % BDP-a 2014. godine, dok je dostizanje ciljanog izdvajanja za zaštitu životne sredine od 2,5 % BDP-a predviđeno u 2017. godini. Razlika između sadašnjih 0,4 % BDP-a i predviđenih izdvajanja u desetogodišnjem periodu predstavlja zapravo dodatna finansijska sredstva za sprovođenje Strategije, odnosno ulaganja države u održivi razvoj.

U oblasti zaštite životne sredine paralelno s povećanjem troškova, sprovođenjem Strategije višestruko će se povećati finansijski prihodi efikasnijom primenom principa

"korisnik/zagađivač plaća", dok je značajan deo troškova zaštite životne sredine u nadležnosti javnih preduzeća koja bi za njih morala obezbediti i finansijska sredstva. Procena je da će oko 70 % finansijskih sredstava potrošenih za zaštitu životne sredine biti ostvareno iz sopstvenih izvora (dodatni budžetski prihodi - zagađivač plaća, kao i sredstva javnih preduzeća).

Najveće odstupanje ekonomije koje odgovara viziji Republike Srbije u 2017. godini i sadašnje ekonomske slike Republike Srbije jeste ekonomija zasnovana na znanju. Zbog toga su i potrebna ulaganja za dostizanje neophodnih standarda u toj oblasti najveća. Ekonomija zasnovana na znanju počiva pre svega na humanim, ali i materijalnim resursima kojima Republika Srbija sada ne raspolaže. Povećanje učešća visokoobrazovanog kadra u strukturi radne snage, kvaliteta obrazovanja i naučnoistraživačkog rada zahteva velika budžetska ulaganja. Finansijska ulaganja u obrazovanje moraju biti prvenstveno programski orijentisana, kao i u ulaganje u opremu, umesto, po sadašnjoj praksi, u povećanja zarada zaposlenih u navedenim delatnostima.

U 2007. godini u Republici Srbiji ulaganja u obrazovanje su bila 4,2 % BDP-a⁴, što je znatno niže od izdvajanja u EU, ali i od izdvajanja za obrazovanje u okruženju⁵. Standard zemalja OECD iznosi 6 %. Da bi se uspostavila održiva ekonomija zasnovana na znanju, Republika Srbija mora da poveća ulaganja u obrazovanje na najmanje 6 % BDP-a. Pored obezbeđivanja finansijskih sredstava, dodatni problem predstavlja i njihova efikasna upotreba. Više studija je pokazalo da veći nivo ulaganja u obrazovanje i kvalitet obrazovanja nisu u potpunoj korelaciji. U proceni finansijskih sredstava, a uzimajući u obzir postojeći nizak nivo ulaganja u obrazovanje, angažovanje sredstava iz redovnih budžetskih prihoda (zaštita životne sredine će se većim delom finansirati iz sopstvenih prihoda) i nešto slabiju apsorpcionu moć obrazovnog sistema, dostizanje cilja od 6 % učešća obrazovanja u BDP-u planirano je tek za 2017. godinu.

---

⁴ Izvor: revidirani Memorandum o budžetu i ekonomskoj i fiskalnoj politici za 2008. godinu s projekcijama za 2009. i 2010. godinu.

⁵ U Bugarskoj 4,5% BDP-a, Mađarskoj oko 5,5% i sl.

Ulaganja u istraživanje i razvoj, kao drugi temelj ekonomije zasnovane na znanju u Republici Srbiji na niskom su nivou i nisu adekvatna. Republika Srbija je nasledila veoma centralizovan birokratski model finansiranja naučnih jedinica, ne prema njihovoj naučnotehnoškoj efikasnosti i tržišnim rezultatima, već prema socijalnim i drugim kriterijumima.

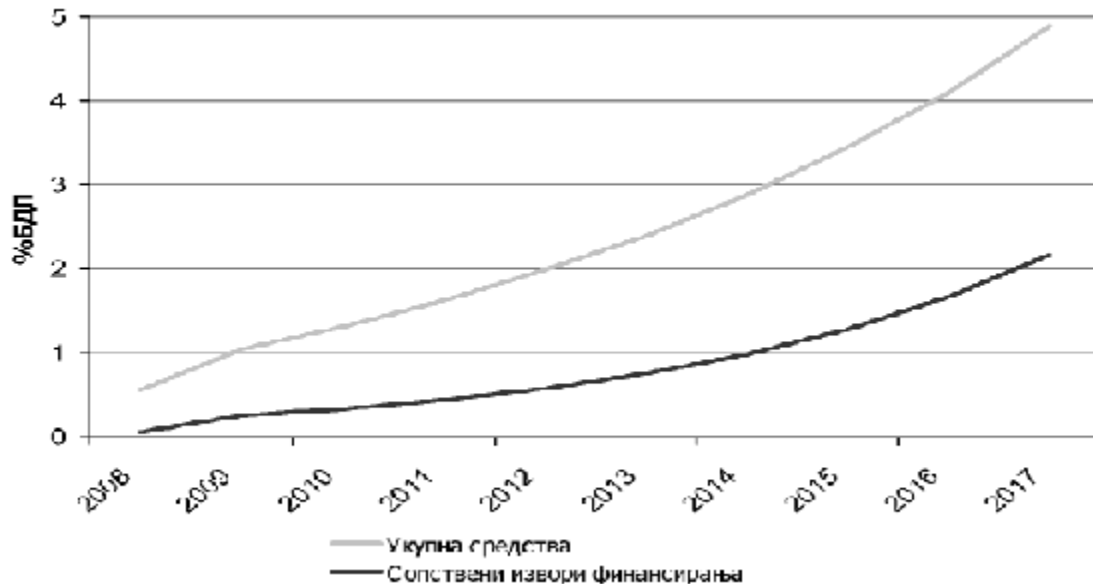
Velike su razlike u ulaganjima u istraživanje i razvoj među zemaljama u okruženju, zemljama istočne Evrope i zemaljama čija je ekonomija zasnovana na znanju⁶. Učešće države u navedenim ulaganjima takođe je nejednako. Lisabonska strategija uspostavlja kao standard ulaganja u istraživanje i razvoj 3 % BDP-a, od čega su dve trećine privatno ulaganje, što je usvojeno i kao cilj koji će Republika Srbija dostići 2017. godine.

---

⁶ Zemlje poput Bugarske, Malte i Turske ulažu oko 0,5% BDP-a, a u Estoniji, Hrvatskoj i Španiji oko 1% BDP-a. U SAD je izdvajanje za istraživanje i razvoj 2,6% BDP-a, u Japanu 3,2%, dok prednjače Švedska i Finska sa ulaganjem od oko 3,72%.

Analizirajući po istom principu sprovođenje socijalnih aspekata Strategije, uočeno je da je u strukturi BDP-a i budžeta Republike Srbije učešće socijalne zaštite 15 % BDP-a i zdravstva 6,4 % BDP-a u 2007. godini već na visokom nivou, te da će se ciljevi Strategije ostvariti prvenstveno kroz reformu sistema (penziona, zdravstveni sistem), a ne kroz dodatna srednjoročna finansijska ulaganja. Navedeno ne znači da sprovođenje Strategije ne podrazumeva troškove sprovođenja većeg broja programa u navedenim oblastima, već da će se finansijska sredstva za njihovo sprovođenje obezbediti pre svega efikasnijom upotrebom raspoloživih finansijskih sredstava. Troškovi sprovođenja programa socijalnih aspekata Strategije biće bliže definisani akcionim planom za sprovođenje Strategije.

Na slici 29. prikazana je vrednost dodatnih finansijskih sredstava koja je neophodno usmeriti u održivi razvoj u procentima BDP-a od 2008. do 2017. godine da bi se ostvarili ciljevi utvrđeni u Strategiji. Naznačena su posebno i sredstva obezbeđena iz sopstvenih izvora finansiranja budući da određeni ciljevi Strategije, poput zaštite životne sredine, imaju i značajnu prihodnu stranu.

Slika 29. Dinamika povećanja izdvajanja za održivi razvoj u odnosu na BDP (2008-2011).

Dinamika finansiranja Strategije predviđa postepeno povećanje angažovanih sredstava što je u skladu sa održanjem makroekonomske stabilnosti, realnim mogućnostima finansiranja i mogućnostima apsorpcije naznačenih finansijskih sredstava. Na slici 29. takođe se primećuje da se učešće finansiranja održivog razvoja sopstvenim sredstvima povećava (44 % sredstava iz sopstvenog izvora 2014. godine, u odnosu na 24 % 2009. godine). Tako će se obezbediti održivost ostvarenih ciljeva utvrđenih Strategijom i nakon perioda njenog sprovođenja.

Od 2009. do 2013. godine programom podrške seoskom razvoju predviđena je podrška održivom razvoju sela s nizom mera, koje će se finansirati iz sredstava pretprijetne pomoći za seoski razvoj (*IPARD - Instrument for pre-accession assistance rural*

development, instrument za pretpristupnu pomoć za seoski razvoj). Procena je da će ta sredstva iznositi više od 35 miliona evra.

VIII PRAĆENJE SPROVOĐENJA STRATEGIJE

Sprovođenje Strategije je ključni proces koji sledi nakon usvajanja Strategije. Od ključne važnosti je izrada akcionog plana za sprovođenje Strategije, politička podrška i posvećenost Vlade, obezbeđeno finansiranje, praćenje i revizija. Nacionalni akcioni plan održivog razvoja je ključni mehanizam za sprovođenje Strategije i u njemu se ciljevi koji su postavljeni u Strategiji razvijaju se u aktivnosti.

Za praćenje preduzetih mera odabran je set indikatora održivog razvoja koji su međunarodno određeni. Za izveštavanje o napretku u sprovođenju Strategije institucionalno će biti odgovorna kancelarija za održivi razvoj i međuministarske radne grupe. Izveštaji o napretku pripremaju se jednom godišnje i zasnovani su na indikatorima održivog razvoja.

1. Indikatori održivog razvoja

Indikatori su veoma važni za uspešnu ocenu preduzetih mera i aktivnosti na sprovođenju Strategije. Izbor indikatora odražava vezu s ključnim predloženim instrumentima. Da bi bili međunarodno uporedivi, odabrani indikatori su usaglašeni s novom, revidiranom listom indikatora održivog razvoja UN koja obuhvata i indikatore sprovođenja Milenijumskih ciljeva razvoja. Svi indikatori su rodno podržani.

Teme	Oblasti	Ključni indikatori	Definicija indikatora i jedinica mere	Nadležna institucija za praćenje indikatora
Siromaštvo	Nedostatak prihoda	Procenat stanovništva koji se nalazi ispod nacionalne linije siromaštva	Definicija: Udeo stanovništva sa životnim standardom ispod nacionalne linije siromaštva Jedinica mere: % siromašnih u odnosu na ukupnu populaciju	Republički zavod za statistiku (DEVINFO baza, Anketa o životnom standardu - AŽS)
		Odnos prosečne zarade žena i muškaraca	Definicija: Odnos prosečnih zarada isplaćenih zaposlenim ženama i muškarcima za redovan rad Jedinica mere: % prosečne zarade žena u odnosu na prosečnu zaradu muškaraca	Republički zavod za statistiku
	Nejednakost	GINI koeficijent	Definicija: Zbirna mera obima do kojeg se	Republički zavod za

			stvarna raspodela prihoda, troškova potrošnje ili zavisna promenljiva razlikuje od hipotetičke raspodele u kojoj svaka osoba prima identičan udeo Jedinica mere: Bezdimenzioni indeks od 0 do 100 (0 pokazuje stanje apsolutne jednakosti, u kojem su prihodi i imovina podjednako raspoređeni na sve pripadnike društva, a 100 je stanje apsolutne nejednakosti kada svi prihodi i imovina pripadaju samo jednoj osobi)	statistiku
		HDI - Indeks ljudskog razvoja	Definicija: Standardizovani izvedeni indikator koji obuhvata pokazatelje očekivanog trajanja života na rođenju, stope pismenosti odraslih, nivoa obrazovanja i bruto nacionalnog proizvoda. Jedinica mere: Bezdimenzioni koeficijent između 0 i 1	Republički zavod za statistiku
		Indeks regionalne nejednakosti u humanom razvoju	Definicija: Odnos indeksa humanog razvoja opštine s najvišim HDI i opštine s najnižim HDI Jedinica mere: HDI opštine s najvišim koeficijentom / HDI opštine s najnižim koeficijentom	Republički zavod za statistiku
	Pomoć siromašnim a	Stanovništvo obuhvaćeno programima državne pomoći i podrške	Definicija: struktura i obuhvat stanovništva socijalnim transferima u sistemu socijalne sigurnosti Jedinica mere: %	Republički zavod za statistiku, Ministarstvo rada i socijalne politike

			korisnika u odnosu na broj siromašnih ili u ukupnom stanovništvu	
	Životni uslovi	Procenat izgrađenih socijalnih stanova u odnosu na ukupan broj završenih stanova	Definicija: Broj izgrađenih stanova uz podršku budžetskih sredstava (države) za domaćinstva koja ne mogu rešiti stambenu potrebu na tržištu u odnosu na ukupan broj izgrađenih stanova Jedinica mere: %	Nacionalna stambena agencija
Upravljanje	Korupcija	CPI - indeks percepcije korupcije	Definicija: Indeks korumpiranosti javnih službenika i političara, sračunat po metodologiji <i>Transparency International</i> Jedinica mere: Bezdimenzioni indeks u rasponu od 1 do 10; 1 pokazuje da je korupcija najveća, 10 da nema korupcije	<i>Transparency International</i>
		Stepen opšteg poverenja građana	Definicija: Indeks generalizovanog poverenja građana rađen po metodologiji WVS, petogodišnje praćenje Jedinica mere: %	Institut društvenih nauka kao prilog istraživanju Svetskog zavoda za statistiku (<i>World Value Survey</i>)
	Kriminal	Broj zabeleženih kriminalnih dela nasilja na 100.000 stanovnika	Definicija: Ukupan broj kriminalnih dela zabeležen u policijskim statistikama, bez obzira na vrstu Jedinica mere: Broj zabeleženih slučajeva u policiji /100.000 stanovnika, godišnje	Ministarstvo unutrašnjih poslova
	Efikasnost državne uprave	Stepen e-vlade	Definicija: Uspostavljanje e-vlade kao savremenog načina upravljanja državom Jedinica mere: Broj	Republički zavod za informatiku i internet

			državnih organa koji su uveli sistem e-vlade	
Zdravlje	Smrtnost	Stopa smrtnosti dece ispod pet godina	Definicija: Smrtnost dece ispod pet godina na 1.000 novorođenih Jedinica mere: na 1.000 novorođenih	Institut za javno zdravlje Republike Srbije
		Očekivano trajanje života u dobrom zdravlju	Definicija: Prosečan broj godina koji se očekuje da osoba doživi, ako je poznata stopa smrtnosti muškaraca i žena u određenom periodu Jedinica mere: Godine života	Institut za javno zdravlje Republike Srbije
		Godine života s nesposobnošću/invaliditetom (DALY pokazatelj)	Definicija: Zbir izgubljenih godina života zbog prevremene smrti i godina života s nesposobnošću izazvanom poremećajem zdravlja Jedinica mere: godina	Institut za javno zdravlje Republike Srbije
	Obezbeđenje zdravstvene brige	Procenat stanovništva koji ima pristup primarnoj zdravstvenoj zaštiti	Definicija: Udeo stanovništva koje ima pristup primarnoj zdravstvenoj zaštiti Jedinica mere: %	Institut za javno zdravlje Republike Srbije
		Procenat žena koje koriste neku od savremenih metoda kontracepcije	Definicija: Udeo žena reproduktivne starosti koje koriste bilo koji metod kontracepcije Jedinica mere: %	Institut za javno zdravlje Republike Srbije
	Zdravstveni status i rizici	Prevalencija pušenja kod dece uzrasta od 13 do 15 godina	Definicija: Prevalencija korisnika duvana (uključujući pušenje, žvakanje i mirisanje) u jednoj ili više prilika u 30 dana koji prethode istraživanju, među adolescentima starosti 13-15 godina Jedinica mere: %	Institut za javno zdravlje Republike Srbije, Nacionalna kancelarija za kontrolu duvana
		Prevalencija pušenja kod odraslih koji imaju 20 i više godina	Definicija: Prevalencija pušača (uključujući cigarete, cigare, lulu ili bilo koji drugi proizvod	Institut za javno zdravlje Republike Srbije,

			od duvana koji se puši). Pušači uključuju svakodnevne, neredovne ili povremene korisnike duvana Jedinica mere: %	Nacionalna kancelarija za kontrolu duvana
		Broj samoubistava	Definicija: Broj registrovanih slučajeva samoubistava sa smrtnim ishodom na 100.000 stanovnika Jedinica mere: Broj zabeleženih slučajeva u policiji /100.000 stanovnika, godišnje	Ministarstvo unutrašnjih poslova
Obrazov anje	Nivo obrazovanja	Procenat stanovništva sa VSS	Definicija: Udeo stanovništva radne starosti (25-64 godine) s fakultetskim obrazovanjem Jedinica mere: %	Republički zavod za statistiku
	Pismenost	Stopa pismenosti odraslih	Definicija: Udeo odraslog stanovništva od 15 godina naviše koji je pismen Jedinica mere: %	Republički zavod za statistiku
	Nivo obrazovano sti stanovništva	Stopa upisa u osnovno i srednje školstvo	Definicija: Sistematski stepen upisa stanovnika u osnovne i srednje škole Jedinica mere: % upisanih u odnosu na ukupan broj potencijalnih polaznika	Ministarstvo prosvete
Populacij a	Stanovništvo	Stopa rasta ukupne populacije	Definicija: Prosečan godišnji stepen promena broja stanovnika u određenom periodu Jedinica mere: %	Republički zavod za statistiku
		Stopa ukupnog fertiliteta	Definicija: Prosečan broj dece koji bi bio rođen po ženi ako bi sve žene živele do kraja svojih reproduktivnih godina i rađale decu prema stopi rađanja za određenu oblast i period	Republički zavod za statistiku

			Jedinica mere: %	
		Odnos zavisnosti starog stanovništva	Definicija: Udeo zavisnog stanovništva uzrasta 0-14 i preko 65 godina u odnosu na ukupno stanovništvo Jedinica mere: %	Republički zavod za statistiku
		Pokazatelji unutrašnjih migracija stanovništva	Definicija: Regionalni raspored stanovnika i kretanje stanovništva između popisa da bi se utvrdili regioni s najvećim odlivom - prilivom stanovnika Jedinica mere: Bilans stanovništva između dva popisa	Republički zavod za statistiku
	Turizam	Gustina turizma u glavnim turističkim regijama i destinacijama	Definicija: Odnos broja turista i broja stanovnika Jedinica mere: %	Republički zavod za statistiku, Agencija za razvoj turizma
Ekonomski razvoj	Makroekonomske performanse	BDP po stanovniku	Definicija: Nivoi BDP-a po stanovniku kao odnos godišnjeg ili periodičnog BDP mereno paritetom kupovne snage i broja stanovnika Jedinica mere: USD	Republički zavod za statistiku
		Procenat učešća investicija u BDP-u	Definicija: Udeo bruto i neto investicija u odnosu na ostvareni BDP, izražen kao odnos bruto proizvodnih ulaganja (amortizacije i akumulacije) i BDP-a mereno paritetom kupovne snage Jedinica mere: %	Republički zavod za statistiku
		Unutrašnji i spoljni dug	Definicija: Godišnje praćeni podaci o kretanju unutrašnjeg i spoljašnjeg duga zemlje da bi se procenila održivost daljih tokova Jedinica mere:	Republički zavod za statistiku, Ministarstvo finansija NBS

			Unutrašnji i spoljni dug kao procenat od BDP-a	
		Kretanje indeksa cena na malo	Definicija: Mesečni indeksi cena na malo radi analiziranja održivosti postojećeg stanja ili preduzimanja mera za stabilizaciju makroekonomskih tokova Jedinica mere: Mesečni indeks cena na malo	Republički zavod za statistiku, Ministarstvo trgovine i usluga
	Zaposlenost	Stopa nezaposlenosti	Definicija: Udeo stvarno nezaposlenih lica u odnosu na ukupno aktivno stanovništvo Jedinica mere: %	Republički zavod za statistiku, Nacionalna služba zapošljavanja
		Stopa zaposlenosti	Definicija: Udeo zaposlenih lica u ukupnom broju radno aktivnih lica (radne snage) Jedinica mere: %	Republički zavod za statistiku, Nacionalna služba zapošljavanja
		Stopa nezaposlenosti žena	Definicija: Udeo stvarno nezaposlenih žena u odnosu na ukupno aktivno stanovništvo Jedinica mere: %	Republički zavod za statistiku, Nacionalna služba zapošljavanja
		Stopa nezaposlenosti mladih ispod 28 godina	Definicija: Udeo mladih nezaposlenih ljudi ispod 28 godina u odnosu na radnu snagu Jedinica mere: %	Republički zavod za statistiku, Nacionalna služba zapošljavanja
		Kretanje nezaposlenosti po regionima	Definicija: Poseban problem predstavlja izuzetno visoka nezaposlenost u najnerazvijenijim regionima zemlje. Stoga će se pitanjima zapošljavanja u tim regionima posvećivati posebna pažnja. Jedinica mere: Kretanje	Republički zavod za statistiku

			stope nezaposlenosti, posebno mladih i visokoobrazovanih, u nerazvijenim regionima.	
	Informacione i komunikacione tehnologije	Broj aktivnih korisnika interneta na 100 stanovnika	Definicija: Odnos broja aktivnih internet pretplatnika i ukupnog stanovništva. Pretplatnici su pojedinci ili organizacije. Jedinica mere: Broj pretplatnika na 100 stanovnika	Republički zavod za statistiku, Republička agencija za telekomunikacije, Ministarstvo za telekomunikacije i informatičko društvo
		Broj pretplatnika mobilnih telefona na 100 stanovnika	Definicija: Odnos broja operativnih telefonskih brojeva i broja stanovnika Jedinica mere: %	Republički zavod za statistiku, Republička agencija za telekomunikacije, Ministarstvo za telekomunikacije i informatičko društvo
	Istraživanje i razvoj	Troškovi za istraživanje i razvoj kao procenat BDP-a	Definicija: Ukupni domaći izdaci za naučna istraživanja i eksperimentalni razvoj, izraženi kao udeo u BDP-u Jedinica mere: %.	Republički zavod za statistiku, Republički zavod za razvoj
Globalno ekonomsko partnerstvo	Trgovina	Trgovinski deficit	Definicija: Razlika između vrednosti izvezeno robe i usluga i vrednosti uvezene robe i usluga Jedinica mere: USD	Republički zavod za statistiku
	Eksterno finansiranje	ODA kao procenat BDP-a	Definicija: Ukupna ODA data kao udeo u BDP-u Jedinica mere: %	Republički zavod za statistiku
Potrošnja i proizvodnja	Uspostavljanje ravnoteže tekuće proizvodnje i	Odnos tekuće proizvodnje i potrošnje	Definicija: Potrebno je stalno godišnje praćenje kretanja tekuće potrošnje i njeno usklađivanje sa	Republički zavod za statistiku, Ministarstvo finansija

	potrošnje		ostvarenim rezultatima na planu proizvodnje. Jedinica mere: Bilans tekuće proizvodnje i potrošnje (odnos stvorenog BDP-a i ukupne potrošnje, porast potrošnje samo u skladu sa postignutim porastom produktivnosti rada i na osnovu njega)	
		Potrošnja energije po glavi stanovnika	Definicija: Količina energije (nafta, ugalj, gas i električna energija) po stanovniku raspoloživa za određenu godinu Jedinica mere: GJ po stanovniku ili toe (tona ekvivalentne nafte) po stanovniku	Ministarstvo rudarstva i energetike
	Korišćenje energije	Energetska intenzivnost (utrošena energija po jedinici BDP-a mereno u kupovnom paritetu)	Definicija: Odnos vrednosti ukupno utrošene energije po jedinici ostvarenog BDP-a Jedinica mere: MJ/ USD BDP-a	Ministarstvo rudarstva i energetike
		Učešće obnovljivih izvora energije u ukupnoj potrošnji energije	Definicija: Udeo energije dobijene iz obnovljivih izvora u ukupnoj potrošnji energije Jedinica mere: %	Ministarstvo rudarstva i energetike
	Stvaranje otpada i upravljanje	Stvaranje otpada	Definicija: Godišnja količina industrijskog i komunalnog čvrstog otpada koji nastaje u proizvodnji i potrošnji Jedinica mere: t po stanovniku, t/1.000 USD BDP	Agencija za zaštitu životne sredine
		Stvaranje opasnog otpada	Definicija: Ukupna godišnja količina opasnog otpada pri industrijskim i drugim aktivnostima, prema definiciji opasnog otpada Jedinica mere: t po	Agencija za zaštitu životne sredine

			jedinici BDP-a	
		Količina otpada koji se podvrgava tretmanu	Definicija: Udeo otpada koji se podvrgava reciklaži, kompostiranju, insineraciji Jedinica mere: %	Agencija za zaštitu životne sredine
	Transport	Energetska intenzivnost saobraćaja	Definicija: Potrošnja energije za transport u odnosu na količinu tereta ili broj prevezenih putnika i pređeno rastojanje, vrednost utrošene energije po jedinici novčane vrednosti ostvarene u saobraćaju Jedinica mere: MJ/t/km za teret, MJ po putniku/km za putnike, USD /1000 USD BDP-a	Republički zavod za statistiku
Prirodne katastrofe	Osetljivost na prirodne katastrofe	Broj smrtnih slučajeva od prirodnih i tehnoloških katastrofa	Definicija: Udeo stanovništva nastralog od prirodnih katastrofa (poplave, suše, zemljotresi, klizišta) i tehnoloških katastrofa (saobraćajne nesreće, hemijski akcidenti, požari) Jedinica mere: %	Agencija za zaštitu životne sredine
		Procenat stanovništva koji živi u prirodno rizičnim oblastima	Definicija: Udeo stanovništva koje živi u oblastima s rizikom od poplava, zemljotresa, klizišta i dr. Jedinica mere: %	Agencija za zaštitu životne sredine
Atmosfera	Klimatske promene	Emisija CO ₂ po glavi stanovnika	Definicija: Ukupna količina CO ₂ emitovana u atmosferu na teritoriji zemlje, kao posledica ljudskih aktivnosti (proizvodnja i potrošnja), u odnosu na broj stanovnika Jedinica mere: t CO ₂ po stanovniku	Nacionalna laboratorija za vazduh i vode, Centar za klimatske promene, Agencija za zaštitu životne sredine
		Emisije gasova sa	Definicija: Antropogene	Nacionalna

		efektom staklene bašte	emisije gasova sa efektom staklene bašte (CO ₂ , CH ₄ , N ₂ O, NFC, PFC, SF ₆ , CFC i HCFC), umanjene za gubitke, zajedno sa indirektnim gasovima sa efektom staklene bašte (NOx, CO i VOC bez metana). Jedinica mere: Godišnja emisija gasova sa efektom staklene bašte u Gg ili Gg po stanovniku i Gg/1000 USD BDP-a. Emisije CH ₄ , N ₂ O, HFCs, PFC i SF ₆ mogu se preračunati u CO ₂ ekvivalent koristeći stogodišnji potencijal globalnog zagrevanja	laboratorija za vazduh i vode, Centar za klimatske promene, Agencija za zaštitu životne sredine
	Oštećenje ozonskog omotača	Potrošnja supstanci koje oštećuju ozonski omotač	Definicija: Količina materija koje oštećuju ozonski omotač, koje su eliminisane prema Montrealskom protokolu Jedinica mere: t po stanovniku, t/1000 USD BDP-a	Nacionalna laboratorija za vazduh i vode, Centar za klimatske promene, Agencija za zaštitu životne sredine
	Kvalitet vazduha	Ambijentalne koncentracije zagađujućih materija u urbanim oblastima	Definicija: Ambijentalne koncentracije zagađenja vazduha ozonom, CO, suspendovanim česticama, SO ₂ , NOx, VOC uključujući benzen i olovo Jedinica mere: µg/m ³ , ppm ili ppb; ili udeo dana kada su prekoračene granične vrednosti	Nacionalna laboratorija za vazduh i vode, Agencija za zaštitu životne sredine
Zemljište	Korišćenje zemljišta i status	Promena namene zemljišta	Definicija: Udeo promene namene korišćenja zemljišta u određenom periodu Jedinica mere: %	Nacionalna laboratorija za zemljište i mineralne resurse, Agencija za zaštitu životne

				sredine
		Degradacija zemljišta	Definicija: Promene u prirodi resursa zemljišta zavisno od vrste i geografske lokacije, koje uključuju: fizičko stanje zemljišta; diverzitet ili gustinu prekrivenosti vegetacijom; debljinu površinskog sloja, salinitet ili alkalitet itd. Jedinica mere: ha (veličina oblasti) i intenzitet promena s poboljšanjem ili pogoršanjem stanja	Nacionalna laboratorija za zemljište i mineralne resurse, Agencija za zaštitu životne sredine
	Dezertifikacija	Zemljište degradirano sušom	Definicija: Mera veličine zemljišta pogođenog sušom i njegov udeo u nacionalnoj teritoriji Jedinica mere: Površina (ha) ili % zemljišta pogođenog sušom	Nacionalna laboratorija za zemljište i mineralne resurse, Agencija za zaštitu životne sredine
	Poljoprivreda	Učešće stalnih useva u strukturi ukupno obradivog zemljišta	Definicija: Zemljište pod stalnim usevima je zemljište pod usevima koji zauzimaju zemljište za duži period i ne treba da budu ponovo sađeni posle svake žetve Jedinica mere: 1000 ha	Nacionalna laboratorija za zemljište i mineralne resurse, Agencija za zaštitu životne sredine
		Upotreba mineralnih đubriva	Definicija: Obim korišćenja đubriva u poljoprivredi po jedinici površine poljoprivrednog zemljišta Jedinica mere: kg/ha	Nacionalna laboratorija za zemljište i mineralne resurse, Agencija za zaštitu životne sredine
		Upotreba pesticida	Definicija: Korišćenje pesticida po jedinici površine poljoprivrednog zemljišta Jedinica mere: t aktivne materije pesticida na 10 km ² poljoprivrednog zemljišta	Nacionalna laboratorija za zemljište i mineralne resurse, Agencija za zaštitu životne sredine

	Šume	Učešće šumskog zemljišta u ukupnom zemljištu	Definicija: Udeo prirodnog i sađenog šumskog zemljišta negovanog u određenom periodu u ukupnom zemljišnom fondu Jedinica mere: %	Nacionalna laboratorija za zemljište i mineralne resurse, Agencija za zaštitu životne sredine
	Ribolov	Godišnji ulov pet najzastupljenijih vrsta ribe	Definicija: Godišnji ulov pet najzastupljenijih vrsta ribe u odnosu na godišnji najveći ulov Jedinica mere: t	Republički zavod za statistiku, Agencija za zaštitu životne sredine
Vode	Količina vode	Godišnja količina iscrpene podzemne i površinske vode, apsolutno i kao deo od ukupne obnovljive količine vode	Definicija: Ukupna godišnja količina iscrpene podzemne i površinske vode kao udeo ukupne godišnje obnovljive vode za piće Jedinica mere: m ³ , %	Nacionalna laboratorija za vazduh i vode, Agencija za zaštitu životne sredine
		Potrošnja vode po sektorima	Definicija: Udeo potrošene iscrpene vode po sektorima (domaćinstva, industrija, poljoprivreda) Jedinica mere: % od ukupno iscrpene vode	Nacionalna laboratorija za vazduh i vode, Agencija za zaštitu životne sredine
	Kvalitet voda	Prisustvo fekalnih bakterija u vodi za piće	Definicija: Udeo resursa vode za piće namenjene za kućnu upotrebu koja sadrži koncentracije fekalnih bakterija više od preporučenih prema uputstvima Svetske zdravstvene organizacije (SZO) za kvalitet vode za piće Jedinica mere: %	Nacionalna laboratorija za vazduh i vode, Agencija za zaštitu životne sredine
		Biohemijska potrošnja kiseonika (BPK) u vodotokovima	Definicija: Količina kiseonika potrebna ili potrošena za mikrobiološko razlaganje (oksidaciju) organskih materija u vodi Jedinica mere: mg/l kiseonika potrošenog za pet dana na	Nacionalna laboratorija za vazduh i vode, Agencija za zaštitu životne sredine

			nepromenljivoj temperaturi od 20 °C	
	Šume	Učešće šumskog zemljišta u ukupnom zemljištu	Definicija: Udeo prirodnog i sađenog šumskog zemljišta negovanog u određenom periodu u ukupnom zemljišnom fondu Jedinica mere: %	Nacionalna laboratorija za zemljište i mineralne resurse, Agencija za zaštitu životne sredine
	Ribolov	Godišnji ulov pet najzastupljenijih vrsta ribe	Definicija: Godišnji ulov pet najzastupljenijih vrsta ribe u odnosu na godišnji najveći ulov Jedinica mere: t	Republički zavod za statistiku, Agencija za zaštitu životne sredine
Vode	Količina vode	Godišnja količina iscrpene podzemne i površinske vode, apsolutno i kao deo od ukupne obnovljive količine vode	Definicija: Ukupna godišnja količina iscrpene podzemne i površinske vode kao udeo ukupne godišnje obnovljive vode za piće Jedinica mere: m ³ , %	Nacionalna laboratorija za vazduh i vode, Agencija za zaštitu životne sredine
		Potrošnja vode po sektorima	Definicija: Udeo potrošene iscrpene vode po sektorima (domaćinstva, industrija, poljoprivreda) Jedinica mere: % od ukupno iscrpene vode	Nacionalna laboratorija za vazduh i vode, Agencija za zaštitu životne sredine
	Kvalitet voda	Prisustvo fekalnih bakterija u vodi za piće	Definicija: Udeo resursa vode za piće namenjene za kućnu upotrebu koja sadrži koncentracije fekalnih bakterija više od preporučenih prema uputstvima Svetske zdravstvene organizacije (SZO) za kvalitet vode za piće Jedinica mere: %	Nacionalna laboratorija za vazduh i vode, Agencija za zaštitu životne sredine
		Biohemijska potrošnja kiseonika (BPK) u vodotokovima	Definicija: Količina kiseonika potrebna ili potrošena za mikrobiološko razlaganje (oksidaciju) organskih materija u vodi	Nacionalna laboratorija za vazduh i vode, Agencija za zaštitu životne sredine

			Jedinica mere: mg/l kiseonika potrošenog za pet dana na nepromenljivoj temperaturi od 20 °C.	
		Procenat otpadnih voda koje se prečišćavaju	Definicija: Udeo otpadnih voda koje se podvrgavaju nekom obliku tretmana Jedinica mere: %	Nacionalna laboratorija za vazduh i vode, Agencija za zaštitu životne sredine
	Biodiver zitet	Učešće zaštićenih oblasti u odnosu na ukupnu površinu	Definicija: Površina zaštićenih ekosistema na zemljištu ili u unutrašnjim vodama, izraženi kao udeo u ukupnoj površini ekosistema Jedinica mere: %	Zavod za zaštitu prirode Republike Srbije, Agencija za zaštitu životne sredine
		Površine pod izabranim ključnim ekosistemima	Definicija: Procena trendova u postojećim oblastima utvrđenih ključnih ekosistema radi procene relativne efektivnosti mera za zaštitu biodiverziteta na nivou ekosistema i kao alat za ocenu potrebe za posebnim merama zaštite radi održanja biodiverziteta Jedinica mere: Površina (km ² ili ha) odabranih vrsta ekosistema	Zavod za zaštitu prirode Republike Srbije, Agencija za zaštitu životne sredine
		Indeks ugroženih vrsta ENDAN	Definicija: Indeks se izračunava na sledeći način $ENDAN = (M^{2/3} + B^{2/3} + F^{2/3})^{0.5}$ pri čemu: M je % ugroženih vrsta sisara, B je % ugroženih vrsta ptica i F % ugroženih vrsta riba Jedinica mere: Bezdimenzioni indeks od 0 do 1; 0 pokazuje da nema ugroženosti, a 1 je najveći mogući stepen ugroženosti živih vrsta	Zavod za zaštitu prirode Republike Srbije, Agencija za zaštitu životne sredine
	Ekosistemi			

	Vrste	Promene u statusu ugroženih vrsta	Definicija: Procena trendova brojnosti određenih vrsta radi sagledavanja promena u biodiverzitetu i relativne efektivnosti mera za održanje biodiverziteta Jedinica mere: Broj odraslih jedinki za određenu oblast	Zavod za zaštitu prirode Republike Srbije Agencija za zaštitu životne sredine
		Učešće ugroženih vrsta u ukupnom broju vrsta	Definicija: Učešće ugroženih vrsta u ukupnom broju vrsta, biljaka, sisara, ptica, riba i vodozemaca Jedinica mere: %	Zavod za zaštitu prirode Republike Srbije, Agencija za zaštitu životne sredine

IX OBJAVLJIVANJE STRATEGIJE

Ovu strategiju objaviti u "Službenom glasniku Republike Srbije".